Kristen R. Ghodsee

Kızıl Savaşçı Kadınlar

Beş Devrimci Kadından Dersler

İngilizceden çeviren: Senem Erdoğan

Yordam Kitap

Kristen R. Ghodsee

1970 doğumlu Amerikalı yazar, etnograf, Rusya ve Doğu Avrupa Çalışmaları profesörü. Eserleriyle çok sayıda ödül kazanan Ghodsee, halen Penssylvania Üniversitesi'nde Rusya ve Doğu Avrupa Çalışmaları bölümü başkanıdır. Aynı üniversitede Antropoloji ve Karşılaştırmalı Edebiyat lisansüstü programlarında görev yapmaktadır. Rusya ve Doğu Avrupa'da toplumsal cinsiyet, sosyalizm, sosyalizm sonrası ve gündelik hayat konularını çalışan yazarın yazıları yirmi beşten fazla dile çevrilmiştir. *Kızıl Savaşçı Kadınlar* kitabıyla ilk kez Türkçeye kazandırılan yazarın kitaplarından bazıları şunlardır: *Second World, Second Sex: Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War* (2019); *Why Women Have Better Sex Under Socialism: And Other Arguments for Economic Independence* (2018); *Red Hangover: Legacies of Twentieth-Century Communism* (2017); *From Notes to Narrative: Writing Ethnographies that Everyone Can Read* (2016); *The Left Side of History* (2015); *Lost in Transition: Ethnographies of Everyday Life after Communism* (2011).

Eserin özgün adı:
Red Valkyries
Feminist Lessons from
Five Revolutionary Women
(Verso 2022)

Bu kitabın "Giriş" ve "Komünist Savaşçı" başlıklı Birinci Bölümü
Gülden Kurt Gevinç tarafından çevrilmiş, Senem Erdoğan ve Cem Eroğul
tarafından gözden geçirilmiştir.

KIZIL SAVAŞÇI KADINLAR

Beş Devrimci Kadından Dersler

Kristen R. Ghodsee

İngilizceden Çeviren

Senem Erdoğan

Yordam Kitap: 446 • **Kızıl Savaşçı Kadınlar** • Kristen R. Ghodsee
ISBN 978-605-172-617-5 • *Çeviri*: Senem Erdoğan • *Redaksiyon*: Cem Eroğul
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Birinci Basım*: Ekim 2023

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere/İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

KIZIL SAVAŞÇI KADINLAR

Beş Devrimci Kadından Dersler

Daisy'ye,
çünkü köpekler de insanlara yoldaşlık edebilir.

İçindekiler

Kitaptaki Resimlerin Listesi 11

Yazarın Notu 13

Önemli Olaylar Çizelgesi 17

Giriş
Burjuva Feminizmi ve Huzursuzlukları 19

1
Keskin Nişancı: Lüdmila Pavliçenko (1916-1974) 37

2
Komünist Savaşçı: Aleksandra Kollontay (1872-1952) 67

3
Radikal Pedagog: Nadejda Krupskaya (1869–1939) 99

4
Ateşli Bolşevik: İnessa Armand (1874-1920) 127

5
Enternasyonal Amazon: Elena Lagadinova (1930–2017) 151

Sonuç
Kızıl Savaşçı Kadınlar'dan Alabileceğimiz Dokuz Ders 175

Teşekkür 198

İleri Okuma Önerileri 202

Notlar 205

Dizin 218

Kitaptaki Resimlerin Listesi

Resim 0.1 – İkinci Dünya Savaşı'ndaki kadın ve erkek partizanları yücelten bir anıt, Sofya, Bulgaristan
Resim 0.2 – Elena Lagadinova ve Angela Davis, Davis'in 1972 tarihli Bulgaristan ziyareti sırasında
Resim 1.1 – Lüdmila Pavliçenko'nun 1942 tarihli propaganda fotoğrafı
Resim 1.2 – Lüdmila Pavliçenko'yla Aleksey Kitsenko, 1942
Resim 1.3 – Lüdmila Pavliçenko'nun portre fotoğrafı, 1942
Resim 1.4 – Vladimir Pçelintsev, Nikolay Krasavçenko ve Lüdmila Pavliçenko, 1942
Resim 1.5 – Yargıç Robert Jackson, Lüdmila Pavliçenko ve Eleanor Roosevelt
Resim 2.1 – Aleksandra Kollontay'ın portre fotoğrafı
Resim 2.2 – Genç Aleksandra Kollontay
Resim 2.3 – Azize Kollontay ve Kıskançlık Ejderhası, Paolo Uccello (1475) ve Elisheva Levy (2018)
Resim 2.4 – Pavel Dibenko ve Aleksandra Kollontay, 1920.
Resim 2.5 – Aleksandra Kollontay, oğlu Mişa'yla
Resim 3.1 – Nadejda Krupskaya'nın portresi
Resim 3.2 – Genç ve cüretkâr Nadejda Krupskaya
Resim 3.3 – Nadejda Krupskaya Sovyet işçilerle birlikte
Resim 3.4 – Nadejda Krupskaya, 1930'lar.
Resim 4.1 – İnessa Armand beş çocuğuyla birlikte, 1909
Resim 4.2 – İnessa Armand, 1895
Resim 4.3 – İnessa Armand'ın Samara belde kütüğüne kaydının belgeleri, 1912
Resim 4.4 – İnessa Armand, 1920
Resim 5.1 – Elena Lagadinova, 1944
Resim 5.2 – Elena Lagadinova annesinin cenazesinde, 1934
Resim 5.3 – Elena Lagadinova arkadaşlarıyla SSCB'de, 1948
Resim 5.4 – Elena Lagadinova yoldaşlarıyla ellinci doğum gününü kutluyor

Resim 5.5 – Elena Lagadinova Kongolu bir yoldaşıyla birlikte, 1981
Resim 5.6 – Elena Lagadinova'nın 1988 yılındaki Nijerya ziyareti
Resim 5.7 – Elena Lagadinova ve Kaliforniya Valisi Jerry Brown, Haziran 2016

Yazarın Notu

Hem Rusça hem de Bulgarca, Kiril alfabesiyle yazılan Slav dilleridir. Kiril alfabesiyle yazılan harflerin Latin alfabesiyle gösteriminde yaygın olarak kullanılan birbirinden farklı birçok uygulama var. Kiril alfabesindeki *Й* harfi, Latin alfabesindeki *j*, *i* veya *y* harfleriyle karşılanabiliyor; bu nedenle Aleksandra Kollontay'ın soyadı Kollontaj, Kollontai veya Kollontay olarak yazılabiliyor. Kiril alfabesinin *Я* harfi Latin alfabesindeki bazı harflerin yan yana getirilmesiyle yazılabiliyor: *ja*, *ia*, *ya* veya telaffuzu zor bir ses olan *iâ* gibi. Böylece, Krupskaya'nın soyadı Krupskaja, Krupskaia veya Krupskaiâ olabiliyor. Yine, Kiril alfabesindeki *Ю* harfi, *ju*, *yu* veya *iu* gibi Latin harfleriyle gösterilebiliyor; bu da Ljudmila, Lyudmila veya Liudmila biçimindeki yazımlara neden oluyor. Genel olarak isimlerin Latin harfleriyle yazılışında tutarlı olmaya çalıştım, ancak maalesef kullandığım İngilizce kaynaklar farklı transliterasyon yöntemlerini benimsediğinden metindeki doğrudan alıntılarda birtakım tutarsızlıklar oluştu. Yine, Troçki veya Tolstoy gibi bilinen isimlerin Latin alfabesiyle yazılışında popüler olan kullanımları benimsemeye çalıştım ve genel olarak okurların daha aşina olduğu Rus isimlerini İngilizceye geçtikleri şekilde kullandım (Lev Tolstoy yerine Leo Tolstoy gibi). Son olarak, bazı Slav dillerinde soyadları, kadına ve erkeğe göre değişen son ekler alır: Lüdmila Pavliçenko'nun evlenmeden önceki soyadı Belova'dır, ancak babasının soyadı Belov'dur. Aynı şekilde, Krupskaya'nın baba soyadı Krupsky, Lagadinova'nınki ise Lagadinov'dur.

Çarlık Rusya'sı dönemindeki tarihler, Jülyen takvimi ve Miladi takvim arasındaki fark nedeniyle Batılı okurlar için genellikle kafa karıştırıcıdır. Avrupa'da Jülyen takvim, MÖ 45'te kullanılmaya başlandı ve yaklaşık on altı yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu ve tüm Orta Çağ Avrupa'sının esas takvimi oldu. Ancak ne yazık ki bu takvimin dayandığı matematiksel ve astronomik hesaplamalarda ufak hatalar vardı; her 128 yılda bir fazladan bir gün çekiyordu. 1582'de Papa XIII. Gregory, Gregoryen [Miladi] denilen yeni bir takvim hazırlanması için bir papalık fetvası yayınladı. Batılı ülkelerin bugün kullandığı takvim, işte bu takvimdir. Ne var ki Rus Ortodoks Kilisesi, Katolik Roma'nın takvim reformunu hiçbir zaman benimsememiş ve Jülyen takvimi kullanmaya devam etmiştir. Bu nedenle, Rus tarihindeki önemli olaylar Jülyen takvimde karşılık geldikleri tarihlere göre adlandırılır; bu durum Batılı okurlarda kafa karışıklığına neden olabilir. Sözgelimi, 1917 "Ekim Devrimi" Miladi takvime göre 7 Kasım'da (Jülyen takvime göre 25 Ekim'de) gerçekleşti, "Şubat Devrimi" ise aynı yılın 8-12 Mart (24-28 Şubat) tarihleri arasında yaşandı. Kitapta "Ekim Devrimi" gibi terimler kullanıyorum, ancak verilen tüm tarihler Miladi takvime göredir.

Rus şehri St. Petersburg'un adının 1914'te Petrograd olarak değiştirildiğini belirtelim. Lenin'in 1924'teki ölümünün ardından şehrin adı Leningrad olmuştur. 1991 yılında tekrar St. Petersburg adını alır. Kitapta, bahsi geçen olayların geçtiği döneme bağlı olarak bu adların üçünü de kullanıyorum.

Sovyetler Birliği ve Bulgaristan'ın yirminci yüzyıldaki yönetimlerinden bahsederken "devlet sosyalizmi" ve "devlet sosyalisti" terimlerini kullandım. "Komünist" partiler tarafından yönetilmelerine rağmen her iki ülke de kendisini, ideal toplum biçiminin "komünizm" olduğu Marksist toplumsal gelişme çerçevesinin sosyalizm aşamasında kabul ediyor ve komünizm idealine ulaşmaya çabalıyordu. Henüz mükemmelliğe ulaşmamış mevcut sistemlerini komünist idealden ayırmak için kendilerini "sosyalist" devletler ya da "reel sosyalizm" adını verdikleri düzende

yaşayan toplumlar olarak tanımlıyorlardı. SSCB'nin açılımının Sovyet *Sosyalist* Cumhuriyetler Birliği ve Doğu Almanya'daki iktidar partisinin adının *Sosyalist* Birlik Partisi olmasının nedeni budur. Hiçbir Doğu Avrupa ülkesinde komünizm hedefine ulaşılamadı ve hiçbir devlet buna ulaştığı iddiasında bulunmadı; bu nedenle bu terimi kullanmaktan kaçındım. Buna karşılık, Batılı akademisyenler ve politikacılar bu ülkelerden bahsederken "komünist" ve "komünizm" terimlerini kullanmayı tercih eder. Bu iki politik yapı arasında teori ve pratik açısından önemli farklar olmasına rağmen, söz konusu kelimeler bu kitapta geçtikleri hemen her yerde "sosyalist" ve "sosyalizm" şeklinde anlaşılabilir. Yine, kadın tarihi çalışan tarihçilerin Kollontay gibi kadınlardan "sosyalist feminist," "Marksist feminist" ve "sol feminist" olarak bahsetmesi yaygın bir kullanımdır; halbuki Kollontay yaşamı boyunca "feminist" terimini reddetmiştir. Ben "feminist" demek yerine mümkün olduğunca "sosyalist kadın hakları eylemcileri" ifadesini kullandım. Bu kitabın alt başlığında "feminist" kelimesini kullanmak, Verso'nun pazarlama departmanının aldığı bir karardı.*

Bugün çok daha kapsayıcı şekilde kullanıldıklarını bilmekle beraber, kitaptaki kadın-erkek [*woman-man*], dişi-erkek [*female-male*], anne-baba gibi ifadeler, esas olarak, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda Doğu Avrupa'daki sosyalist kadın hakları eylemcilerinin mücadeleleri bağlamında ifade ettikleri kategorileri işaret etmektedir. Bu eylemciler devrimci çabalarını, heteroseksüel olduğu varsayılan, anne olmak istediği düşünülen ve bugünün terimiyle *cisgender*** [düz cinsiyetli] olarak nitelenen kadınların özgürleşmesine yöneltmişti. O dönemdeki queer, trans ve *nonbi-*

---

* Türkçe basımda kitabın alt başlığını, yazarın önerisi doğrultusunda, *Beş Devrimci Kadından Dersler* olarak belirledik. Verso basımında alt başlık şöyleydi: *Feminist Lessons from Five Revolutionary Women* (Beş Devrimci Kadından Feminist Dersler). *–Yordam Kitap*

** Cisgender (veya "Cis"): Sahip olduğu cinsiyet kimliği, doğumda kendisine atanan cinsiyetle uyumlu olan kişilere denilir. *–çev.*

*nary** insanların deneyimleri ve siyasetle kurdukları ilişkileri ele almamamın nedeni konunun önemsiz olması değil, aksine, burada ayırabileceğimden daha fazla ilgiyi hak etmesidir.

Bizzat kaleme aldığım yerlerde, ayrımcı veya benzeri çağdışı ifadeleri kullanmama konusunda duyarlı davranmaya çalıştım, ancak doğrudan alıntı yaptığım metinlerdeki bu gibi ifadeleri oldukları şekilde bıraktım.

Doğrudan alıntılar ve istatistiksel bilgiler için dipnotlar verdim. Okur, atıf yapılan kaynağın, söz konusu edilen terim veya tarihsel olayın ayrıntılarını merak etmiyorsa dipnotları es geçebilir. Önemli Olaylar Çizelgesi, bu beş kadının yaşamlarının Birinci Dünya Savaşı, Rus Devrimi, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş gibi büyük küresel olaylarla nasıl kesiştiğine dair okurlara fikir verecektir.

Bu kitabın tamamı 2020-21'deki Covid-19 kapanmaları sırasında yazıldı. Bu nedenle, kitapta yer verdiğim dört Rus/Sovyet kadın hakkında araştırma yaparken, büyük oranda, dijital olarak erişmenin veya internetten sipariş etmenin mümkün olduğu birincil ve ikincil kaynakları kullandım. Giriş niteliğindeki bu biyografik metinler, bu beş Kızıl Savaşçı Kadın'ın büyüleyici hayatlarına ancak hızlı bir bakış sağlıyor. Dipnotlarda ve İleri Okuma Önerileri'nde verilen pek çok kaynak, daha derinlemesine bilgi arzu eden okurlar için iyi bir başlangıç noktası olabilir.

---

* Queer, en genel anlamıyla kendini heteroseksüel normun dışında tanımlayan ve bu norma meydan okuyan insanları ifade eder. Esas olarak politik bir kavramdır.

Trans, cinsiyet kimliği doğumda kendilerine atanan ve varsayılan cinsiyetle uyumlu olmayan kişiler için kullanılan şemsiye bir terimdir. Düz (cis) cinsiyetli olmayan insanları ifade eder.

Nonbinary (*Tr. İkilik dışı*) terimi ise kendilerini geleneksel kadın ve erkek kategorileri içinde tanımlamayan, ikili cinsiyet rejimi i reddeden kişilerin cinsel kimliğini ifade eder. *–çev.*

Önemli Olaylar Çizelgesi

1861 – Rusya'da serflik kaldırıldı
1863 – Nikolay Çernişevski'nin *Ne Yapmalı?* romanı yayımlandı
1869 – Nadejda Krupskaya doğdu
1870 – Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin) doğdu
1872 – Aleksandra Kollontay doğdu
1874 – İnessa Armand doğdu
1878 – Bulgaristan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsızlığını ilan etti
1881 – Rus Çarı II. Aleksandr suikasta uğradı
1894 – Lev Tolstoy'un *Tanrının Egemenliği İçinizdedir* kitabı yayımlandı
1905 – Rusya'da Kanlı Pazar yaşandı
1914 – Birinci Dünya Savaşı başladı
1916 – Lüdmila Pavliçenko doğdu
1917 – Rusya'da Şubat Devrimi / Çar'ın tahttan feragat etmesi
Lenin, Krupskaya, Armand ve Kollontay'ın sürgünden Rusya'ya dönüşü Rusya'da Ekim Devrimi / Lenin ve Bolşevikler iktidarı ele geçirdi
1918 – Brest-Litovsk Barış Antlaşması sonrasında Rusya büyük toprak kaybı yaşayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildi
Birinci Dünya Savaşı sona erdi, İttifak Devletleri mağlup oldu
1919 – Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht Almanya'da katledildi
1920 – İnessa Armand öldü
1923 – Rusya'daki iç savaşı sona erdi
1924 – Vladimir Lenin öldü
1930 – Elena Lagadinova doğdu
1933 – Hitler Alman Şansölyesi oldu
1939 – İkinci Dünya Savaşı başladı
Nadejda Krupskaya öldü
Molotov-Ribbentrop Antlaşması (SSCB-Almanya Saldırmazlık Paktı) imzalandı

1941 – Bulgaristan, Üçlü Pakt'ı imzalayarak Mihver Devletleri'ne katıldı
Almanya Sovyetler Birliği'ni işgal etti, bunun üzerine Sovyetler Birliği Mihver Devletleri'ne savaş ilan etti
Lüdmila Pavliçenko keskin nişancı olarak Kızıl Ordu'ya katıldı
Elena Lagadinova Bulgar partizanlarına yardım etmeye başladı

1942 – Lüdmila Pavliçenko Birleşik Devletler, Kanada ve Büyük Britanya'yı ziyaret etti ve Eleanor Roosevelt'le dostluk kurdu

1944 – Elena Lagadinova Bulgaristan'ın en genç kadın partizanı oldu
Bulgaristan'da 9 Eylül Darbesi/Ayaklanması
Bulgaristan İkinci Dünya Savaşı'nda taraf değiştirdi
Normandiya Çıkarması (D-Günü)

1945 – İkinci Dünya Savaşı sona erdi

1952 – Aleksandra Kollontay öldü

1956 – Nikita Hruşçov, Stalin'in suçlarını sergilediği Gizli Konuşma'sını yaptı

1968 – Elena Lagadinova Bulgar Kadın Hareketi Komitesi'nin başkanı oldu

1974 – Lüdmila Pavliçenko öldü

1975 – Elena Lagadinova, Mexico City'de düzenlenen Uluslararası Kadın Yılı için Birleşmiş Milletler Birinci Dünya Kadın Konferansı'nda Bulgar delegasyonuna başkanlık etti

1985 – Elena Lagadinova, Kenya'nın Nairobi kentinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Üçüncü Dünya Kadın Konferansı'nda Bulgar delegasyonuna başkanlık etti

1989 – Berlin Duvarı yıkıldı
Bulgaristan'daki devlet sosyalizmi sona erdi

1990 – Elena Lagadinova emekli olmaya zorlandı

1991 – Sovyetler Birliği dağıldı ve Soğuk Savaş sona erdi

2017 – Rus Devrimi'nin yüzüncü yılı
Elena Lagadinova öldü

GİRİŞ

Burjuva Feminizmi ve Huzursuzlukları

"Cinsiyet ve Sosyalizm." 2003 yılında üniversitede vermeye başladığım dersin adı buydu. Farklı disiplinlerden bir grup öğrenciyle on dört-on beş hafta süresince kapitalizm, sosyalizm ve kadınların özgürleşmesi arasındaki ilişkiye dair dönem boyunca devam eden tartışmalara giriştik. Yirmi yıl kadar önce, Maine'deki küçük bir üniversitede lisans düzeyinde bu dersi vermeye başladığım sırada, bir siyasi ideoloji olarak sosyalizm büyük ölçüde tarihin çöplüğüne gönderilmişti. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, Batı'nın zafer coşkusunun, Clinton dönemi ekonomi politikalarının ve görkemli 90'ların *dot-com* balonunun, liberal demokrasinin ve kapitalizmin "tarihin sonu"nu temsil ettiği iddiasını doğruladığı söylendi.[4] Batı Avrupa'nın sosyal demokrat ülkeleri bile sosyal güvenlik ağlarını daralttı, kamu harcamalarını ve işçi haklarını koruyan yasaları budadı. 1995 yılında, Birleşik Krallık'ta İşçi Partisi'nin lideri Tony Blair partinin tüzüğündeki (üretim araçlarının ortak mülkiyetini öngören) 4. Madde'yi kaldırarak partinin yarı Marksist nitelikteki kökenlerini terk etti. Böylece, "cinsiyet ve sosyalizm" üzerine verdiğim tuhaf ders, modasının geçtiği düşünülen ütopik bir projeye, geriye dönük bir bakıştan fazlası değildi.

2017'de Pennsylvania Üniversitesi'ne geçtiğimde siyasi bağlam da değişmişti. Küresel finans krizi, Wall Street'i İşgal Et ey-

lemleri ve Bernie Sanders'ın 2016'da Demokrat Parti önseçimlerini kazanmaya yaklaşması, kapitalizmin alternatifleri üzerine bir merak uyanmasını sağladı. Pennsylvania'da verdiğim ilk ders "Cinsiyet ve Sosyalizm"di; bu dersi Toplumsal Cinsiyet, Cinsellik ve Kadın Çalışmaları lisans programından öğrenciler de alıyordu. Önceden olduğu gibi, öğrencilerimle birlikte, köleliğin ve serfliğin sona ermesini takip eden dönemde emeğin sözde serbest piyasasına eleştirel yaklaşan on sekiz, on dokuz ve yirminci yüzyıl düşünürlerine ait temel metinleri okuyarak zor sorulara cevaplar aradık: Ücret düzeyleri bireyin üretkenliğini adil bir şekilde karşılıyor mu? Toplumdaki belli gruplara yönelik ırkçı ve cinsiyetçi basmakalıp inanışlar ve eksik bilgi, işgücü piyasalarındaki eşitsizlikleri nasıl sürdürüyor? Farklı sosyalizm biçimlerinin çeşitli savunucuları tarih boyunca bu eşitsizlikleri azaltmak veya yok etmek için neler önermiştir? Bu sorulara cevap bulmak için derslerimde sıklıkla, kendilerini kapitalizmin düşmanları olarak gören kişilerin hayatlarını okutuyorum.

Bu kitapta, bunlardan beşiyle tanışacaksınız: İkinci Dünya Savaşı'nda 309 başarılı atış yaptığı tescil edilen, dünyanın en başarılı kadın keskin nişancısı Lüdmila Pavliçenko. Sovyetler'in ilk Sosyal Refah Komiseri ve daha bizler böyle bir şeyin varlığından bile haberdar değilken seks pozitiflik [cinselliği olumlama] kavramının yılmaz savunucusu olan Aleksandra Kollontay. Eğitimin, okuryazarlığın ve kütüphanelerin radikal bir biçimde yaygınlaştırılması yoluyla devrimi hayata geçiren Nadejda Krupskaya. Sovyetler Birliği'nin esasında ilk kadın bakanlığı olan kurumunun başındaki İnessa Armand. Son olarak da, İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletleriyle işbirliği yapan ülkesinin hükümetine karşı mücadele eden en genç kadın partizan, sonrasındaysa Bulgar Kadın Hareketi Komitesi'nin 22 yıl boyunca başkanı olan Elena Lagadinova. Her biri dünya üzerinde yüz milyonlarca kadının önünde yeni imkânlar açılmasında önemli roller oynamasına rağmen, çoğu Batılının bihaber olduğu bir kadın müca-

delesi yürüttükleri için, sundukları katkılar yok sayıldı. 2017 yılının ilk döneminde, dersten sonra sınıfta oyalanan bir lisans son sınıf öğrencisiyle yaptığım konuşmayı hiç unutmayacağım. O günkü ders hakkında lafladıktan sonra, genç kadın hayretle şöyle demişti: "Baharda diplomamı alıyorum. Nadejda Krupskaya ve Aleksandra Kollontay'ın adlarını duymadan Toplumsal Cinsiyet, Cinsellik ve Kadın Çalışmaları bölümünden mezun olmuş olabileceğime bir türlü inanamıyorum."

Şöyle bir iç çekmiştim. Bugün bile küresel kadın hareketine ilişkin tarihyazımına Batılı feministler egemen. İngiliz Mary Wollstonecraft ve John Stuart Mill, Fransız Olympe de Gouges gibi ilk kadın hakları savunucuları, bireysel haklar üzerine yoğunlaşmıştı. Akıl yürütme yeteneği kadınlarda da erkeklerde de doğuştan gelen bir ortak özellik olduğundan, cinsiyetler arasındaki farklılıkların kadınların "doğal" olarak daha yetersiz olmalarından değil, farklı toplumsallaşma pratiklerinden kaynaklandığını ileri sürüyorlardı. Eğitime erişmek ve evlilik dışında kendi geçim kaynaklarına sahip olmak, kadınları hem cehaletten hem kölelikten kurtaracaktı. Amerika Birleşik Devletleri'nde Susan B. Anthony ve Elizabeth Cady Stanton, Birleşik Krallık'ta Emmeline Pankhurst gibi on dokuzuncu yüzyıl sonu/yirminci yüzyıl başı eylemcileri, kadınların oy hakkını talep ederken bu fikirleri temel aldılar. Bu süfrajetler, kimi zaman "birinci dalga" olarak adlandırılan feminizmin temsilcileri olarak toplumsal hayal gücüne ilham vermiştir. Örneğin, ABD Darphanesi 1979 yılında, üzerinde Amerikalı bir kadının resminin yer alacağı ilk madeni para için Susan B. Anthony'yi seçmişti. 1999 yılında *Time* dergisi "Yirminci Yüzyılın En Önemli 100 İnsanı" arasında, kadınların oy hakkının kazanılması mücadelesindeki rolünden dolayı Emmeline Pankhurst'ü de saymaktaydı.

"İkinci dalga" olarak adlandırılan akımın Batılı feminist ikonları arasında (*İkinci Cinsiyet*'in yazarı) Simone de Beauvoir,

(*Kadınlığın Gizemi*'nin yazarı) Betty Friedan ve (*Ms.* dergisinin kurucusu) Gloria Steinem vardır. "Birinci dalga"daki öncelleri gibi onlar da daha çok, tek tek kadınların hak ve menfaatlerini artırmaya odaklandı. Betty Friedan, ABD'de kadın hareketini başlattığı kabul edilen 1963 tarihli kitabında, Amerikalı psikolog Abraham Maslow'un çalışmalarından ve onun ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisinden alınan "kendini gerçekleştirme"[5] kavramı üzerinde durmaktaydı. Maslow, temel ihtiyaçlar piramidinin en altında beslenme, barınma gibi fizyolojik ihtiyaçların yer aldığını ileri sürer. İnsan ancak fizyolojik ihtiyaçları karşılandıktan sonra güvenlik, sevgi, aidiyet, saygınlık gibi ihtiyaçlarını gidermek için piramidin üst basamaklarına tırmanabilir. Kendini gerçekleştirme (insanın içindeki potansiyelini açığa çıkarması) Maslow piramidinin en üst basamağıdır. Kolektif bilince sahip birçok toplumun[6] yabancı olduğu aşırı bir bireyciliği fazla öne çıkardığı için çok sayıda düşünür Maslow'un etnik temelli hiyerarşisini eleştirse de, Friedan ve diğer "ikinci dalga" feministleri, "kendini gerçekleştirme" arayışının feminist hareketin asıl amacı olması gerektiğine inanıyorlardı.[7] Son zamanlarda da Facebook Operasyon Direktörü (COO) Sheryl Sandberg gibi kadınlar, kadınların iş yaşamında ilerlemesi gerektiğini savunuyor, kadın ve genç kızları bireysel olarak "sınırlarını zorlamaları" ve erkeklerle tam anlamıyla eşit olmalarının önündeki son engelleri yıkmaları için sıkı bir biçimde tembihliyorlar.

Ancak, feminizm dediğimiz akımın gelişiminin ilk günlerinden itibaren tamamen farklı bir kadın grubu daha vardı; bu grup da kadınların erkekler gibi doğuştan gelen bir akıl yürütme yeteneğine sahip olduğunu, dolayısıyla siyasi hakları olması gerektiğini düşünüyordu. Ancak farklı olarak, tüm insanlar için daha adil bir dünya yaratmak için kolektif eyleme inanıyorlardı ve erkeklerle yan yana mücadele ettiler. Sonuç olarak, Rusya'da kadınlar oy kullanma hakkını 1917 yılında, Batı'daki kadınların büyük çoğunluğundan önce kazandı; benzer bir biçimde,

Amerikan üniversitelerinin kapılarını kadınlara açmasından on yıllar önce Doğu Avrupa'daki tüm üniversitelerde kadınlar eğitim görüyordu. Sovyet kadınları 1920'lerden itibaren işgücüne katıldı, geleneksel olarak erkeklere ait işkollarına da girdi. 1930-40'lara gelindiğindeyse, bu kadınlar artık fizik ve diğer doğa bilimlerinde doktoralarını yapmaktaydı. ABD'nin İnsan Gücü Planlama Konseyi'nin 1957 tarihli bir raporunda, biraz da korkuyla, "Sovyetler Birliği'nde her yıl yaklaşık 13 bin kadın mühendis mezun olurken, ABD'de bu sayı 100'ün çok altındadır," diye yazıyordu.[8] Her ne kadar bizim Batı'da feminist hareket olarak tanımladığımız bir harekete sahip olmasalar da, sosyalist kadınlar, devletin sosyal güvenlik ağlarını ve çalışan anneleri destekleyen programları yaygınlaştırarak kadınların ekonomik bağımsızlığını teşvik ettiği toplumlarda hızlı kazanımlar elde etti.[9]

Bu başarılara rağmen, Batılı tarihçilerin ve toplumsal cinsiyet alanında çalışan araştırmacıların çoğu, sosyalistlerin yirminci yüzyıl kadın hareketleri üzerindeki etkisini ya görmezden gelmiş ya da küçümsemiştir. Bu sosyalist kadınların en öne çıkanı –teorisyen, öğretmen, hatip, siyasetçi, diplomat (dünyadaki ilk kadın büyükelçilerden biriydi) kimliklerinin yanı sıra Nobel Barış Ödülü'ne iki kere aday gösterilen Aleksandra Kollontay– bile Batı'daki ders kitaplarında kendine zar zor yer bulmuştur. Kollontay'ın yazılarını ne 2005 tarihli *Feminist Teori: Felsefi Bir Antoloji* kitabında, ne *Oxford Feminist Teori El Kitabı*'nın 2016 basımında, ne de Routledge tarafından yayımlanan *Feminist Teori Seçkisi*'nin 2016 (dördüncü) ve 2021 (beşinci) basımlarında bulabilirsiniz. Görünüşe göre, Kollontay'ın amansız kapitalizm düşmanlığı liberal çevrelerde onun bir "feminist teorisyen" olarak değerini azaltıyor; halbuki Kollontay'ın fikirleri ve Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında bir siyasetçi olarak fikirlerini hayata geçirmekteki başarısı, kadınların gerçek anlamda özgürleşmesine (Emmeline Pankhurst de dâhil!) yirminci yüzyıldaki

başka herhangi bir kadının eserlerinden ve eylemlerinden çok daha fazla katkı sağlamıştır.

Kollontay ve bu kitapta yer alan diğer kadınlar, liberal feminizm-sosyalist feminizm ayrımının sosyalist tarafında konumlanmıştı (bu ayrım "farklılık" feminizmi ve "eşitlik" feminizmi ya da "ilişkisel" feminizm ve "bireyci" feminizm şeklinde de ifade edilir).[10] Bu ilk dönem düşünürlerin çoğu idealistti, işgücü piyasalarının yapılanma biçiminin doğal ve kaçınılmaz olduğu yönündeki yaygın fikirleri sorguluyorlardı; diğer yandan da işçileri sanayi kapitalizminin mevcut yıkıcı etkilerinden korumaya çalışıyorlardı. Liberal feministlerin temel hedeflerini sıklıkla paylaşsalar da, bu hedeflerin kendi toplumlarındaki kadınların çoğunluğunun durumunu düzeltmek için yeterli olmadığını düşünüyorlardı. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'de oy hakkı belirli miktarda bir mülke sahip olma şartına bağlıydı ve kadınları kapsamıyordu. Süfrajetler kadınların da kapsanması meselesine odaklanırken, diğer bir grup kadın, sadece mülk sahibi kadınlara oy hakkı verilmesinin tam anlamıyla bir orta sınıf talebi olduğunu savunuyor, bunun yerine mülk sahipliği şartının tamamen kaldırılmasına çalışıyordu.[11]

Cinsiyet eşitliği mücadelesinde liberal ve sosyalist hedefler arasındaki çatışma yirmi birinci yüzyıla da taşındı. Hasbro firmasının kadınların güçlenmesini vurgulamak üzere 2019'da yarattığı *Bayan Monopoly* karakterini ele alalım: Bay Monopoly'nin yeğeni olan Bayan Monopoly, kendi kendini yetiştirmiş bir yatırım gurusudur. Siyah, yüksek topuklu ayakkabıları, şık gri ceketi ve üzerinde "patron" yazan karton kahve bardağıyla Bayan Monopoly, Facebook Operasyon Direktörü Sheryl Sandberg tarzı "sınırlarını zorla" politikasının doğal sonucudur; buna göre, kadınlar oyunu ancak erkek rakipleri gibi acımasız monopolcüler haline gelirlerse kazanabilirler.

Monopoly oyununun Bayan Monopoly versiyonundaki tüm

varlıklar, kadınlar tarafından geliştirilen veya tasarlanan buluş ya da ürünlerdir. Oyuncular, Broadway veya Park Place yerine Chocolate Chip Cookies veya Stem Cell Isolation'ı satın alabilirler. Esas önemlisi, kendini kadın olarak tanımlayan her oyuncu turu tamamladığında 240 dolar kazanırken, erkek olarak tanımlayan oyuncu sadece 200 dolar alır; bu da Hasbro'ya "kadınların erkeklerden daha çok kazandığı ilk oyun" olarak Bayan Monopoly'nin reklamını yapma şansını verir.[12] Bu #tuttuğunukoparankadın feminizmi, kadınların ezici çoğunluğunun fırsat, bağlantı ve kaynakları olmadığı için, kendi kendini yetiştiren yatırım gurusu olma ve zenginler arasına katılma şansının çok az olduğunu görmezden gelir. Bay Monopoly gibi bir amcası varken, Bayan Monopoly'nin "kendi kendini yetiştirmiş" olduğuna gerçekten inanmamızı bekler.

"Sınırlarını zorla" feminizmi ve sosyal medyadaki #tuttuğunukoparankadın aktivizmi, kaç kadın üst düzey yöneticiler arasına girmeyi başarmış olursa olsun, cinsiyetçiliği sürdürmeye devam eden yapısal eşitsizlikleri ele almaktan kaçınır. Hatta liberal feminizm, güya kadınları güçlendirmek için kadın ağlarına münhasır erişimi metalaştıran *The Wing* gibi özel kulüpler yoluyla bu eşitsizlikleri daha da artırır.[13] Benzer şekilde, "kadınlar tarafından, kadınlar için kurulan" finansal hizmetler şirketi Ellevest gibi kadın odaklı yatırım fonları, risk almaktan kaçınan kadınları, erkeklerle aralarındaki "yatırım uçurumunu" kapatmak amacıyla hisse senedi piyasasına girmeye teşvik etmektedir. Ayrıca, Ellevest Private Wealth, "yüksek ve çok yüksek net varlık sahibi kişi, aile ve kurumlara verilen özel servet yönetiminin" feminist bir versiyonunu sunar.[14] "Ayrıcalıklı Erkek Kulüpleri"nin kadınlara karşı ayrımcılığı sürdürdüğü bir gerçek olsa da The Wing ve Ellevest gibi liberal feminist projelerin, olsa olsa bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda kadına faydası olabilir. 2018 itibarıyla yoksulluk içinde yaşayan yaklaşık 21 milyon Amerikalı kadın varken, Ellevest'in kadınları

güçlendirme yönteminin, yatırım yapacak kadar birikimi olmayan büyük işçi nüfusunun ihtiyaçlarını yok saydığı açıktır.[15]

Çalışan kadınların çoğunluğunun büyük zorluklarla karşı karşıya olduğu bir gerçek olsa da, cinsiyet eşitsizliğinin yükü, orantısız bir biçimde, fakirlerin, özellikle de göçmen toplulukların ve beyaz olmayan grupların üzerindedir. Anneannem ABD'ye 1947 yılında Porto Riko'dan gelmiş, iki yıl sonra da annemi dünyaya getirmiş. Kocası tarafından terk edilen anneannem, New York City'de hazır giyim sektöründe terzilik yaparak geçimini sağlıyormuş. Herhangi bir sosyal destekten veya güvenilir çocuk bakımı hizmetinden mahrum olduğundan, annemi kendi anne babasının yanına, Sabana Grande'ye göndermiş. Şartlar annemin beş yaşındayken New York'a dönmesini gerektirince, bir Katolik olan anneannem onu Baptist rahibelerin yönettiği Newark, New Jersey'deki St. Lucy Okulu'nun yetimler yurduna vermiş.

Anneannem annemi on üç yaşına gelene kadar, yani tam *sekiz yıl* bu Baptist yurdunda bırakmış. Şimdi 72 yaşında olan annem, geçenlerde gönderdiği bir mesajda "Anneannen parası olduğunda, ayda bir iki kere beni ziyarete gelirdi (...) Kendini iyi hissetmediğinde veya vasıta bulamadığında aylarca gelmediği olurdu," diye yazmıştı. Annem, 2021'in Eylül ayında 93 yaşında ölen anneannemle son gününe dek çocukluğu hakkında tartıştı. Terk edilmiş olmasına içerliyor, St. Lucy'deki hayatı hakkında sorular sorulduğunda gözyaşlarına boğuluyordu; anneannem ise onu yurda vermekten başka çaresi olmadığına yeminler ediyor, ona kendisiyle Washington Heights'ta kalmış olsaydı sahip olacağından çok daha iyi bir eğitim ve yaşam standardı sağlamak için elinden geleni yaptığını söylüyordu. Annem, anneannemi yaptığı bireysel seçimler için suçlarken, anneannem bir yandan çalışıp bir yandan da anneme bakmasına izin vermeyen sistemi suçluyordu.

Kadınların cinsiyetlerine dayalı çıkarlarıyla ekonomik çıkarları arasındaki gerilim, yirminci yüzyıl boyunca kadın mücadelesinin iki rakip eğilimini belirledi. Aleksandra Kollontay ve başka sosyalistler, kendilerine feminist diyenlerin, dünyada talihi yaver giden Bayan Monopoly'leri ya da Alman kadın hakları aktivisti Clara Zetkin'in tabiriyle "tepedeki on bini" temsil ettiğini düşünüyordu.[16] İngiltere'de olduğu üzere liberal feministler çoğunlukla, varlıklı kadınların kısa vadede aşamalı bir şekilde gerçekleşen kazanımlarının en nihayetinde tüm kadınlara yaygınlaşacağını ileri sürerek kendi hak ve menfaatlerini artırmak için mücadele etti. Sosyalist kadınlar bu liberal feminist stratejiyi ilerici hareketlerin uzun vadedeki başarısı için bir tehdit olarak görüyordu; çünkü bu strateji işçi sınıfını bölme ve kapitalizmden sonra kaçınılmaz olarak geleceğini düşündükleri ileri aşamayı engelleme potansiyeli taşıyordu. Çoğu feminist hareket, mevcut siyasi ve ekonomik sistemin erkeklere tanıdığı hak ve ayrıcalıklara erişebilmek için kadınların bağımsız bir şekilde örgütlenmesini savundu. Sosyalist kadın hakları eylemcileri ise hak ve ayrıcalıkları eşitsiz dağıtan ve bunu meşrulaştıran sistemle mücadele etmeyi seçti.

Sosyalist kadınlar, kapitalistlerin kadınların ezilmesinden çıkar sağladığının, dolayısıyla kâr marjlarını azaltacak taleplere şiddetle karşı çıkacaklarının farkındaydı. Kadınların ailelerindeki işçilere ve geleceğin işçilerine gerekli bakımı vermesi, bu işçileri çalıştıranlar için paha biçilemez bir hizmetti. Kapitalistler bu sayede sağlıklı ve üretken işçilere sahip olmanın maliyetini özel alana yüklüyorlardı. Şirketlerden daha fazla vergi alınması veya üretim birimlerinin işçilerin mülkiyetinde veya kontrolünde olması yoluyla bu emeğin karşılığının verilmesi yönündeki girişimler, işletme sahipleri için büyük bir tehdit oluşturuyordu. Kapitalistler çalışan kadınları ezen (oy kullanmak için mülk sahibi olma şartı gibi) temel yapılara dokunmadan, varlıklı kadınlara bir iki biçimsel eşitlik tanıyabilirlerdi. Sosyalist kadın-

lar –biçimsel eşitliğe ulaşmak için bağımsız kadın örgütleri kuran– liberal feminist yaklaşımı, birkaç cılız ağaca tırmanmayı saplantı haline getirerek bütün bir ormanı gözden kaçırmakla eleştiriyordu. Kollontay ve çağdaşları, on dokuzuncu yüzyıl sonuyla yirminci yüzyıl başı çarlık Rusyanın özgül koşullarında, çarı devirmek için gereken sayısal çoğunluğa ulaşmak için kadın ve erkeklerin birlikte mücadele etmesi gerektiğine inanıyordu. Sosyalist kadın hakları eylemcileriyle liberal feministler arasındaki bu tartışma günümüzde de devam ediyor.

Liberal feministler genellikle hukuk önünde eşitlik [*equality*] konusuna odaklanırken, daha soldaki kadın hakları savunucuları kısa vadede sosyal güvenlik ağlarının genişletilmesi yoluyla hakkaniyeti [*equity*], uzun vadede de daha adil bir ekonomik sistemi savunuyordu. Sosyalistler, kadınların oy kullanma hakkı, eğitim ve iş fırsatlarına erişimi dışında iş güvenceli ücretli doğum izni, çalışan anne babaları destekleyecek ücretsiz veya devlet destekli çocuk bakımı talep ediyordu. Liberal feministler, bu hedefleri, kadınların çocuk yetiştirmesi yönündeki beklentileri güçlendirdiği gerekçesiyle beğenmiyor; bazıları da babaları "sınırlarını zorlamaları" ve aile içindeki bakım işlerini üstlenmeleri için cesaretlendiriyordu.[17] Sosyalist kadın hakları eylemcileri bu amaçlara olumlu yaklaşıyor, ancak annelerin birincil bakıcı olduğu yönündeki geleneksel görüşün kolay kolay değişmeyeceğini de teslim ediyorlardı. Bu nedenle, *çekirdek aile içindeki* ücretsiz bakım işinin daha adil bir biçimde bölüşülmesini sağlamak ya da varlıklı kadınları özel alandaki ev işlerini yapmak için (genellikle daha fakir) başka kadınları tutmaya teşvik etmek yerine, bakım işinin, kamu kaynaklarıyla desteklenecek daha geniş bir potansiyel bakım verenler ağını kapsayacak şekilde paylaştırılmasına odaklandılar.

Annelere yönelik özel programlar, toplumun bir kesiminin bakım işine "doğaları gereği" daha uygun olduğu yönündeki toplumsal beklentiyi güçlendirse de, *fiili* bir eşitliği güvence al-

tına alan yeni ve havalı yasalar söz konusu beklentiyi mucizevi bir şekilde ortadan kaldırmıyor. Bazı ülkeler (her cinsiyetten ebeveynin kullanabileceği) doğum iznini yasal olarak zorunlu tutuyor, ancak yeni anneler yeni babalardan daha uzun süre izin almaya devam ediyor.[18] Yine aynı şekilde, hukuk metinlerinin bakım yükümlülüğü olan ve olmayan işçiler arasındaki eşitsizliği körükleyen piyasa mekanizmalarına etki edemediğini görüyoruz. İşverenler, işgücü piyasasından çekilme ihtimali yüksek olan ve olmayan işçi grupları hakkındaki istatistiki ortalamaları kullanarak, potansiyel işçileri "güvenilir" ve "daha az güvenilir" şeklinde kategorilere ayırıyor[19] ve "daha az güvenilir" kategorisindeki işçilere daha az ücret ödüyorlar. Sadece iki ebeveynin olduğu tek eşli ailelerde, ebeveynlerden biri (çocuk veya yaşlı bakımı hizmeti olmadığından) çocuklara veya yaşlılara bakmak için evde kalmaya mecbur olduğunda, çiftler doğal olarak daha az maaş alanın evde kalmasına karar veriyor. Fakat işgücü piyasasından çekilip evde kalan her zaman aynı kategori (yani anneler) olduğu için, bu karar annelerin "daha az güvenilir" çalışanlar oldukları ve haliyle daha düşük maaşları hak ettikleri yönündeki genel kabulü güçlendiriyor. Bu döngü kendini sonsuza kadar tekrar edecek. Tabii, sistemi değiştirmediğimiz sürece.

Liberal ve sosyalist feminizm arasındaki tartışmalar tarih boyunca hamilelik, doğum ve çocuk bakımı etrafında dönmüştür ve kimi sosyalist feministler, bu tartışmalarda, bugün birçok kişinin (tüm kadınlar çocuk sahibi *olmalıdır* sonucuna varabileceği için) yadırgayacağı natalist [doğum yanlısı] bir pozisyon benimsemiştir. Sosyalist feministlerin ebeveynlikle ilgili daha geleneksel düşüncelerini onaylamasak da, bakım işinin kamu kaynaklarıyla sağlanmasına dair önerilerinin değerini teslim edebiliriz. Kapitalist bir ekonomide piyasanın ebeveynlere yönelik ayrımcılığından kaçınmanın ilk akla gelen yolu çocuk sa-

hibi olmamaktır; nitekim siyasi ve çevreyle ilgili bazı kaygılar bazılarını bu yolu seçmeye itebilir. Bazılarıysa özel hayatlarını, herhangi bir toplumsal destek olmadan, daha geniş, kan bağına dayanmayan, nesiller arası bakım ve dayanışma ağları kurarak düzenlemeyi tercih edebilir. Fakat mevcut gerçekliği, yani birçok yetişkinin hâlâ anne baba olmak ve ailelerini daha geleneksel yollarla devam ettirmek istediklerini göz ardı edemeyiz. Bu insanların sözde yanlış bilinçlerini veya bir çekirdek aile kurma inatlarını hor görmektense, (ezici boyutlardaki öğrenci ve tüketici borçlarının –en azından ABD'de bu böyle– yanı sıra) çok az sayıda toplumsal güvenlik ağının olduğu, gitgide daha güvencesiz hâle gelen esnek çalışma [*gig*] ekonomisinde bu yolu seçmenin zorluğu konusunda anlayışlı olmalıyız.

Ne var ki, ebeveynlerin mensup oldukları farklı sınıfların çatışan siyasi talepleri nedeniyle bu zorluğu aşmak kolay bir iş değil. Daha imtiyazlı olan ebeveynler, seçtikleri meslekte ilerlemelerini sınırlandıracağı korkusuyla, anne baba olarak özel bir muamele görmeyi kabul etmeyebiliyor. Tüm çalışanların yasal olarak eşit kabul edilmesi, anne babalara yönelik özel önlemlerden farklı olarak, çalışanların ekonomik ilerleme fırsatlarını artırıyor; imtiyazlı anne babalar artan kaynaklarıyla yapmaya vakitlerinin veya niyetlerinin olmadığı ev işleri için daha az avantajlı işçileri (neredeyse her zaman kadınları, genellikle de beyaz olmayan kadınları) çalıştırma şansına sahip oluyorlar. Oyuna dolu bir ceple başlayanları kayıran bir ekonomik sistemde, cinsiyetler arası yasal eşitliğe odaklanan sınırlı talepler, esas olarak, bu ekonomik ilerleme fırsatlarından en çok yararlanacak mali kaynaklara sahip mevcut seçkinlerin eşleriyle kızlarına yarıyor. Bayan Monopoly daha fazla para kazanma fırsatına sahip olmak istiyor, hem de bu sayede çocuğuna daha iyi bir bakıcı tutabilir. Buna karşılık, özellikle çalışan anne babalara yönelik hizmetlerin *kamu tarafından sağlanmasını* destekleyen yasalar veya siyasetler, sadece zirveye tırmanacak kadar şanslı olanlara

değil, bütün bir nüfusa daha yüksek bir yaşam standardı sağlamak için toplumsal kaynakların yeniden dağıtımını mümkün kılıyor. Sık sık düşünürüm: Acaba anneannemin çalıştığı giysi fabrikasında bir kreş olsaydı veya mahallesindeki ilkokulda ücretsiz bir okul sonrası programı bulunsaydı annem daha mutlu bir çocukluk geçirmez miydi?

Sonuçta, ebeveynlere yönelik özgül hizmetler yerine biçimsel eşitlik talepleri, kapitalizmle kolayca birlikte var olabiliyor, çünkü çok az kaynak gerektiriyor. Kadınları terfi ettirerek yönetici pozisyonuna getirmek işverenlerinin tasarruf etmesini sağlayabiliyor (çünkü kadınlara genellikle erkeklerden daha az ücret ödeniyor), hatta şirketlerin yönetim kurullarında daha fazla kadına yer vermek söz konusu şirketlerin kârlarında artışa bile neden olabiliyor.[20] Buna karşılık, kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılmasının bir maliyeti vardır; bu da, vergileri artırmak ve çok daha radikal yeniden dağıtım araçları kullanmak, dolayısıyla özel sektörün kârını azaltmak anlamına geliyor. Rekabetçi işgücü piyasaları içindeki ebeveynlere yönelik ayrımcılıkla mücadelenin çok daha köktenci bir yolu, insanların anne baba olmasını ve çocuk yetiştirmesini bu kadar zor hâle getiren sistemin kendisine meydan okumaktır. Kızıl Savaşçı Kadınlar da esas hedef olarak bu eşitsizlikleri yaratan kapitalist ekonomik yapıya savaş açmıştır. İşte bu nedenle onların hikâyeleri ne tarih kitaplarında ne de üniversitelerde verilen derslerde anlatılır. Doğu Avrupa'nın bu devrimci kadınlarının yaşamlarını ve çalışmalarını öğrenmek, liberal feminizmin nasıl ve neden "kapitalizmin uşağı" hâline geldiğine ışık tutacaktır.[21]

Soğuk Savaş'ın kendine özgü jeopolitiği, liberal ve sosyalist feministler arasında uzun zamandır var olan gerilimi daha da artırdı. Çatışma genişleyerek, birçok sosyalist ülkede adlandırıldığı şekliyle bir "kadın sorununu" gündeme getirdi ve bu sorun Süper Güçler arasındaki rekabetteki önemli düğüm nok-

talarından biri hâline geldi:[22] Kadınların özgürleşmesini sağlayacak imkânları çoğaltmakta kapitalizm mi, yoksa sosyalizm mi daha başarılı olabilirdi? Bu süregiden tartışmaların küresel bağlamını daha iyi anlayabilmek için hayatımın son yirmi beş yılını, Doğu Avrupa'da kadınların gerek Soğuk Savaş dönemindeki gerek Soğuk Savaş öncesindeki ve sonrasındaki özgürleşme mücadeleleri hakkındaki etnografik ve tarihsel araştırmalara gömülü olarak geçirdim. Kadınların özgürleşmesi için tutulan sosyalist yolun gerçek hayatta neye benzediği ve Doğu Avrupa'daki gündelik hayatın toplumsal cinsiyet boyutu hakkında sekiz kitap, çok sayıda makale ve deneme yazdım. Ocak 2019'dan bu yana Aleksandra Kollontay'ın yaşamı ve eserlerini tartıştığım bir podcast sunuyorum, ayrıca medyada sosyalist feminizm, kadınların sorunları ve Doğu Avrupa tarihi üzerine görüşlerimi dile getiriyorum.

Bu kitap geçmiş çalışmalarıma dayanıyor; Rusya'dan/Sovyetler Birliği'nden dört kadınla (yıllarca birincil araştırmalarımın büyük kısmını gerçekleştirdiğim Balkan ülkesi) Bulgaristan'dan bir kadına odaklanıyor. Doğu Avrupa'ya odaklanmış olsam da, sosyalist ve komünist kadın hakları eylemcilerinin daha çeşitli ve kapsamlı bir tarihi olduğunu, Doğu Avrupa dışında kalan pek çok ülkeden kişileri de kapsadığını belirtmek istiyorum. Daha fazla zamanım (ve yerim) olsaydı; Flora Tristan (Fransa/Peru), Dolores Ibárruri (İspanya), Claudia Jones (Trinidad ve Tobago), Thyra Edwards (ABD), Maryam Firouz (İran), Jessie Street (Avustralya), Nguyễn Thị Bình (Vietnam), Vilma Espín (Küba), Rosario Morales (Porto Riko), Deng Yingchao (Çin), Aoua Keita (Mali), Funmilayo Ransome-Kuti (Nijerya), Hertta Kuusinen (Finlandiya), Umi Sardjono (Endonezya), Kanak Mukherjee (Hindistan), Naziha al-Dulaimi (Irak) ve Iijima Aiko (Japonya) gibi önemli isimleri ve daha pek çoğunu eklemek isterdim. Kitaptaki kısa biyografilerin, incelenmeye değer daha pek çok (özellikle de Batı'da yaşayan beyaz

olmayan kadınlarla Küresel Güney'de adalet mücadelesi veren kadınların) yaşam öyküsü hakkında yazılacak araştırma ve yazılara ilham vereceğini umuyorum.

İnsan en iyi bildiği konuda yazmalı; ben de Rusya ve Doğu Avrupa alanında çalışan bir profesör olarak, yaklaşık 20 yıldır incelediğim kadınların beşi üzerine yoğunlaştım. Lüdmila Pavliçenko'yu seçme nedenim, yıllar boyunca öğrencilerimin en çok onun başarılardan etkilendiklerini görmem, Amerikan *first lady*'si Eleanor Roosevelt'le yakın bir dostluk kurması ve 1942'deki ABD seyahatinde tam bir süper star gibi karşılanmış olması. Aleksandra Kollontay'ı yaşamına ve çalışmalarına hayran olduğum için seçtim. Nadejda Krupskaya ve İnessa Armand'ı devrim öncesinde sürgünde Kollontay'ın yoldaşları oldukları, devrim sonrasındaysa Kollontay'la birlikte kadınlara yönelik politikalar geliştirdikleri için kitabıma dahil ettim. Kızıl Savaşçı Kadınlar'ın sonuncusu olarak Elena Lagadinova'yı seçme nedenimse, 2010-2017 arasındaki yedi yıl boyunca kendisiyle çok sayıda görüşme yapma onur ve ayrıcalığına sahip olmam. Takip eden sayfalarda bu kadınların yaşamlarından kısaca bahsediyor, bugün bizlere yol gösterebilecek ders, strateji ve taktiklerin izini sürüyorum. Her bir bölümde, onların deneyimlerinin günümüzdeki meselelere nasıl ışık tuttuğuna dair kısa değerlendirmelerde bulunuyorum. Sonuç bölümünde, hikâyeleri her zaman mutlu sonla bitmese de, bu kadınlardan her birinin başarılı bir devrimci hâline gelmesini sağlayan dokuz özgül niteliği ele alıyorum. Bazısı yoldaşlarının ölümüne tanıklık etti, emeklerinin heba edildiğini gördü; bazısı da genç yaşta hayatını kaybetti. Her şey bir yana, mücadelelerine hayat veren ateş kesinlikle ilham verici.

İkinci Dünya Savaşı'ndaki kadın ve erkek partizanları yücelten bir anıt, Sofya, Bulgaristan

Bitirmeden, Batı'da da her zaman kapitalizme karşı benzer mücadeleler veren solcu kadın eylemciler olduğunu belirtmek isterim. Ancak bu sosyalist kadınların adları, en azından ABD'de, kapitalist statükoyu savunan liberal feminist ideolojilerle birlikte anılıyor. Gelir dağılımının en üst dilimindeki ayrıcalıklı kadınlara yönelik mesleki fırsatları artırmaya odaklanan liberal feminizmin dünya görüşüne göre, kadınlar servete ve güce daha kolay eriştiği müddetçe her şey yolundadır. Sosyalist kadınlar, Batı'nın "burjuva feministlerinin" işçi sınıfından kadınların nasıl yaşadıklarıyla pek ilgilenmediklerini bir yüzyıldan uzun zaman önce anlamışlardı. Onlar ise, özel alandaki ücretsiz emek sömürüsüne karşı çıkan bir siyasi proje tahayyül ediyorlardı; bu proje, yapısal bir ayrımcılık üreten serbest piyasa sisteminin süreklileştirdiği

adaletsizlikleri yok etmeyi hedefleyen daha büyük bir programın parçasıydı.

Çarlık Rusya'sının, Sovyet Rusya'nın veya devlet sosyalizmiyle yönetilen Bulgaristan'ın tarihsel bağlamları, Kuzey Amerika'nın, Batı Avrupa ve Küresel Güney ülkelerinin bugünkü siyasi manzaralarından elbette ki farklıdır. Burada anlatılan kadınlar (ırkı, cinselliği, engelli ayrımcılığını, toplumsal cinsiyet kimliğini ya da günümüzde toplumsal adalet ve ilerici değişim ihtiyacı hakkındaki tartışmaları belirleyen diğer farklılık kategorilerini değil) esas olarak cinsiyet ve sınıf kimlikleri arasındaki gerilimleri mesele etmişlerdi. Teorik ve pratik çalışmalarının asıl hedefi çarlık otokrasisi, Avrupa faşizmi ve kapitalizmin yol açtığı vahşi sefaletti. Ancak bu, düşünce ve deneyimlerinin bizlere bir şey ifade etmeyeceği anlamına gelmiyor. Tarihsel ve kültürel bağlamları bizimkinden farklı olsa da, zafer ve başarısızlıklarının bugün yaşadığımız dünyayı doğrudan veya dolaylı olarak birçok bakımdan biçimlendirdiğini düşünüyorum.

Elena Lagadinova ve Angela Davis
Davis'in 1972'deki Bulgaristan ziyareti sırasında

Amerikalı yurttaşlık hakları eylemcisi Angela Davis'in, Elena Lagadinova'yı 1972 yılında Bulgaristan'da ziyaret etme amacı, Amerika'nın demokratik özgürlükleri savunma iddiasıyla yurttaşlık hakları alanındaki zayıf sicili arasındaki uyuşmazlığa dikkat çekmekti. Doğu Bloku'nun ABD'deki ırkçılığa dair ısrarlı suçlamaları, ülke içinde demokratik kazanımlar sağlanmasında önemli rol oynadı. Angela Davis veya Elena Lagadinova gibi kadınlar, kesişimsel olmaktan ziyade, siyasetlerinde birleştiriciydiler [*confluential*]. Farklı toplumsal kimliklerin veya hareketlerin buluştuğu kesişme noktalarına odaklanmak yerine, sosyalist kadınlar ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi kategorileri, ayrı kollardan gelerek birbirine karışan, birleşerek daha da büyüyen ve güçlenen nehirler olarak gördüler. Sosyalist kadın hakları mücadelesinin tarihinin daha iyi öğrenilmesi, günümüz siyasi bağlamına stratejik müdahalelerde bulunmak için yeni fikirlere ilham verebilir.

Hem Batı basını hem de Bolşevik gazeteciler Aleksandra Kollontay'a İskandinav mitolojisindeki efsanevi kadın savaşçılardan hareketle "Valkür" adını takmıştı. Bu kelimeyi kitabıma ad olarak seçtim,* çünkü burada anlatılan kadınlar, yirminci yüzyıla damga vuran davalarını desteklemek için insan üstü savaşçılar gibi mücadele ettiler. Bu savaşçı kadınların yaşam öyküleri, toplumsal değişim yaratmak, bu değişimi ileriye taşımak ve savunmak için verdikleri mücadelelerde başarılı olmalarını sağlayan ortak nitelikleri gözler önüne seriyor. Yirmi birinci yüzyılın zorluklarıyla mücadele edebilmek için, toplumun her katmanında eşitsizlik üreten, eşitsizliği şiddetlendiren güçleri yenmeyi hedefleyen daha geniş bir özgürleşme anlayışına ihtiyacımız var.

Kızıl Savaşçı Kadınlar bize yol gösterebilir.

---

* Kitabın orijinal adı *The Red Valkyries*'dir (*Kızıl Valkürler*). *-çev.*

1

Keskin Nişancı

Lüdmila Pavliçenko (1916-1974)

1942 yılı, Amerika Birleşik Devletleri. Connecticut eyaletinin Hartford şehrindeki Colt Silah Fabrikası'ndaki sendika üyesi işçiler, genç bir Sovyet askerine firmanın yeni otomatik tabancası ve üzerine 310 sayısı kazınmış bir mermi hediye ediyor. Hollywood'un ünlü yönetmeni Charlie Chaplin, bu askerin önünde diz çöküp genç kadının her iki elinin parmaklarını öpüyor. Halk müzikçisi Woody Guthrie bu Sovyet askerinin onuruna bir şarkı yazıyor ve dul bir milyoner ona evlenme teklif ediyor. Lüdmila Pavliçenko, Beyaz Saray'a konuk olan ilk Sovyet kadınıydı. Eleanor Roosevelt'le yakın arkadaş olmuş; kırk üç eyalette, kıta Avrupa'sında Mihver kuvvetlerine karşı ikinci bir cephenin açılması için yaptığı coşkulu konuşmalarla Amerikalı dinleyicileri şaşkına çevirmişti. "Hayatta kalan her Alman, kadın, çocuk ve yaşlıları öldürecektir. Oysa ölü Almanlar zarar veremez. Dolayısıyla ne zaman bir Alman öldürsem, hayat kurtarmış olurum," diyordu kendisini kuşkuyla dinleyen Amerikalı gazeteci kalabalığına.[1] Tüfeğinin dürbününden açık seçik gördüğü adamları kılını kıpırdatmadan vurmanın nasıl bir his olduğu sorusunu ise, "Bir insan zehirli bir yılanı öldürürken ne hissedebilir ki?" sözleriyle cevaplıyordu.[2]

Lüdmila Pavliçenko'nun 1942 tarihli propaganda fotoğrafı

Öldürdüğü 257. Alman askerinden sonra Sovyet ordusu tarafından onurlandırılan Pavliçenko, üstlerine "Daha işim bitmedi" demiş, sözünü de tutmuştu. Pavliçenko, yirmi dört ile yirmi altı yaşları arasında resmî olarak doğrulanmış 309 ölümcül vuruş kaydetti ve tarihteki en başarılı kadın keskin nişancı oldu. Nitekim, Connecticut'taki işçiler ona tabancayla birlikte üzeri kazınmış mermiyi hediye ederken, Pavliçenko'nun bunları kullanarak 310'uncu Alman askerini vuracağını umuyorlardı.

1916'da Kiev'in hemen dışındaki bir şehirde doğan Pavliçenko (kızlık soyadı Belova), fabrika işçisi bir babayla öğretmen bir annenin kızıydı. Babası Mihail İvanoviç Belov, Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmış, Rus devrimi sırasında Bolşeviklere katılmış ve iç savaş sırasında yeni işçi devletini savunmak için Kızıl Ordu'ya katılmıştı. Lüdmila'nın annesi Elena Trofimovna Belova, yabancı diller öğretmeniydi; küçük Lüdmila ilk İngilizce eğitimini annesinden almıştı. Aile 1932'de Kiev'e taşındı. Lüdmila

"henüz 15 yaşındayken" bir erkeğe âşık oldu ve hamile kaldı.[3] On altı yaşında evlenerek ömrünün sonuna kadar kullanacağı (Ukraynaca) Pavliçenko soyadını aldı. Lüdmila'nın oğlu Rostislav'a anneannesi baktı; bu sayede Lüdmila eğitimine ve silah fabrikasındaki işine devam edebildi. Lüdmila'yla kocası evliliklerinden kısa bir süre sonra boşandı; planlamadığı hamileliği ve kısa ömürlü evliliği, Pavliçenko'nun hayatının geri kalanında erkeklere ölçülü bir şüpheyle yaklaşmasına neden oldu: "Sınırlı ama zorlu hayat tecrübem, karşı cinse karşı her zaman tetikte olmam sonucunu doğurdu," diye yazıyor anılarını topladığı *Ölüm Meleği* kitabında.[4]

Pavliçenko'yu atıcılığa yönelten şey, akranı bir oğlanın nasıl güzel atış yaptığıyla övünmesini duymasıydı. Bunun üzerine ilk kez atış poligonuna gitmiş ve orada olağanüstü nişancılık yeteneğini keşfetmişti. 1930'ların Sovyetler Birliği'nde sürekli paranoya içinde olan Stalin, kapitalist Batı'nın bir istila hazırlığında olduğundan endişeleniyor ve gençleri, (kısaltması "Osoaviakhim" olan) Savunma, Havacılık ve Kimyasal İnşaata Destek Derneği adlı bir örgüt aracılığıyla, çeşitli askerî hobiler edinmeye teşvik ediyordu. Her ne kadar Stalin, 1936'da devrim sonrasının ilerici politikalarını terk ederek kadınların boşanmasını zorlaştırsa ve (1920'de yasallaştırılan) kürtajı yasaklasa da, tarihçi Anna Krilova'nın belirttiği üzere, bir yandan da kadınları, annelik ve eşlik "ödevlerine" ek olarak, erkeksi kabul edilen alanlara girmeye çağırıyordu.[5] Bu dönemde kadınlar pilot, paraşütçü ve keskin nişancı olmak üzere eğitim alabiliyor ve kendilerine şüpheyle bakan Rus erkeklerine muazzam bir konsantrasyon, sabır ve beceri gerektiren askerî alanlarda başarılı olduklarını kanıtlıyorlardı. Nitekim Pavliçenko da atıcılık becerilerini bu askerî kulüplerde geliştirmiş, hatta bir seferinde katıldığı bir turnuvada, on iki farklı kategoride verilen on iki ödülü de kazanmıştı.

Pavliçenko birkaç yıl daha silah fabrikasındaki işinde çalıştıktan sonra, eğitimine devam etmeye karar vererek Kiev

Üniversitesi'ne gitti. Anılarında antropoloji, tarih ve yabancı dillere büyük bir aşk duyduğunu anlatıyor: "En sevdiğim konuların ne olduğu çok geçmeden anlaşılmıştı: Temel arkeoloji ve etnografya, SSCB tarihi, antik çağ tarihi, Latince ve İngilizce (iki yabancı dil seçeneği verilmişti)."[6] Üniversiteye devam ederken bir yandan oğlunu büyütüyor, diğer yandan da atıcılık becerilerini geliştiriyordu. Osoaviakhim bünyesinde açılan keskin nişancı yetiştirme programını tamamladığı bu dönemde, çeşitli yarışmalarda kazandığı madalyaları da özenle biriktiriyordu.

Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği 1939 tarihinde saldırmazlık paktı imzalamıştı. Bu nedenle Hitler'in 22 Haziran 1941'de Barbarossa Harekatı'yla Sovyetler Birliği'ni istilaya girişmesi beklenmedik bir şeydi. Savaş ilan edildiğinde, yirmi dört yaşındaki Lüdmila Pavliçenko, tezi için araştırma yapma amacıyla Odessa'da bulunuyordu. 1905 ile 1918 arasında doğan herkesin zorunlu askerlik hizmetine alınacağını öğrenen 1916'lı Pavliçenko, çağrılmayı beklememiş, gönüllü olmuştu. O günü şöyle anlatıyor: "Askerlik dairesiyle görüşmenin çok resmî bir iş olduğunu düşünmüş, en iyi krepdöşin elbisemle yüksek topuklu beyaz sandaletlerimi giymiştim. Çantamda pasaportum, öğrenci kartım ve Kiev'deki Osoaviakhim keskin nişancı okulundan aldığım mezuniyet diploması vardı."[7] Askerlik şubesindeki görevli, cephe gerisinde hemşire veya sağlık görevlisi olarak hizmet etmenin kadınlar için daha iyi olacağını söyleyerek onu ikna etmeye çalışmış, ancak Pavliçenko ön saflarda keskin nişancı olarak görev yapmakta ısrarcı olmuş. Görevli karşı çıkmaya devam edince, Pavliçenko, keskin nişancı diplomasıyla birlikte kazandığı tüm madalyaları adamın önündeki masaya atmış ve orasının Sovyetler Birliği olduğunu, orada erkek ya da kadın, vasıf sahibi herkesin, dünyanın ilk işçi devletini savunmak için yaşamını feda etmeye gönüllü olabileceğini söylemiş. Görevli, "en iyi krepdöşin elbisesini" ve "yüksek topuklu beyaz sandaletlerini" giymiş bu genç kadının caydırılamayacağını anlayınca, gerekli

usulü uygulayarak yirmi dört yaşındaki anneyi Bağımsız Sahil Ordusu'na kaydetmiş.

Lüdmila Pavliçenko, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet silahlı kuvvetlerinde görev yapan yaklaşık 800.000 kadından biriydi (partizanlarla birlikte gerilla olarak savaşan kadınları da hesaba katarsak bu sayı yaklaşık bir milyon kadardır). Kesin bir sayı verilememesine rağmen, tarihçilere göre Sovyet ordusunun yaklaşık yüzde üçünü kadınlar oluşturuyordu. Günü geldiğinde, bu kadınlardan sekseni, devletin bir yurttaşına verebileceği en yüksek onur nişanını alarak Sovyetler Birliği Kahramanları'ndan olacaktı.

Sovyet cephe hattında çatışan kadın savaşçıların muhtemelen en çok bilineni, 588. Gece Bombardıman Hava Alayı'dır. Daha sonra 46. Taman Muhafızları Gece Bombardıman Hava Alayı adını alan birliğe, Almanlar "Nachthexen" [Gece Cadıları] adını takmıştı. Sovyetler'in Amelia Earhart'ı olarak bilinen Marina Raskova, Stalin'le tanışıklığını kullanarak, 1930'lu yıllarda pilotluk eğitimi almış Sovyet kadınlarından yararlanmak amacıyla tamamı kadınlardan oluşan üç hava alayının kurulmasını sağlamıştı. 588. Gece Bombardıman Hava Alayı'nın başına Yevdokiya Berşanskaya adında, yirmi sekiz yaşındaki bir pilot seçilmişti. Kontrplak ve çadır bezinden yapılmış (ve diğer pilotların "dikiş makinesi" dediği) çok eski çifte kanatlı Polikarpov Po-2 uçaklarını kullanan alay, yaşları on sekizle yirmi altı arasında değişen genç kadınlardan oluşuyordu. Esasen tarımsal amaçlar için üretilen bu eski uçaklar sadece birkaç bomba taşıyabilecek kapasitede olduğu için, pilotları bir gecede on sekize varan sayıda çıkış yapmak zorunda kalıyordu. Ayrıca dayanıksız yapıları nedeniyle bu çifte kanatlı uçaklar düşman ateşinden kolayca zarar görebiliyordu; dahası düşük irtifalarda uçtukları gerekçesiyle pilotlara ve mürettebata 1944 yılına dek paraşüt verilmemişti. Tek avantajları fark edilmelerinin zor olmasıydı.

Çifte kanatlı uçakların pilotları alçaktan uçuyor, düşman mevzilerine yaklaşırken motorlarını durduruyor ve Alman hedeflerinin üzerinden süzülerek bombalarını atıyordu. Yerdeki Nazi askerleri, yıkıcı patlamalardan önce yalnızca hafif bir uğultu duyuyordu; bu uğultuyu bir cadının süpürgesinin sesine benzettikleri için bu uçakları kullananlara "gece cadıları" adını taktılar. Bu hava baskınlarının Almanları ne denli dehşete düşürdüğünü, Nazilerin Polikarpov Po 2 uçaklarını düşüren askerlere Demir Haç nişanı vermesinden anlayabiliriz. 1941'le 1945 yılları arasında, Gece Cadıları, toplamda 23.000'den fazla çıkış yaparak Alman hedeflerine 3.000 tondan fazla bomba atmış, bunun sonucunda, sadece 588./46. alaydan yirmi üç kadın pilot "Sovyetler Birliği Kahramanı" unvanını kazanmıştı.[8]

Sovyet ordusundaki kadınlardan oluşan başka bir birlik de, 1942'de Stalingrad savunmasına katılan 1077. Uçaksavar Alayı'ydı. Bu alay tamamıyla yetersiz eğitim görmüş ve yetersiz donatılmış genç kızlardan oluşuyordu; bu genç kızların birçoğu, uçaksavar toplarıyla Alman panzerlerine karşı savaşırken yaşamını yitirdi. Atış ve nişancılık eğitimi almış Sovyet kadınları ise Birinci Kadın Tüfek Tugayı'nda görev aldı. 1945'teki ölümüne dek ayrıntılı bir savaş günlüğü tutan Roza Şanina, askere alınamayacak kadar yaşlı olmasına rağmen savaşmak için gönüllü olan "büyükanne" Nina Petrova diğer ünlü Sovyet kadın keskin nişancıların sadece ikisidir. Orta yaşlı bir kadın olan Petrova, 122 ölümcül atış yapmış ve savaşın son yılındaki ölümüne kadar 512 keskin nişancı yetiştirmişti. Sovyetler Birliği'nin kadın keskin nişancıları toplamda 11.000'den fazla Mihver askerini mezara gönderdi. Partizan birliklerin direniş saflarında savaşan çok sayıda genç kız ve kadın da vardı; en bilinenleri de şüphesiz Almanlara esir düşen Zoya Kosmodemyanskaya'ydı [Tanya]. Vahşi bir şekilde işkence görmesine rağmen boyun eğmeyen Kosmodemyanskaya, silah arkadaşlarının isimlerini vermeden öldü. Pavliçenko, Rusların bugün hâlâ kullandıkları ifadeyle

"Büyük Yurtseverlik Savaşı'nda" çarpışan çok sayıdaki Sovyet kadınından sadece biri olsa da, Batı'ya yaptığı seyahatler nedeniyle şüphesiz en çok tanınanıydı. Sovyet propagandacıları da, Sovyet gençlerinin onun izinden gitmesi umuduyla, Pavliçenko'yu bir azim ve cesaret abidesi olarak yüceltti.

Askere alınan Pavliçenko, Bağımsız Sahil Ordusu'nun 25. "V.İ. Çapayev" Tümeni, 54. Stepan Razin Piyade Alayı'nın ikinci taburunun ikinci bölüğüne gönderilmişti. Kadınsı kıyafetlerini çıkarmış, kendisine büyük gelen şekilsiz bir erkek üniforması giymişti. Teçhizat kıtlığı vardı ve başarılı keskin nişancı, sadece bir el bombasıyla cepheye sürüldü. 1941 Temmuzunun sonlarına doğru, yaralanan bir silah arkadaşının 1891/1939 model Mosin-Nagant'ını kendisine vermesine dek tüfeği olmayacaktı. Kısa bir süre sonra, 54. alay yeni teçhizatla donatıldı; Pavliçenko'nun artık, üzerinde hâlâ fabrikanın gres yağı bulunan yepyeni bir Mosin tüfeği vardı. 8 Ağustos 1941'de Odessa kuşatmasının başladığı gün Belyayevka'da peş peşe iki Rumen'i öldüren Pavliçenko, ölüm çetelesini açmıştı.

54. Piyade Alayı güneyden Odessa'yı ele geçirmeye çalışan Nazi müttefiki Rumen birliklerini püskürtmek için savaşıyordu. Ön saflarda geçirdiği ve teleskopik dürbünüyle hedef aldığı düşman askerlerini avladığı on bir günden sonra, Pavliçenko savaştaki ilk yarasını aldı. İki metre ilerisine bir havan mermisi düşmüştü. O günü anılarında şöyle anlatmaktadır: "Patlamanın şiddetiyle sevgili tüfeğim paramparça olmuştu, ben de bir siperin dibine uçmuştum, üzerim toprakla kaplanmıştı. Beni alaydaki arkadaşlarım çıkardı; birinci taburun diğer yaralı Kızıl Ordu askerleriyle birlikte Odessa'ya, hastaneye götürüldüm."[9] İyileştikten sonra cepheye döndü ve ilk terfisini alarak onbaşı oldu. Düşman askerlerini vurmaya devam eden Pavliçenko, Eylül 1941'de artık kıdemsiz çavuştu. Öldürdüğü 100. düşman askerinden sonra, komutanları tarafından kendisine üzerinde adının kazılı olduğu PU dürbünlü bir SVT-40 tüfeği hediye edildi.[10]

Ekim ayının ortasında Lüdmila ikinci kez yaralandı. Sol gözünün üstüne bir havan mermisi parçası isabet etmesiyle kan kaybetmiş ve bilinci kapanmıştı. Bir kadın sağlık görevlisi onu cepheden çıkarmış, Sıhhiye Taburu'na yetiştirmeyi başarmıştı. Triyaj alanına geldiklerinde, Pavliçenko'nun tüfeğinin üzerine kazınmış, 100 düşman askerini öldürdüğünü belirten yazıyı göstererek hemen tedavi edilmesi konusunda ısrar eden yine aynı sağlık görevlisiydi. Doktorlar bu sayıdan etkilenmişti, vakit kaybetmeden Pavliçenko'yu ameliyata alarak onu ikinci kez yaşama döndürdüler.

Ancak Odessa savunması başarısızlıkla sonuçlandı. Sivastopol'a gitme emri geldiğinde Pavliçenko hâlâ nekahet dönemindeydi. Keskin nişancı olarak gösterdiği başarıya rağmen, erkek yoldaşlarının bazılarının kendisi gibi kadınlara hak ettikleri saygıyı göstermeyi reddettiğine tanık oluyordu. Birlikleri Odessa'dan tahliye eden gemide, savaşın kadınlara göre olmadığını söyleyen bir denizciye denk gelmişti. Bu sözleri daha önce çok kez duymuş, fakat bunların savaşma azmini kırmasına hiçbir zaman izin vermemişti:

> O denizciyle tartışacak ne zamanım ne de isteğim vardı. Halkımızın ölüm kalım mücadelesi verdiği bu korkunç savaşta, cinsiyeti veya milliyeti ne olursa olsun askerî bilgi ve becerisi olan herkes, saflara katılmak ve faşist Alman işgalcilerin hakkından gelmek için elinden ne geliyorsa yapmak zorundaydı. Düşmanı ancak bu şekilde yenebilirdik.[11]

Sivastopol'a sevk edilen ve 4 Kasım 1941'de kıdemli çavuşluğa terfi ettirilen Pavliçenko, artık karma bir keskin nişancı müfrezesinin komutanıydı ve bir kadından emir almakta zorlanan erkeklerin direnciyle karşı karşıyaydı. Terfisiyle birlikte kendisine yeni bir kışlık üniforma ve bir Tula-Tokarev (TT) tabanca verilmişti. Pavliçenko bundan sonra, savaşa her zaman bu Tokarev tabancasıyla ve bir el bombasıyla gitti. Canlı yakaladıkları takdirde Nazilerin kendisine merhamet göstermeyeceklerini biliyordu:

"Ruslar da Almanlar da keskin nişancıları esir almaz, anında infaz ederdi. Kadınlar için durum farklıydı, önce toplu olarak tecavüz ediyor, sonra öldürüyorlardı. Durum böyle olunca, el bombası düşmanın ayakları altına yuvarlamak, tabancadaki yedi mermi size yaklaşanlara sıkmak içindi; geriye kalan sekizinci mermi ise kendinizeydi."[12]

Naziler Doğu Cephesi'nde korkunç zulümler yaptı. Hitler, doğuyu ari ırk için geleceğin *Lebensraum*'u [yaşam alanı] olarak görüyordu; Alman askerleri burada sivilleri öldürdü, köyleri yakıp yıktı. Kadın askerler, tanık oldukları vahşetin hatıralarından hayatları boyunca kurtulamadı. Nobel ödüllü sözlü tarihçi Svetlana Aleksiyeviç, *Kadın Yok Savaşın Yüzünde* adlı çarpıcı kitabında, hayatın Sovyet kadınları için ne kadar acımasız olduğunu yansıtmıştır. Görüştüğü kadınlardan biri, yoldaşına yapılan korkunç işkenceyi ve nasıl öldüğünü anlatır: "Hemşirelerimizden biri yakalanmıştı... Bir gün sonra o köyü geri aldık... Onu bulduk, gözleri oyulmuş, göğüsleri kesilmişti. Onu bir kazığa oturtmuşlardı... Dondurucu bir soğuk vardı ve o bembeyazdı, saçları ağarmıştı... On dokuz yaşındaydı."[13] Pavliçenko da, Amerikalı okurlara hitaben yazdığı bir makalede, Alman birliklerinin Doğu Cephesi'ndeki akıl almaz şiddet eylemlerinin canlı bir resmini çiziyordu:

> Amerikan halkının genelinin savaşın nasıl bir şey olduğunu tam olarak anladığını sanmıyorum. Şimdiye kadar çoğunuz savaşı, sadece bir aksaklık olarak hissettiniz; benzinsiz kaldınız, şekeri sınırlı bir şekilde kullandınız. Her yanınıza bombaların düşmesinin ne demek olduğunu bilmiyorsunuz. Bebeklerin öldürülmesini, kadın ve kızların Hitler'in canavarları tarafından tecavüze uğramasını görmenin ne demek olduğunu bilmiyorsunuz. Yoldaşlarınızın tanınmayacak hale gelecek şekilde işkence edilmiş, yakılmış kapkara bedenlerini bulmanın; cesur, iyi insanları, tanıdığınız insanları yol kenarlarına sıra sıra asılmış görmenin ne demek olduğunu bilmiyorsunuz. Odessa yakınlarındaki İlyiçka Sovhozunda [devlet çiftliğinde], benim yaptığım gibi, Almanlardan geri alınmış bir yaşlılar evinden içeri adım atmanın ne

> demek olduğunu bilmiyorsunuz. Sabahın erken saatleriydi, güneş yeni doğuyordu. Orada kalanları kurtarmak için içeri girdik. Ancak bulduğumuz vurulmuş, işkence edilmiş, el bombalarıyla paramparça edilmiş 108 yaşlı insanın ölü bedenleriydi. 108 insan, hepsi yaşlı ve hastaydı. Ve bu Hitlerciler o kadar aşağılıklar ki, yaşlı kadınların hepsi tecavüze uğramıştı.[14]

Almanlardan gelen tecavüz, işkence ve ölüm tehdidine ek olarak, ordudaki Sovyet kadınları kendi saflarındaki erkeklerden gelen cinsiyetçilik ve tacizle de karşı karşıyaydı. Bir seferinde, çatışmadan dönen 715. alayda görevli bir grup kadın keskin nişancıya karargâhın yerlerini silme emri verilmişti. "Kadınların cevabı kesindi: 'Yok artık' dediler, istirahat izni verilen askerlerin işiydi bu. Komutan onları ne zannediyordu?"[15] Kadınlar itaatsizlikleri nedeniyle ceza alarak geceyi karakolda geçirse de yanlarında, güzel yemeklerle onları ödüllendiren mutfak çalışanı kadınların dayanışmasını buldular. Başka bir seferde de yine bir grup keskin nişancı kırk sekiz saat süren yoğun bir çatışmadan yeraltı sığınağına gelmişti. Kısa süre sonra bir ulak gelmiş, müfreze komutan yardımcısına, subay yatakhanelerinin yerlerini yıkaması için iki kadın göndermesini söylemişti. Bu kadın keskin nişancılar, erkek yoldaşlarıyla birlikte en ön safta yan yana savaşmış olmasına rağmen, subaylar temizliği hâlâ kadınların işi olarak görüyordu. Kendisi de bir kadın olan müfreze komutan yardımcısı emri reddetmiş, daha kıdemli bir subay cezasını bozup onu uyuması için sığınağa gönderene dek beş gün boyunca hapiste kalmıştı.[16]

Sovyet kadın askerler, aynı zamanda, cinsel taciz ve saldırı korkusu içindeydi. "Âşık" Sovyet erkeklerinin kadın yoldaşlarına saldırdığı oluyor, buna karşılık kadınlar kendilerini korumak için çeşitli stratejiler geliştiriyordu.[17] Pavliçenko da kısmen kampta yüksek rütbeli erkeklerle yaşadığı nahoş durumlar nedeniyle, ön saflarda savaşmayı tercih ettiğini itiraf ediyordu:

> Orduda bir kadın olarak görev yapmanın bazı özel zorlukları olduğunu söylersem, büyük bir sır vermiş olmam. Bir erkeğin

> yanındayken davranışınız ölçülü, katı ve kusursuz olmalıdır ve kimseyle flört etmemelisiniz, asla! Ancak ne yaparsanız yapın bazı sorunlar yine de oluyordu. Bunlar hiçbir zaman sıradan askerlerin yaptığı şeyler değildi. Bu sorunların kaynağı, askerlerin komutanları tarafından verilen emirleri uygulamasını, aksi takdirde savaş dönemi yasaları uyarınca cezalandırılmasını öngören askerî usulleri ve komutanlık rütbelerini kullanan "yoldaş subaylardı" Buna "abayı yakmak" diyorduk. Bu yüzden ben, düşman ateşi altında kalmak pahasına, ön cephede olmayı tercih ediyordum. Çünkü burada yakası üç veya dört rütbe işaretli (yani orta ve üst kademeden) tutkulu bir erkek tarafından fark edilmek pek ihtimal dahilinde değildi.[18]

Ancak erkek silah arkadaşlarından uzak duran Pavliçenko için bir istisna olacaktı. Sivastopol'dayken tanışıp âşık olduğu "Viking"i Aleksey Kitsenko "sarışın, mavi gözlü, boylu poslu" bir subaydı. 19 Aralık 1941 tarihinde Pavliçenko'nun sırtına bir bomba parçası isabet etmişti; kanlar içinde yere yığıldığında artık ecelinin geldiğini düşünmüştü. Kitsenko onu bulmuş, kendi canını tehlikeye atarak yarı ölü haldeki genç kadını ağır ateş altında güvenli bir yere taşımıştı. Pavliçenko üçüncü ciddi yaralanmasını atlattıktan sonra, Kitsenko ona aşkını ilan etmiş, ikili cephede resmî bir nikâhla evlenmişti.

Kendisi de bir keskin nişancı olan Kitsenko'yla ilişkisi, kötü haberlerin geldiği bir dönemde Pavliçenko'ya güç veriyordu. Kızıl Ordu ağır kayıplar veriyordu, Batı'da geri çekildiği devasa topraklar artık Naziler'in işgali altındaydı. Askerlerin morali gün geçtikçe bozuluyordu. Sovyet yetkilileri, durmak bilmeyen Nazi saldırısına karşı ilham verici kahramanlık hikâyelerine ihtiyaç duyuyordu. Genç ve fotojenik Pavliçenko'nun başarıları, karşı keskin nişancılık (düşman keskin nişancıları avlayan bir keskin nişancı olarak) becerileri, cesareti ve ordu içindeki hızlı yükselişi bu ihtiyaç için biçilmiş kaftandı. 1942 yılının Ocak ayında gazeteci ve fotoğrafçılardan oluşan bir grup, henüz iyileşme aşamasında olan Pavliçenko'yu ziyaret edecek, tüfeğiyle

fotoğraflarını çekecek ve daha da kahramanca görünmesi için yaratıcı bir şekilde süsledikleri yaşam öyküsünü yazacaklardı. Pavliçenko'nun düşüncesi şöyledir: "Haber imalatı propagandanın parçalarından biriydi sadece. Hikâyenin ikna edici olması için yaşayan bir kahramana ihtiyaç vardı. Görünüşe göre sahil ordusunun siyasi şubesi bu rol için beni seçmişti."[19] 1942 ile 1945 yılları arasında Alman-Sovyet cephe hattına, üzerinde Pavliçenko'nun fotoğrafıyla birlikte askerî başarılarını içeren kısa bir biyografisi olan, "Düşmanı vur, sakın ıskalama!" yazılı 100.000'den fazla broşür atılmıştı.[20] Lüdmila Pavliçenko Sovyetler Birliği'nde herkesin bildiği bir isim haline gelmiş, çok sayıda genç kadın ve erkeğe ilham vererek keskin nişancılık okullarına yazılmalarını sağlamıştı. Adını Almanlar bile öğrenmiş; bazen çikolata ve mevki vaat ederek, bazen de yakalarlarsa 309 parçaya bölmekle tehdit ederek onu kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardı.

1941-42 kışında Pavliçenko hem şöhret sahibi hem de deliler gibi âşık bir kadındı. Pavliçenko sipere (ya da onların deyişiyle "avlanmaya") çoğunlukla Kitsenko'yla gidiyor, birlikte Sivastopol'u çevreleyen düşman birliklerine dehşet saçıyorlardı. Bu Kızıl Savaşçı Kadın "Viking"inde sevgi dolu bir eş bulmuştu; "Bir koca olarak her zaman beni düşünüyor, cephe hattında elinden geldiğince beni düşmanlardan koruyordu," diyordu.[21] Pavliçenko savaşın vahşi karmaşasına şevkle atılıyor; ölüm ve yıkıma rağmen (Sovyet Birliği Almanlar tarafından istila edildiği için) davasının haklılığına dair sarsılmaz bir inanç duyuyordu. Eğitimi ve yeteneği Pavliçenko'ya çok sevdiği ülkesini savunma şansı vermişti. Her şeyden önemli bildiği bu amacı paylaştığı kişi onun sadece silah arkadaşı değil, âşık olduğu yoldaşıydı aynı zamanda. "Aşkın, her şeyi etkisi altına alan karşılıklı aşkın ne olduğunu ilk kez onunla hissettim; o günlerde tam anlamıyla mutluydum," sözleriyle ifade ediyordu duygularını.[22]

Lüdmila Pavliçenko'yla Aleksey Kitsenko, 1942

1942'de, meşhur Sivastopol Kuşatması sırasında Pavliçenko dördüncü kez yaralandı ve aktif cephe görevi sona erdi. Anılarında, o kader gününü şöyle anlatır:

> 3 Mart 1942 sabahı hava o kadar güzel ve ılıktı ki sığınakta kalmak imkânsızdı. Aleksey'le açık havada, coşku dolu Sivastopol serçelerinin cıvıltıları eşliğinde kahvaltı etmeye karar vermiştik. Kocam kolunu omzuma sarmış, devrilmiş bir ağacın üzerinde yanımda oturuyor, çocukluğunda yaşadığı komik bir olayı anlatıyordu. Birdenbire 54. alayın savunma hattına doğru bir düşman topçu ateşi başladı. Uzun menzilli toplar kullanıyorlardı. İlk mermiler gerilerde patladı, ikinci bombardıman bize ulaşmadı, ama üçüncüsü... Üçüncü mermi arkamızda patlamadan az önce Kitsenko bana "iyisin, değil mi?" diye sormuştu. Mermi parçaları havada ıslık çalıyordu. Teğmenim beni onlardan korumuş, ama kendisi yaralanmıştı. İlk birkaç dakika yarasının ağır olmadığını sandım. Aleksey sağ omzunu kavradı ve acıyla inledi. Sonra gömleğinin kolundan kan boşanmaya başladı, kolu düştü, yüzünü bir solgunluk kapladı.[23]

Pavliçenko kocasını vakit kaybetmeden kolundan ameliyat edildiği sahra hastanesine götürdü, ancak genç adam çok kan kaybetmişti ve durumu ciddiydi. Eşinin yanında kalma isteği kabul edilen Pavliçenko, hasta yatağı başında beklerken neler düşündüğünü yıllar sonra şöyle hatırlar: "Bir sürü şey düşün-

düm; onunla ilk karşılaşmamı, günbatımındaki ormanı, kıdemsiz teğmenin beni yapraklarını dökmüş ağacın altında bulduğu zamanı, bana aşkını ilan etmesini, mutlu evlilik hayatımızı hatırladım. Bana Aleksey Arkadyeviç'ten daha yakın, ondan daha çok sevdiğim kimse yoktu. Zor koşullarda neşesini kaybetmez, başarısızlık karşısında umutsuzluğa kapılmaz, başarılı olunca da şımarmazdı... Ona kendime güvendiğimden daha çok güveniyordum."[24] Kitsenko gece boyunca kendine gelmeye çalışmış, zihin bulanıklığı ve sanrılar arasında bilincinin açıldığı kısa anlarda iyimser olmak için çabalamıştı. Ne var ki yarası çok ağırdı. "Viking" 4 Mart 1942 tarihinde Lüdmila Pavliçenko'nun kollarında hayatını kaybetti.

Sığınaktaki evlerinde geçirdiği uykusuz üç gecenin ardından, kendisini iyi sanan Pavliçenko, avlanmaya gitmek üzere tüfeğini eline aldı. Ancak kolları öyle şiddetle titriyordu ki silahı sabit tutamıyor, nişan alamıyordu. Sıhhiye taburundaki nöropatoloğun koyduğu teşhis "mermi şoku"ydu. Tedavi olmak için cepheden ayrılan Pavliçenko, bir daha asla keskin nişancı olarak savaşamadı. Sovyet güçleri Sivastopol'da ağır bir yenilgiye uğramış; üstleri ise Pavliçenko'nun becerilerinden yararlanmanın farklı bir yolunu bulmuştu.

1942'nin Ağustos ayında Moskova'ya tayin edilen Pavliçenko, iki Sovyet genciyle birlikte Kremlin'de, (1930'ların sonları boyunca tüm deneyimli yoldaşlarını tasfiye eden, sonuç olarak Nazi Almanyası karşısındaki savaşta ihtiyaç duyduğu destekten mahrum kalan) Josef Stalin'in karşısındaydı. Amerikalı first lady Eleanor Roosevelt, Washington'da bir Uluslararası Öğrenci Meclisi düzenliyordu; Pavliçenko ABD'ye gidecek Sovyet delegasyonunun tek kadın üyesiydi. Her zaman disiplinli bir asker olan genç kadın, bu görevi sorgusuz sualsiz kabul etmişti. Üç genç "öğrenci", kendilerini o zamanlar SSCB'de bilinmeyen lüks eşyalarla donanmış gizli

bir depoda, yeni giysiler içinde buldu. Stalin onlara yolculukları için başka bir şeye ihtiyaçları olup olmadığını sordu, ancak gençler tek söz edemiyor, saygı ve korku içinde ayakta dikiliyorlardı. Sonunda Pavliçenko cesaretini toplamış, Stalin'den İngilizce dilbilgisi kitaplarıyla Rusça-İngilizce bir sözlük istemişti. Dünyanın diğer ucuna yapacağı, birdenbire ortaya çıkmış bu seyahatten önce İngilizcesini tazelemek istiyordu.

Naziler 23 Ağustos 1942 tarihinde, tarihin en kanlı savaşlarından birinin yaşanacağı Stalingrad'a topyekûn bir taarruz başlatmıştı. Sovyetler Birliği resmî müttefikleri olan İngiltere ve Amerika'nın yardımına muhtaçtı; zira İngilizler ve Amerikalılar Almanya'ya saldırırsa Hitler birliklerinin bir kısmını Doğu Cephesi'nden çekmek zorunda kalacaktı. Müttefik birlikleri Kuzey Afrika'da savaşıyor; İngilizler Almanları bombalıyor, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan ve Macaristan gibi ülkelerde partizan direnişini destekliyordu. Fakat hiçbir Müttefik devleti Avrupa'da ikinci bir cephe açmaya yanaşmıyordu. Sonuçta, savaşın seyrini değiştiren, Sovyetler'in Almanları Şubat 1943'te Stalingrad'da yenilgiye uğratması olacak, bu zaferin ardından Müttefik güçleri Temmuz 1943'te Sicilya'ya, Haziran 1944'te de Normandiya sahillerine çıkarma yapacaktı.

Sovyet delegasyonu Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk gecesini Roosevelt'lerin şahsi konukları olarak geçirdi; onlar Beyaz Saray'da kalan ilk Sovyet yurttaşlarıydı. Pavliçenko ve "öğrenci arkadaşları" (yirmi üç yaşındaki Sovyetler Birliği Kahramanı keskin nişancı Vladimir Pçelintsev ve Moskova gençlik örgütünün lideri Nikolay Krasavçenko) Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Birleşik Krallık'ı kapsayan dört aylık uluslararası gezilerine Washington'dan başladı. Ağustos ve Aralık 1942 arasındaki bu seyahat boyunca, tüm dünya gazeteleri Stalingrad'daki şiddetli çatışma haberleriyle doluydu. Delegasyonun amacı basitti: Sovyetler Birliği'ne savaş için para toplamak ve Avrupa'da

ikinci bir cephe açılması lehine kamuoyu oluşturmak. Ancak başkente adım attıkları ilk andan itibaren tüm dikkatler Pavliçenko'ya çevrildi. Amerikalılar 309 faşist öldürmüş yirmi altı yaşındaki bu taze yüzlü keskin nişancı karşısında şaşkındı; genç kadının simasını soğukkanlı bir keskin nişancının yapıp ettikleriyle bağdaştıramıyorlardı. Pavliçenko gençliği, zindeliği ve doğal güzelliği ile Amerikan halkını büyülemişti.

Gazetecilerin soruları, gösterdiği kahramanlıklardan çok, dış görünüşüyle ilgiliydi. Nitekim Pçelintsev de Amerika Birleşik Devletleri gezisiyle ilgili anılarında, "en tuhaf, yer yer de düpedüz münasebetsiz sorular Pavliçenko'ya soruluyordu. Gazetecilerin merakının hiçbir sınırı yoktu," diye yazar.[25] *New York Times*, Pavliçenko'nun "dudak boyası kullanmadığını ve hiç makyaj yapmadığını"[26] yazmış, bunun üzerine bir kadın gazeteci de ona Rusya'da asker kızların cephede makyaj yapmasına izin verilip verilmediğini sormuştu. Pavliçenko "Makyaja karşı bir kural yok, ama kim savaş devam ederken parlak burnunu pudralamayı düşünür ki?" diye yanıtlamıştı.[27] Anılarında, tipik bir basın toplantısının metnini kelimesi kelimesine aktarmaktadır:

> Soru (bir kadın gazeteci): Bu sizin tören üniformanız mı, günlük üniformanız mı?
>
> Cevap: Şu anda geçit törenleri için zamanımız yok.
>
> Soru (başka bir kadın gazeteci): Ama bu üniforma sizi şişman gösteriyor. Rahatsız olmuyor musunuz?
>
> Cevap: Efsanevi Kızıl Ordu'nun üniformasını giymekten gurur duyuyorum. Bu üniforma faşistlerle savaşırken şehit düşen yoldaşlarımın kanıyla kutsanmıştır. Ayrıca üstün hizmet için verilen Lenin nişanını taşıyor. Keşke bir bombardımana tanıklık etseniz. Emin olun, kıyafetinizin üzerinizde nasıl durduğunu anında unutursunuz.
>
> Soru: Sigara şirketi Phillip Morris sizinle bir sözleşme yapmak istiyormuş. Sigara paketlerinin üzerine resminizi koymaları kar-

şılığında size yarım milyon dolar teklif ediyorlar. Kabul edecek misiniz?

Cevap: Etmeyeceğim. Canları cehenneme.[28]

Philadelphia Inquirer'ın "Modern Kadınlar Sayfası"nda yazan gazeteci Ruth Cowan da Pavliçenko'nun görünüşünden söz ediyordu:

> Erkekler onunla tanışmak istiyor; tarihçi olmak için yola çıkan 26 yaşındaki bu çekici Kiev Üniversitesi öğrencisi, artık modern bir askerî efsane. Üniformalı erkekler tarafından kabul ediliyor.
>
> Genç kızlar çevresini sarıyor. İçlerinden biri "Güzel teninizi neye borçlusunuz?" diye soruyor. Lüdmila, gerçekten de, annelerimizin havuç yersek bizde de olacağını söylediği o pembe yanaklara ve sağlıklı görünüme sahip. Bir başkası, incecik bir kadın üniversite öğrencisi "Keşke beni de Rusya'ya götürse ve bana keskin nişancı olmayı öğretse," diyor.[29]

Amerikalılar, Pavliçenko'nun keskin nişancılık başarılarını, kadınlara dair sahip oldukları basmakalıp görüşlerle bağdaştıramıyordu. Pavliçenko'nun Boston ziyareti sırasında *Christian Science Monitor* muhabiri "Yiğit keskin nişancının, deneyimleri sonucunda katılaşmış ve duygusuz olacağını düşünenler, karşılarında sıcak ve nazik birini görünce şaşırdılar. Kolunda dört yara şeridi* ve göğsünde dört madalya bulunan Teğmen Pavliçenko, kararlı ve açık sözlü, ama aynı zamanda her yönüyle kadınsı," diye yazmaktaydı.[30] Woody Guthrie de "Miss Pavilichenko" [aynen] şarkısında, Pavliçenko'nun "tatlı yüzüyle", tüfeğiyle öldürdüğü "üç yüzden fazla Nazi köpeği" arasındaki zıtlığı vurguluyordu.[31]

* Askerlerin üniformalarında bulunan ve savaşta yaralandıklarını gösteren işarettir. *–çev.*

Lüdmila Pavliçenko'nun portre fotoğrafı, 1942

Pavliçenko, Alice Hughes'la yaptığı radyo röportajında, Amerika'da gazetecilerin kendisine sorduğu "aptalca sorulardan" şikâyetçiydi.[32] "Açık ki Amerikalı kadınlar için önemli olan, üniformalarının altına ipek iç çamaşırı giyip giyemeyecekleri. Üniformanın ne anlama geldiğini henüz öğrenmemişler," diyordu.[33] Amerikalı kadınların uçarılığı hakkındaki bu sözler karşılıksız kalmadı. Malvina Livesay, *Washington Post*'taki "The Gentler Sex" ["Kibar Cins"] adlı köşesinde Amerikalı kadınları savunuyor; Pavliçenko'nun iç çamaşırlarıyla ilgili yapılan yorumların "konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü ve kahkaha özgürlüğü" olan bir ülkede yaşamalarının bir sonucu olduğunu öne sürerken Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'nin otoriter kısıtlamalarına açıkça taş atıyordu. Livesay bununla kalmıyor, Pavliçenko'nun dış görünüşüne olan bu ilgisizliğinin bir kadına pek de yakışmadığını eklemeden edemiyordu. "Amerikalı kadınlar üniformalarının nasıl göründüğünü düşünüyorsa ne ol-

muş yani? Hatta içine giydikleri iç çamaşırını?" diyerek meydan okuyor ve ekliyordu: "Başarılı bir savaşçının görünüşüyle gurur duyması askerlik felsefesinin bir parçası değil mi? ... Jan Dark her zaman şahane ve pırıl pırıl parıldayan bir zırhla resmedilmez mi? Kadınlar dünyanın her yerinde, yüzyıllardır kendilerini süslüyorlar ve bu ilgilerinden vazgeçmediler, onları üniformalara sokarak bu ilginin bir gecede geçmesini bekleyemezsiniz."[34] Kadınlığına yönelik bu eleştiriler Pavliçenko'yu yıldırmış olmalı ki Uluslararası Öğrenci Meclisi'ne tırnakları boyalı ve burnu pudralı gelmişti.

Uluslararası Öğrenci Meclisi'nden sonra Pavliçenko ve Sovyet delegasyonu Amerika Birleşik Devletleri turuna başladı. Bazı şehirlerde Pçelintsev ve Krasavçenko konuşmalar yaparken, Pavliçenko first lady Eleanor Roosevelt'le başka şehirlerdeki etkinliklere katılıyordu. Bu seyahatler sırasında Pavliçenko'yla Roosevelt arasında bir yakınlık oluşmuştu. Pavliçenko, kalabalıklar önünde konuşma yeteneğini de yine bu seyahat sırasında keşfetmişti. Chicago'daki programında bir oda dolusu erkek gazeteciye "Beyler, ben 25 yaşındayım, şimdiye kadar 309 faşist işgalciyi öldürdüm. Şimdi size soruyorum, fazla uzun bir zamandır arkamda saklandığınızı düşünmüyor musunuz?" diyerek herkesi şaşkına çevirmişti.[35] İlk başta, sözlerinin etkisiyle oda derin bir sessizliğe gömülmüş, ardından odadaki erkekler kendisine bol gelen üniforması içindeki keskin nişancı kızın cesur sözlerine büyük bir alkışla karşılık vermişti. Pavliçenko daha sonra "Kolomb tarafından keşfedilen kıtanın talihli, gamsız ve olağanüstü derecede hesapçı sakinlerine etki edecek bir söz söylemek istediğini" söyleyecekti.[36] Bir kadın olarak nasıl göründüğüne kafayı takmış Amerikalıların bu takıntısını onlara karşı kullanmış, Amerikalı erkeklerin Nazilere karşı savaşacak denli erkek olmadığını ima etmişti.

Vladimir Pçelintsev, Nikolay Krasavçenko ve Lüdmila Pavliçenko, 1942

Amerika Birleşik Devletleri gezisi boyunca Pavliçenko'ya bir sürü hediye verilmiş, hayranlarının övgüsüne mazhar olmuştu. 16 Eylül 1942 tarihinde 5.000 kadar coşkulu New York'lu seyircinin önünde Uluslararası Kürk ve Deri İşçileri Sendikası, Sovyet delegasyonundaki erkeklere birer tane yapağı astarlı deri ceket vermişti. Pavliçenko'ya da, *New York Times*'ın ifadesiyle, "güzel bir şekilde bir araya getirilmiş rakun kürklerinden yapılma, diyelim bir opera ortamında göz alıcı duracak uzun bir manto" (bu Kızıl Ordu keskin nişancısının yakın bir zamanda operaya gitme şansı varmış gibi) hediye edilmişti.[37] Sürekli kadınlığıyla ilgilenilmesi Pavliçenko'yu bıktırmış, şikâyetini Eleanor Roosevelt'e şu sözlerle ifade etmişti: "Sizin ülkenizde kendimi bir şaka konusu, bomboş merakların yöneldiği bir hedef, bir tür sirk hayvanı gibi hissediyorum. Sakallı bir kadın gibi bir şey. Ama ben bir Kızıl Ordu subayıyım. Ülkemin özgürlüğü ve bağımsızlığı için savaştım ve savaşmaya devam edeceğim."[38]

Lüdmila Pavliçenko seyahati sırasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yaşama dair gözlemlerde bulunmuş, rahatsız edici çelişkiler tespit etmişti: "Amerika bir yanıyla bir lüks ülkesi, diğer yanıyla da bir yoksulluk ve yoksunluk ülkesi. Zenciler çok kötü şartlar altında yaşıyor. Temel yaşam koşullarının sağlanmadığı bölgeleri ziyaret etme fırsatımız oldu. Irk ayrımcılığı beni şaşkına çevirdi. Mesela trende, Beyazlar ve Renkliler için olmak üzere ayrı vagonlar var."[39] Özgürlükler ülkesi ve demokrasi şampiyonu olduğu düşünülen Amerika Birleşik Devletleri'nin, insanları tenlerinin rengine göre ayırması anlaşılır şey değildi. Pavliçenko'nun 1942'de Amerika'daki trenlerde gördüğü ırk ayrımını kınayan sözleri, onun kapitalist bir toplumda hüküm süren ırk temelli eşitsizliklerden ne kadar rahatsız olduğunu gösterir.

Pavliçenko'nun Amerika Birleşik Devletleri'nde gözlemlediği bir diğer şey de kadınların toplum içinde aşağı bir konumda bulunmasıydı. Sahip olduğu şöhreti kullanarak, Amerikalı kadınlara cinsiyet eşitliğinin sosyalist sistemde mümkün olduğunu anlatmaya çalıştı:

> Bizim kadınlarımız savaştan çok önce de tam bir eşitlik içindeydi. Devrimin ilk gününden itibaren Sovyet Rusya'nın kadınlarına tüm hakları verildi. En önemli şeylerden biri de her kadının bir uzmanlığının olmasıdır. Nitekim bu onları erkekler kadar bağımsız yapan şeydir. Sovyet kadınları her bakımdan öz saygı sahibidir, çünkü insanlık onurları tam manasıyla tanınmaktadır. Ne yapıyorsak yapalım, biz sadece kadın olarak değil, birey olarak, bir insan olarak onurlandırılırız. Bu çok önemli bir şey. Tam olarak insan olma şansına sahip olduğumuz için, cinsiyetimiz nedeniyle herhangi bir sınırlama hissetmiyoruz. Bu sayededir ki kadınlar bu savaşta erkeklerin yanında böyle doğal bir şekilde yer aldılar. Kadınların savaşa katılması Amerikalıların çoğuna garip geliyor. Savaşın onları erkek ve kadın arasında acayip bir yaratığa dönüştürdüğünü düşünüyor gibiler. Oysa biz hâlâ kadınız. Güzel kıyafetler giyebilir, uygun

> yer ve zamanda tırnaklarımızı boyayabiliriz. Öncesinde olduğu gibi hem kadın hem de insan olmaya devam ediyoruz. Savaş bizi sertleştirdi, hepsi bundan ibaret.[40]

Esther Newton ve Judith Butler gibi düşünürlerin, toplumsal cinsiyetin performatif bir şekilde üretildiği yönündeki teorilerinden çok önce, Pavliçenko, Amerikalı okurlarına eril ve dişil olarak kabul ettikleri özelliklerin doğal ve sabit değil, durumsal ve akışkan olduğunu anlatıyordu.[41] O, Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizmin, yurttaşlara kadın ya da erkekten önce, en başta ve en önemli olarak "birey" olma fırsatını verdiğini; bu nedenle de cinsiyetleriyle ilgili herhangi bir şeyin onları ulaşmak istedikleri hedefleri (bu hedefler toplumsal cinsiyete ilişkin mevcut basmakalıp görüşlerle çelişse bile) kovalamaktan alıkoymadığını düşünüyordu. Amerikalılar nasıl oluyor da ülkesini savunmak için savaşan Sovyet kadınının kadınlığından bir şeyler kaybettiğine inanabilirdi? Pavliçenko bunu anlayamıyordu. Çünkü ne erkekliğin ne de kadınlığın Nazileri öldürmekle bir ilgisi vardı. Kadınların cephede makyaj yapıp yapmadığıyla ilgili soruya verdiği cevapta kadınların burnunu pudralamasını genel olarak reddetmiyor, sadece savaşın ortasında bunun için yeterli zaman olmadığını söylüyordu. Bir kadının yapmak istediği her şeyi (buna düşman askerlerini soğukkanlı bir şekilde öldürmek de dahildi) kapsayacak şekilde genişletilebilecek ve genişletilmesi gereken bir kadınlık kavramına inanıyordu.

Yargıç Robert Jackson, Lüdmila Pavliçenko ve Eleanor Roosevelt

Yirminci yüzyılın sosyalist kadın eylemcilerinin çoğunun "gerçek kadınlığı" bu şekilde benimsemesi, onları, cinsiyet ayrımlarını silmek veya yok saymak isteyen Batılı feministlerle sık sık karşı karşıya getirmiştir; nitekim bu Batılı feministlerin bir kısmı, gerçek cinsel eşitliğin cinsiyet spektrumunun her iki kutbunu da reddeden androjenlikle ya da başka *nonbinary* kimliklerle mümkün olacağını düşünüyordu. Erken dönem sosyalistleri ise kültürel olarak tanımlanmış erkeklik ve kadınlık kavramlarından çok fazla rahatsızlık duymuyordu. Bunun en iyi örneklerinden biri, Stanislav Rostotski'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki bir grup uçaksavar topçusu kadının cesaretini yücelten *Sakindi Oranın Şafakları* adlı 1972 yapımı filmidir.[42] Filmin kahramanı Kıdemli Çavuş Fedot Vaskov, kadın askerlerin komutanıdır ve zaman içinde onların cesaret ve azimlerini takdir etmeye başlar. Topçu kadınların hepsi de klasik bir güzelliğe sahiptir; karakterlerden biri üstüne bol gelen üniformasının içine ipek bir don giyer (bu, Amerikalıların Pavliçenko'ya ne tür iç çamaşırları giydiğine dair sorularına bir göndermedir belki de). Büyük ölçüde siyah beyaz olan film boyunca, kadın askerlerin her biri aşk, aile veya anne olmakla ilgili "technicolor" sistemiyle renklendirilmiş acayip rüyalar görür. Bu sayede film, karakterlerin

kadınlıklarını izleyici için daha da vurguluyor, böylece alışılmış kadınlık mecazlarını askerî kahramanlıklarla harmanlıyordu.[43]

Rus tarihçi Anna Krilova, 1930'ların sonları ve 1940'ların başlarında Sovyetler Birliği'nde ikili cinsiyet sistemi* hakkındaki görüşlerin "çok çeşitli ve çelişkili boyutları" olduğunu iddia eder. Ona göre, 1936 sonrası dönemde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin güçlendiğini söyleyen Batılı tarihçiler, o dönemde çok sayıda Sovyet kadınının cinsiyetlendirilmiş öznelliklerinde gerçek değişiklikler yaşadığını göz ardı etmektedir. Krilova, toplumların sözde "doğal" cinsiyet farkına takıntılı olduğu Batı'nın aksine, Sovyetler Birliği'nde toplumsal cinsiyet performansıyla ilgili bireysel seçimlerin, komünizmi inşa etmek veya ulusu Nazi işgalcilere karşı savunmak gibi ortak siyasi hedeflerin yanında daha az önemli olduğunu savunur. Sonuçta, Pavliçenko hem makyaj yapabilir hem de Nazileri öldürebilirdi.

1930'ların sonlarında Lüdmila Pavliçenko gibi kadınlar, Krilova'nın tarifiyle hem "anne sevgisinin" hem de "askerlik şiddetinin" yeni bir Sovyet kadınlığı idealinde birlikte var olmasına izin veren "alternatif bir kadınlık" benimsemişti. Bu yeni Sovyet kadını ideali, "meslekleri gereği şiddet kullanan bir kadın savaşçılar nesli" yaratmıştı.[44] Sovyet yaklaşımını, 1948 yılında ABD'de çıkarılan ve hava, kara, deniz kuvvetlerinde görev yapacak kadın sayısını toplam asker sayısının yüzde 2'siyle sınırlayan Kadınların Silahlı Hizmetlere Entegrasyonu Yasası'yla karşılaştıralım. Bu yasa, sıhhiye haricinde kadınların muharip sınıflarda ve (hastane gemileri hariç) aktif muharebeye katılacak gemi ve uçaklarda görev yapmasını engelliyor ve kadınların ulaşabileceği en yüksek rütbeye bir sınır koyuyordu. 1987 yılında ABD Temsilciler Meclisi Silahlı Hizmetler Komisyonu'na ifade veren bir ulusal güvenlik uzmanı, "1948'de bazı Kongre üyeleri, savaşın kadınların sahip olmadığı türden bir fiziksel güç gerektirdiğini

* İkili cinsiyet sistemi (gender binary), kadın ve erkek olarak sadece iki cinsiyet olduğunu, bunların doğal olarak belirlendiğini ve birbirine karşıt olduğunu iddia eder; bu cinsiyet ikiliğini toplumsal bir zorunluluk olarak dayatır. *-çev.*

düşünüyordu. Ayrıca, kadınların toplumdaki o zamanki rolü düşünüldüğünde, kadınların savaşa katılması neredeyse aklın almayacağı bir şeydi," diyordu.[45]

Pavliçenko bir yandan tırnaklarını boyayarak kadınlığını icra ederken, bir yandan da cepheden yeni dönmüş, savaşın katılaştırdığı bir askerin kimliğini icra ediyordu. Bu yanıyla, ABD ve Sovyetler Birliği'nin toplumsal cinsiyete bakışı arasındaki önemli bir farkı vurguluyordu. Amerikan toplumu da Sovyet toplumu da sabit bir ikili cinsiyet anlayışının ataerkil normlarına sahipti. Ancak Amerikalılar kadınların zayıf oldukları için muharip pozisyonlarında görev almalarının "akla sığmaz" olduğunu düşünürken, Sovyetler kadınları (keskin nişancı, pilot, paraşütçü ve uçaksavar topçusu gibi) özel bir üst beden gücü gerektirmeyen muharip pozisyonlar için eğitmişti. Pavliçenko ve onun gibi kadınlar "asker" kategorisini cinsiyetsizleştirmemiş, onun idealize edilmiş bir kadın versiyonunun yaratılmasına katkı sunmuşlardı; ancak bu, liberal feministlerin çoğunun özcü, dolayısıyla da sorunlu bulacağı bir yaklaşımdır. Sovyet politikaları, erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklara ilişkin yerleşik kalıpları sürdürmüş ve cinsiyetçiliği ortadan kaldıramamış olsa da, Kızıl Ordu'daki kadınların, muharip pozisyonlarda görev alma hakkını ancak 2015 yılında kazanan ABD'li mevkidaşlarına göre daha hızlı ve daha büyük bir ilerleme sağladığı açıktır.

Sovyet delegasyonu, Amerika Birleşik Devletleri'nden ayrıldıktan sonra, daha birçok konuşma, miting ve basın toplantısı için Kanada'ya, ardından da İngiltere'ye gitti. Pavliçenko yine ilgi odağıydı. Kasım 1942'de Londra'da 2.000 kadına hitap etti. Burada kendisine daha fazla Nazi öldürmesi için bir tabanca, Kiev Üniversitesi'ndeki çalışmaları için iki İngilizce kitap, gelecekteki ev hayatı için de gümüş bir çaydanlık hediye edildi. *New York Times*, "yiğit Rus kadın kahraman" İngiliz kadınları üzerinde "muazzam bir etki bıraktı" diye yazıyordu.[46] Pçelintsev de,

"Gerçekten insanlarla arası çok iyiydi. Samimiyeti ve gülümsemesiyle, gerek toplantılara katılanları gerekse bizi ağırlayanları kendine hayran bıraktı. Nikolay'la ben bu konuda onunla asla yarışamazdık," diyordu.[47] Ancak İngiltere'de kadınların kendileriyle aynı işi yapan erkeklerle aynı ücreti almadığını öğrenince, ülkesi Pavliçenko'nun burnunda tütmeye başlamış, kısa bir süre sonra da bu uluslararası gezisi sona ermişti.

Pavliçenko bu hizmeti karşılığında, 1943 yılında SSCB hükümeti tarafından Sovyetler Birliği Kahramanı madalyasıyla onurlandırıldı. Binbaşılığa terfi eden genç kadın, tarih eğitimini tamamlamak için üniversiteye döndüğü 1944 yılına kadar bir keskin nişancılık okulunda öğretmenlik yaptı. Müttefiklerin zaferinden sonra gazeteci ve askerî tarihçi olarak çalışsa da Pavliçenko aslında profesyonel bir kahramandı artık. Özel günlerde parlatılıp halkın karşısına çıkarılıyordu. Hükümet ne zaman Sovyet yurttaşlarına Büyük Yurtseverlik Savaşı'nda kazandıkları zaferi hatırlatma ihtiyacı duysa onu hatırlıyor, övgüye boğuyor ve bir idol olarak sunuyordu. Pavliçenko ve tüfeğinin posterleri, Hindistan ve Çin'deki genç kızların yatak odalarına kadar girmişti. Kadınlar Küba'da, Vietnam'da veya Mozambik'te devrimci mücadele içinde silaha sarıldıklarında, Pavliçenko'nun ve İkinci Dünya Savaşı'nın diğer Sovyet kadın kahramanlarının hatırası onlara rehberlik etti.

Yirmi dört milyondan fazla Sovyet insanı İkinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybetti; bu, açık ara, bir ülkenin bir savaşta yaşadığı en yüksek can kaybıdır.[48] Savaşa dair hafıza politikaları, Sovyet ve sonrasında da Rus yurtseverliğini kabartmak için kullanılmaları nedeniyle her zaman karmaşık bir özellik taşımıştır.[49] Bazı araştırmacılar, propaganda broşürleri üstünde resminin bulunması, yaşam öyküsünün abartılı bir şekilde süslenmesi ve Amerika turunun başarılı geçmesi nedeniyle Pavliçenko'nun bir sahtekâr olduğunu, başarılarının da Sovyet yetkililerinin uydurması olduğunu söylemiştir.[50] Ancak Pavliçenko'nun keskin ni-

şancı olarak savaşmaya gönüllü olduğu ve ön saflarda savaştığı konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Askerî kayıtlar da, kara kuvvetlerinde teğmen, donanmada binbaşı rütbelerine ulaştığını, savaşta dört kez yaralandığını, kocasının ölümünü ve kendisine travma sonrası stres sendromu teşhisi konulduğunu doğrulamaktadır. Öte yandan, Batı'ya seyahat etme ayrıcalığının Mart 1942'den itibaren Pavliçenko'yu savaşın ön saflarından uzak tuttuğu doğrudur; kırlaşmış saçlarla, çeşitli sakatlık ve biçimsizleşmeyle cepheden erkenden yaşlanmış olarak dönen çok sayıda kadının aksine, Pavliçenko'nun savaşta aldığı yaralardan geriye sol kaşının üzerindeki küçük izle, sırtındaki daha derin ancak giysiyle kapatabildiği iz kalmıştı. Yine de, yirmi dört yaşında savaşa katılan ve yirmi altında yaşında Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilen genç kadın, bu iki yıl boyunca Doğu Cephesi'nde Alman zulmünün katıksız dehşetine tanık olmuş, Odessa ve Sivastopol savaşlarının neden olduğu yıkımı ilk elden yaşamıştı.

Pavliçenko, "Viking"ini kaybetmesinin acısını da, savaşın travmasını da hiçbir zaman tam olarak atlatamadı. Sovyetler Birliği'nde ön saflarda savaşan başka pek çok kadın gibi o da depresyondan, travma sonrası stres sendromundan ve hayatta kalmanın getirdiği suçluluk duygusundan mustaripti. "Cephede aldığım yaralar ve mermi şoku yıllar geçtikçe daha fazla acı verir oldu," diyecekti.[51] 1953'te "harp malulü" olarak ordudan resmen emekli oldu. Eleanor Roosevelt 1957 yılında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sırasında eski dostunu ziyaret ettiğinde, Pavliçenko Moskova'da iki odalı mütevazı bir apartman dairesinde yaşıyordu.

Pavliçenko'yla dostluğunun first lady'ye çeşitli şekillerde ilham vermiş olması muhtemeldir. Eleanor Roosevelt 1961 yılında John F. Kennedy tarafından Kadının Statüsü Hakkında Başkanlık Komisyonu'nun başına getirilmişti. ABD başkanı Sovyetler Birliği'nin kadınlarının eğitimine ve yetiştirilmesine büyük bir yatırım yaptığını görmüş, ABD'nin ulusal güvenliği

için Amerikalı kadınların becerilerinin geliştirilmesinin elzem olduğuna ikna olmuştu. Roosevelt, Kasım 1962'deki ölümüne dek sürdürdüğü bu son kamusal görevi boyunca, kadınları ilgilendiren çeşitli alanlardaki 421 yasanın gözden geçirilmesine nezaret etti. Komisyonun 1963 tarihli "Amerikalı Kadınlar" adlı raporu, Amerika'da yasaların ve işyerlerinin kadınlara uyguladığı özgül ayrımcılık biçimlerini belirlemiş, bu konudaki tavsiyeleriyle "ikinci dalga" feminist hareketin doğuşuna zemin hazırlamıştı. Pavliçenko'nun ABD'ye gelişi ve onunla kurduğu dostluk, ülkesinin kendi kadınlarına evlilik ve anneliğin dar sınırları dışında imkânlar sağlaması gerektiğini düşünen Roosevelt'in kanaatlerini güçlendirmiş olsa gerektir.

Pavliçenko, anı kitabının son bölümüne "Benim Devrim Geçti!" adını vermişti. Nükleer çağın başlamasıyla bir yandan keskin nişancılık sanatının kaybının yasını tutuyor, diğer yandan da çıkacak yeni bir dünya savaşının tüm insanlığı yok edeceğinden endişeleniyordu. Bir sonraki küresel kıyamette cephe muharebeleri yapılmayacağını, bunun yerine kıtalararası balistik füzeler kullanılacağını bilen Pavliçenko, sahip olduğu uzmanlık ve deneyiminin gittikçe önemini kaybetmesine tanıklık etti. O tarihteki en ölümcül kadın keskin nişancı olma unvanını hâlâ koruyor (şüphesiz bu büyük ölçüde, daha sonra hiçbir kadın keskin nişancının Pavliçenko'nun rekorunu kırmasına neden olacak bir durumla karşılaşmamasıyla ilgilidir). Kitabın sonunda Pavliçenko, Sivastopol'daki Kardeşlik Mezarlığı'na yaptığı ziyareti ve buradaki "heybetli sessizlik" içinde tek başına oturduğunu anlatmaktadır:

> Sedir ağaçları arasında kanat çırpan kuşların cıvıltısı, ara sıra denizden esen, yabani gül çalılarını hışırdatan rüzgâr ve yüksek, sağlam bir duvarla dış dünyadan ayrılan şehitlikteki mezar taşlarıyla patikalar üzerinde parıldayan göğün billurdan kubbesi vardı sadece. Yiğit bir asker olan eşim Aleksey Kitsenko'nun 54.

> Piyade Alayı'nın asker ve subayları tarafından toprağa verildiği günden bu yana burada hiçbir şey değişmemişti.[52]

Savaştan dönen pek çok asker gibi Pavliçenko da kendini alkolle tedavi etmeye çalışmış, sonuçta daha derin bir depresyona girmişti. Geçirdiği felç nedeniyle 10 Ekim 1974'te, elli sekiz yaşındayken oğlunun kollarında hayata gözlerine kapadı. İki yıl sonra Sovyetler Birliği, anısına bir posta pulu bastırarak Lüdmila Pavliçenko'yu ölümsüzleştirdi. Yaşamı ve başarıları bugün de çeşitli biçimlerde konu ediliyor; RejectedPrincesses.com'da, komedi dizisi *Drunk History*'de, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden önce çekilen Rus-Ukrayna ortak yapımı olan *Sivastopol Savaşı* filminde Pavliçenko'ya rastlıyoruz.[53] Keskin nişancı kadın insanları büyülemeye devam ediyor.

Svetlana Aleksiyeviç'in İkinci Dünya Savaşı'ndaki Sovyet kadınlarını konu eden kitabından mükemmel bir anekdot paylaşmak istiyorum. Ekim 1962'deki Küba Füze Krizi sırasında, bir kadın gazi deniz kenarındaki tatili için hazırlık yapmaktadır. Savaş çıkması ihtimalini düşünerek, giysi ve banyo malzemeleriyle birlikte askerî kimliğini de bavuluna koyduğunu anlatır Aleksiyeviç'e:

> Sayfiyeye geldim, dinleniyordum. Bir gün yemek odasında yemeğimizi yerken masadakilerden birine tatil için hazırlanırken yanıma askerî kimliğimi de aldığımı söyledim. Masamızdaki erkeklerden biri bunun üzerine büyük bir coşkuya kapıldı ve şöyle dedi: 'Tatil yerine giderken yanına askerî kimliğini almayı, savaş başlarsa da doğruca askerlik şubesine gitmeyi ancak bir Sovyet kadını düşünebilir.'[54]

Hakikaten, nasıl oluyordu da 1962 yılında bunu *ancak bir Rus kadını* yapabiliyordu? Lüdmila Pavliçenko'nun ve savaşta yer almış diğer kadın askerlerin içine doğduğu dünyayı anlamak için zamanda geriye gitmemiz gerekiyor. Orada, Bolşevik Devrimi

için mücadele eden ve dünyanın ilk işçi devletinin kurulmasında rol alan Kızıl Savaşçı Kadınlar troykasıyla tanışacağız. Her biri kendi yordamınca, yirminci yüzyılda aralarında Lüdmila Pavliçenko'nun da bulunduğu yüz milyonlarca kadının hayatını değiştiren özgün bir sosyalist kadın eylemciliğinin temellerini attı. Şüphesiz aralarında en öne çıkanı, aynı zamanda da en tartışmalı olanı "Komünist Savaşçı" Aleksandra Mihaylovna Kollontay'dı.

2

Komünist Savaşçı

Aleksandra Kollontay (1872-1952)

Aleksandra Kollontay'ın portre fotoğrafı

Amerikan basını Aleksandra Kollontay'ı takıntı hâline getirmişti. Ona "Devrim'in Kızıl Gülü", "Proletaryanın Jan Dark'ı", "Petrograd'daki Bolşevik ayaklanmanın kadın kahramanı" ve "Proleter Siren"* diyorlardı. 1918'de *Current Opinion*, buna inanmakta güçlük çeken okurlarına, Kollontay'ın "Kabinede yer aldığını, Parisli gibi giyindiğini, evliliğe inanmadığını"[1] duyuruyordu. 1924 yılında *Philadelphia Inquirer* ona "Komünist Savaşçı" adını takmış; bir yıl sonra da *New York Times* müstehcen bir iddiada bulunmuş, Kollontay'ın diplomat olarak görev yaptığı Norveç'te, "kızıl propaganda" amacıyla sahte evlilikler düzenlediğini iddia etmişti. 1927'de *Washington Post*, Meksika'nın "altı kere evlenmiş" yeni Sovyet büyükelçisinin ABD'ye girişinin yasak olduğunu, çünkü hükümetin Kollontay'ı kamu sağlığına bir tehdit olarak gördüğünü yazıyordu.

Sosyalist, komünist ve anarşist kadınlar on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren kadınların özgürleşmesi için savaşıyor. Ancak bu kadınlardan hiçbiri, Aleksandra Mihayilovna Kollontay'ın fiili gücüne, fikirlerini ifade etme fırsatına ve uluslararası düzeydeki uzun süreli etkisine sahip olmamıştır. Yüz yıldan uzun bir zaman önce kadınların özgürleşmesi için yaptığı teorik çalışmalarla, ajitasyon ve örgütlenme faaliyetleriyle, bugün yirmi birinci yüzyıldan baktığımız zaman Kollontay'ın ileri görüşlülüğü şaşkınlık vericidir. Kadınların özgürleşmesi için mücadele ederken geleceğin sosyalist toplumunda aşk, cinsellik, dostluk ve ailenin rolü hakkında yenilikçi düşünceler geliştirmiş, yüzyıl sonu Rusya'sının sınırlı koşullarında bu yenilikçi düşünceleri hayata geçirmişti. Sol eğilimli biri olarak siyasi hayatına pasifist ve sosyal demokrat olarak başlamış, sonrasında devrimci komünist olmuş ve ileriki zamanlarda (ilk kadın büyükelçilerinden biri yapılarak sürgüne gönderilmesinden önce) kısa bir süre anarşizme meyletmişti.

---

* Sirenler, Yunan mitolojisinde yaşadıkları adada güzel sesleriyle şarkı söyleyerek denizcileri baştan çıkaran, onları felakete sürükleyen deniz kızına benzeyen yaratıklardır. Deyimin Türkçe karşılığı "Proleter Afet" olabilir. *–çev.*

Kollontay'ın cesurca savunduğu seks-pozitiflik* yaklaşımı, kadınları Viktorya dönemi ahlakının boğucu kısıtlamalarından özgürleştirmeyi amaçlıyordu. Tarihçi Maria Bucur *The Century of Women* [*Kadınlar Yüzyılı*] adlı kitabında şöyle yazar:

> İmparatorluk Rusya'sındaki hiçbir komünist devrimcinin yapamadığını yapan Kollontay, toplumsal cinsiyet eşitsizliği hakkında özgün bir analiz geliştirdi ve (yeni bir eşitlik anlayışını ve komünal nitelikte yeni sadakat bağlarını oluşturmak amacıyla, yasa ve uygulamalarla belirlenen evlilik ve ebeveynlik kurumlarının ortadan kaldırılmasını öngören) özgür aşk anlayışını savundu. ... O, herkesin yeteneklerini tam olarak geliştirip kullanacağı, kimseye cinsiyeti yüzünden fazladan yük bindirilmediği için herkesin kendini ortak iyiye adamaya istekli olacağı bir dünya hayal etti.[2]

Kollontay'ın görüşlerinden bazıları bugün bize eskimiş görünebilir, ancak bazı görüşleri bugün de 1922'de olduğu kadar radikal.

* * *

1872 yılında Saint Petersburg'da doğan Aleksandra Mihaylovna Domontoviç, liberal görüşlü, zengin ve aristokrat bir aileden geliyordu. Babası çarın ordusunda general olarak görev yapmıştı. Annesi zengin bir Fin iş adamının kızıydı; genç kadın Aleksandra'nın babasıyla birlikte olmak için kendisi için düzenlenen evlilikten kaçmış, bu durum yaşadıkları çevrede büyük bir skandala yol açmıştı. Evde özel eğitim alan küçük Aleksandra bilgiye aç, hevesli bir öğrenciydi. Yedi yaşına geldiğinde Fransızca, Almanca ve İngilizcenin yanında, akıcı şekilde Fince, İtalyanca ve Bulgarca konuşuyor, iyi düzeyde Ukraynaca biliyordu. Kollontay 1926 tarihli otobiyografisinde, "Dışarıdan

* Seks pozitiflik veya seks pozitif yaklaşım, farklı cinsellik biçimlerinin ve cinsiyet kimliklerinin, karşılıklı rıza olduğu ve kişilerin güvenliği tehdit edilmediği sürece kabul edilmesi gerektiğini savunur; buna göre, kişiler herhangi bir ahlaki yargılamayla karşılaşmadan cinselliklerini yaşayabilmelidir. *–çev.*

bakıldığında çok mutlu bir çocukluk geçirdim. Ailenin en küçük, en çok şımartılan, el bebek gül bebek büyütülen üyesiydim," diye yazar.[3] Babası, 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanan Bulgar devletinin anayasasının yazımına katılmak üzere Balkanlar'a gönderildiğinde, yaşına göre olgun bir çocuk olan Aleksandra da ona eşlik etmiş, devrimci mücadele ile kazanılan siyasi özgürlüğün tadını ilk kez orada almıştı.

Ne var ki, kendi sınıfından kadınlardan beklenenler göz önüne alındığında, Kollontay'ın istikbali uygun bir koca bulmasına bağlıydı. Kollontay o günleri şöyle anlatır: "İyi bir kısmet bulmam bekleniyordu, annem beni erkenden evlendirmeye kararlıydı. En büyük ablam on dokuz yaşındayken yüksek mevkiden, yaşı yetmişe yakın bir beyefendiyle evlenmişti. Bu çıkar evliliğine, para için yapılan bu evliliğe isyan etmiştim. Ben âşık olmak, büyük bir tutku duyarak evlenmek istiyordum."[4] Nitekim annesinin şiddetli itirazlarına rağmen, yirmi bir yaşındayken fakir kuzeni Vladimir Kollontay'la evlenerek onun soyadını aldı. 1893'te Mikhail (Mişa) adını verdiği bir erkek çocuk dünyaya getirdi.

Kollontay kısa süre içinde geleneksel evlilik hayatına alışmasının mümkün olmayacağını anladı. Ayrıcalıklı bir ailede doğmuş olmasına karşın, dönemin çarlık Rusya'sının içinde bulunduğu çalkantılı siyasi duruma ilgisiz kalamıyordu. 1861 yılındaki Özgürlük Reformu serfleri feodal efendilerinden kurtarmıştı ve yükselen sanayi kapitalizmi Romanov hanedanlığının otokratik idaresini sarsmaktaydı. Özgürleşen köylüler kentlere akın ediyor, Saint Petersburg ve diğer şehirler emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan geçmişin serfleriyle dolup taşıyordu. On dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki büyük toplumsal değişimler ve Marksizmin Avrupa çapında artan etkisi, çar muhaliflerine ilham vermişti. Bu dönemde binlerce devrim heveslisi, çarın gizli polisi tarafından yakalanarak Sibirya'nın donmuş topraklarına gönderildi.

Vladimir Kollontay mühendisti. 1896'nın ocak ayında, Saint Petersburg'un batısındaki Narva kentinde bulunan Krengholm

tekstil fabrikasına genç eşini de götürmüştü. Vladimir Kollontay ve bir grup mühendis, işçiler için hava kalitesini artıracak yeni bir havalandırma sistemi kurmayı planlıyordu. Aleksandra Kollontay genç işçilerle konuşmuş, işçiler ona fabrikanın pis havası içinde günde on sekiz saat çalıştıklarını, sadece pazar günleri birkaç saat izin alabildiklerini anlatmıştı. Havada uçuşan tekstil lifleri akciğerlerine zarar veriyor, kaldıkları barakalarda verem acımasızca kol geziyordu. Birçok işçi sadece üç dört yıl çalıştıktan sonra hayatını kaybediyordu. On iki bin işçi sıkış tıkış fabrika lojmanlarında yaşıyor, derme çatma ranzalarda ya da çıplak zeminin üzerinde gelişigüzel bir biçimde uyuyordu. Çocuklar bu sefalet içinde ihmal ediliyor, günlerini yalnız başlarına geçiriyorlardı. Kollontay ilerde *San Francisco Bulletin* için çalışan bir savaş muhabirine, "Fabrikada birkaç gün geçirmeme izin verildi ve bu üzerimde öyle derin bir etki bıraktı ki bütün hayatım değişti. Rus işçilerin durumunu değiştirmek için bir şeyler yapmadan yaşayamayacağımı düşünerek fabrikadan ayrıldım. Tanıdığım tek bir sosyalist yoktu. Okumaya başladım ve sosyalizme giden yolu kitaplar sayesinde buldum," diyecekti.[5]

Bir solukta okuduğu pek çok kitap arasında August Bebel'in 1879 tarihli *Kadın ve Sosyalizm*'iyle Friedrich Engels'in 1884 tarihli *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'ne özel bir ilgi duymuştu. Bebel'in Paris Komünü'nü desteklemek suçundan hapiste olduğu sırada yazdığı etkili kitabı yirmi dile çevrilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılında ellinci baskısına ulaşmıştı.[6] Bebel ve Engels'in eserlerinin yanı sıra başka önemli sosyalist teorisyenler sayesinde Kollontay, kadınların kaderinin, karmaşık birtakım dolayımlardan geçerek hâkim ekonomik üretim tarzına bağlı olduğunu anlamıştı. Aile ilişkileri, özellikle de tek eşli çekirdek aile, özel mülkiyeti ayakta tutan ideolojik yapıların temeliydi. Anneler bir yandan leş kokulu dokuma fabrikalarında boğaz tokluğuna çalışırken, diğer yandan da çar ve Rusya'nın ekonomik elitleri için işçi ve asker üretiyordu.

Üretim araçlarının sahipleri tarafından hem anne hem de işçi olarak iki kere sömürülüyorlardı. Kadınların işgücüne katılması ve böylece erkeklerden ekonomik olarak bağımsızlaşması gerektiği konusunda Bebel ve Engels'le aynı fikirde olan Kollontay, yine de bunun yeterli olmayacağını düşünüyordu. Kadının konumu hakkındaki toplumsal beklentilere karşı bilfiil mücadele eden bir eş ve anne olarak, sosyalizm için üretim araçlarının ortak mülkiyetinden daha fazlasının gerektiğini seziyordu. Ev içinde de yepyeni bir toplumsal ilişki biçimi gerekiyordu.

Bebel ve Engels'in izinden giderek tek eşli çekirdek aileyi, servet ve ayrıcalıkların nesiller arasında, babadan meşru (yasal olarak evli ebeveynlerden doğmuş olan) vârislerine aktarılmasını sağlayan temel toplumsal kurum olarak tanımlıyordu. Kadın bedeni, tıpkı bir dokuma tezgâhı veya buharlı makine gibi bir üretim aracıydı. Meşru vârisler üretmek amacıyla kadını kocasının mülkü hâline getiren yasalar, kadını metalaştırıyordu. Kollontay 1909 tarihli *Kadın Sorununun Toplumsal Temeli* kitabında şöyle diyordu: "Yapısı gelenek ve yasalarca onaylanan günümüz ailesinde, kadın yalnızca birey olarak değil, aynı zamanda eş ve anne olarak da ezilmektedir; medeni dünyanın çoğu ülkesinde medeni kanunlar kadını az veya çok kocasına bağımlı hâle getirir, kocaya sadece kadının mülkü üzerinde tasarruf hakkı değil, ayrıca kadın üzerinde ahlaki ve fiziksel egemenlik hakkı da verir."[7]

Ataerkinin geleneksel biçimleriyle on dokuzuncu yüzyıl sonunda Rusya'da doğmakta olan kapitalizmin ekonomi politiği arasındaki ilişkiyi ortaya koyması, Kollontay'ın en önemli tespitlerinden biriydi. Kadınlar binlerce yıllık erkek egemenliğinden kurtulmak için, ev içindeki yeniden üretim işlerini tümüyle toplumsallaştıracak bir işçi devletinin inşasına yardım etmeliydi. Bu işlerin hizmetçi, mürebbiye, aşçı vb. daha fakir kadınlara yüklenmesi değildi aklındaki. Kollontay, ev içi ilişkiler temelinde köklü bir değişim hayal ediyordu; yeniden üretim işleri kolektif

ve kamusal hizmetlerle karşılanacak, ev işi yükünden kurtulan kadınlar, babalarından ve kocalarından ekonomik olarak bağımsızlaşarak özgür olacaktı. Kollontay bu köklü değişimi şu sözlerle açıklıyordu:

> Yakında eski ailenin yıkıntılarının üzerinde, kadınla erkek arasında tümüyle farklı ilişkilerin olduğu yeni bir aile biçiminin doğuşuna tanıklık edeceğiz. Bu bir *sevgi ve yoldaşlık birliği, komünist toplumun ikisi de özgür, ikisi de bağımsız, ikisi de işçi olan iki eşit bireyinin birliği* olacak. Kadının ev içindeki "köleliği" bitecek! Aile içindeki eşitsizlik bitecek! Kadının, kocası terk ederse kucağında çocuğuyla yalnız ve desteksiz kalma korkusu bitecek! Komünist şehirdeki kadın artık kocasına değil, emeğine güvenecek. Onun desteği kocası değil, güçlü kolları olacak.[8]

Kollontay Narva'dan döndükten sonra Saint Petersburg'daki kadın tekstil işçileri arasında ajitasyon çalışmaları yapmaya başladı; bildiriler dağıtıyor, Rusya'nın açgözlü sanayicilerine karşı greve çıkan kadın işçilere destek olmak için para topluyordu. Bu sıralarda Saint Petersburg'da feminist bir hareket doğmaktaydı, ancak Kollontay hâlihazırda ayrıcalıklı olan kadınların haklarını genişletmekle ilgilenmiyordu. "Feministler eşitliği, mevcut sınıflı toplum çerçevesinde ararlar, hiçbir şekilde bu toplumun temellerine saldırmazlar. Var olan imtiyaz ve ayrıcalıklara meydan okumaksızın, kendileri için imtiyaz talep ederler."[9] Bir Marksist olarak Kollontay, emekçi kadınların çarlık rejimini devirmek için emekçi erkeklerle iş birliği yapması gerektiğini savunuyordu. İşçilerin ve köylülerin toprağın, fabrikaların ve makinelerin ortak mülkiyetine sahip olacağı yeni toplum, ancak kadın ve erkeklerin birlikte mücadele etmesiyle kurulabilirdi.

Kollontay işçilere akşam dersleri veriyor, siyasi tutuklulara ve gizli polisin zulmüne uğrayan diğer sosyalist eylemcilere yardım için yeraltı ağları örgütlüyordu. Kendini devrimci mücadeleye verdikçe, hâlâ sevdiği ancak siyasi ufku işçiler için daha iyi bir

havalandırma sistemi kurmaktan öteye gitmeyen kocasından uzaklaşmaya başladı. Çarlık Rusya'sında kadınlar için yüksek öğrenim imkânları sınırlı olduğu için, iktisat öğrenimi görmek isteyen Kollontay 1898 yılında kocasını ve küçük oğlunu geride bırakarak Zürih'e gitti. Burada aynı Marksist ideallerden ilham alan çok sayıda Rus ve Batı Avrupalı öğrenci ve eylemciyle tanıştı. Kollontay bir kez daha kitaplara gömülme fırsatını bulmuştu. Bu süreçte kadın, aile ve ekonomi arasındaki ilişkiye dair görüşleri daha da radikalleşti. Utangaç ve içe dönük genç bir kadınken, hitabet becerilerini kısa süre içinde geliştirip mükemmelleştirdi. Pavliçenko gibi o da topluluk karşısında konuşma yeteneği olduğunu keşfetmişti.

Genç Aleksandra Kollontay

1903'te Rusya'ya döndüğünde Kollontay, Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kadınlara yönelik ajitasyon çalışmalarına katıldı. Kocasından iyice uzaklaşan Kollontay, artık küçük oğlu ve Bulgar arkadaşı Zoya Şadurskaya'yla yaşıyordu. Kollontay ile Şadurskaya 1878 yılında, henüz çocukken Bulgaristan'da tanış-

mış ve aralarında ömür boyu sürecek özel bir bağ oluşmuştu. Mişa'nın doğumundan sonra yeni evli arkadaşının yanına Saint Petersburg'a gelen Şadurskaya, 1908-1917 yıllarında sürgünde olduğu Batı Avrupa'da da Kollontay'ı yalnız bırakmamıştı. Ekim Devrimi'ni takip eden yıllarda Moskova'da Aleksandra ve Mişa'yla birlikte yaşamış, Kollontay'ı diplomat olarak bulunduğu Norveç ve İsveç'te sık sık ziyaret etmişti. Şadurskaya hiç evlenmemişti, hayatını yazarlık ve gazetecilikle kazanıyordu; bu da ona nasıl yaşayacağına karar verme ve gerektiğinde ülke ve şehir değiştirme imkânı sağlıyordu. O, Kollontay'ın "yeni kadın" anlayışının vücut bulmuş hâliydi. Kollontay Şadurskaya için "Bu dünyada oğlumdan sonra en sevdiğim insan," diyordu. Zoya'nın dostluğu ve sadakati, Kollontay'ın evliliklerinden ve aşklarından çok daha uzun ömürlü olmuştu. Kollontay, Şadurskaya'yla on yıllardır devam eden arkadaşlığından bahisle bu konudaki düşüncelerini "Arkadaşlık, cinsel aşktan çok daha toplumsal bir duygu. Aynı anda birçok arkadaşa sahip olabilirsiniz, çünkü farklı insanların hitap ettiği farklı yanlarımız vardır," sözleriyle açıklar.[10] Kollontay, tek eşli romantik aşkın tüm duygusal ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kaldığını düşünüyordu. Çokaşklı ilişkileri savunsa da, bu aşkların romantik bağlardan ibaret olmadığını, dostluk, yoldaşlık ve akrabalık bağlarının da bunların bir parçası olduğunu ileri sürüyordu.

Rusya'da (başarısız 1905 Devrimi'nde yer almasından hem önce hem de sonra) yeraltında çalıştığı dönem boyunca çok sayıda devrimciyle yakın arkadaşlık kuran Kollontay, bu dönemde "yoldaşça aşk" hakkındaki görüşlerini oluşturmaya başladı. 1921 yılında, "topluluğun tüm üyeleri arasındaki bağ ne kadar sağlam olursa, güçlü evlilik bağları kurma ihtiyacı o kadar az olur," diyordu.[11] Ekonomik rekabetin günlük angaryası ve hayatta kalma mücadelesi içinde insanların tükendiği ve tecrit olduğu toplumlarda, romantik ilişkilerle ilgili aşırı bir beklenti oluştuğunu ileri sürüyordu. 1921'de kaleme aldığı gözlemleri bugün de geçerli:

> Burjuvazinin ideali, eşlerin birbirini her yönden, toplumla temas kurma ihtiyacı hissetmeyecekleri şekilde tamamladığı evli çifttir. Komünist ahlak anlayışı ise bunun tam tersidir; yeni neslin, bireyin kişiliğinin tam anlamıyla gelişeceği, farklı ilgi alanlarına sahip olacağı ve iki cinsiyetten çok sayıda insanla temas kurabileceği şekilde eğitilmesini talep eder. Komünist ahlak, insanlar arasında çok sayıda çeşitli sevgi ve dostluk bağının gelişmesini teşvik eder.[12]

Kollontay'a göre geleceğin sosyalist toplumunda, sosyal güvenlik ağlarının yaygınlaşması ve ev içi emeğin toplumsallaşmasıyla gündelik hayatın gerilimi azalacaktı. Sıradan insanlar, en azından temel maddi ihtiyaçlarını karşılayacak konut, yemekhane, çamaşırhane gibi ortak kaynaklara erişebilecekti. Kimse para, yiyecek, giyecek veya barınak için evlenmek zorunda kalmayacaktı. Kollontay'a göre, "komünist ahlakın cinsel ilişkiler konusundaki öncelikli amacı, parasal ya da başka ekonomik kaygılara dayanan her tür ilişki biçiminin sona ermesidir."[13] Bu ekonomik kaygılar ortadan kalkınca, romantik ilişkilerde eş seçimi aşk, cazibe ve karşılıklı sevgi temelinde olacaktı. Dahası, bu romantik ilişkiler, (entelektüel ortaklık veya duygusal destek sağlamak üzere hazır bulunacak) çalışma arkadaşları ve yoldaşlarla kurulmuş geniş bir dostluk ağıyla sarmalanmış olacaktı. Kollontay, yaşamı boyunca, burjuva kültürünün romantik aşk idealinden uzak durmaya çalıştı. Kocaları ve âşıkları olsa da hayatının merkezinde oğlu, Zoya ve partideki yoldaşları vardı. Onun gerçek aşkı devrimci davaydı; aynı amaçlar uğruna mücadele eden insanlarla, kendisini besleyen ve ayakta kalmasını sağlayan güçlü bağlar kurdu.

Azize Kollontay ve Kıskançlık Ejderhası
Paolo Uccello (1475) ve Elisheva Levy (2018)

* * *

1907 yılında Stuttgart'ta toplanan Birinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı'nda, burjuva feministi olarak gördüğü kişilerle Kollontay'ın arasındaki anlaşmazlıklar keskinleşti. 1909 yılında Kollontay şu tespiti yapmaktaydı: "Kadınların dünyası tıpkı erkeklerin dünyası gibi iki kampa bölünmüş durumda. Bir grup kadının çıkar ve özlemleri onları burjuva sınıfına yaklaştırırken, diğer grubun proletaryayla yakın bağları bulunuyor ve savundukları özgürlük davası kadın sorununa bütüncül bir çözüm sunuyor. Dolayısıyla, her ne kadar iki kamp da 'kadınların özgürleşmesi' sloganını kullanıyor olsa da, hedef ve çıkarları birbirinden farklı."[14] Kollontay'ın varlıklı kadınlara karşı yürüttüğü mücadele, erkek yoldaşlarının kadınların sorunlarını ciddiye almasını sağlama savaşıyla başa baş gidiyordu (hatta zaman zaman gerisinde kalıyordu). Kadın işçilere yönelik temel eğitim çalışmaları bile devrimin daha büyük amaçlarının yanında ikincil önemde görülüyor, hatta Kollontay'ın bazı kadın yoldaşları, erkekleri kızdırabileceği gerekçesiyle parti içinde ayrı bir kadın

örgütlenmesi olmaması gerektiğinde ısrar ediyordu. 1908 yılında Kollontay Rus kadınlarını örgütleme çabaları hakkında şöyle yazmaktaydı:

> Partideki yoldaşlarım beni ve benimle aynı görüşteki kadın yoldaşları "feminist" olmakla, sadece kadınları ilgilendiren konuları gereğinden fazla vurgulamakla suçluyordu. Partiden kadınların özgürleşmesi davasını sahiplenmesini istedim. Bu her zaman kolay olmadı. Pasif direniş, anlayışsızlık ve ilgisizlik yol boyunca tekrar ve tekrar karşılaştığımız engeller oldu.[15]

Ama Kollontay inatçıydı. Kadınların sorunlarını ele almanın işçi hareketinin gücünü artıracağını vurgulamaktan vazgeçmedi. Kadınları proleter mücadelenin daha geniş alanına çekebilmek için, çalışan kadınlara yönelik özel bir çalışma yapmak gerektiği konusunda yoldaşlarını ikna etmeye çalıştı. Kadın işçiler, erkek yoldaşlarına kıyasla genel olarak daha az eğitimli ve politik olarak daha az bilinçli olduklarından (birçoğu okuma yazma bilmiyordu) farklı taktikler benimsemek gerekiyordu. Eş ve anne olarak taşıdıkları yükümlülükler nedeniyle ne yasadışı siyasi toplantılara ne de eğitim gruplarına katılacak zamanları vardı; bu nedenle sosyalistler onlara işyerlerinde ulaşmanın yaratıcı yollarını bulmalıydı. Kollontay kadın işçilerin erkeklerden farklı acil talepleri olduğunun, dolayısıyla kadınları devrimci saflara çekmek isteyen eylemcilerin onların özel sorunlarına, özellikle de doğum izni, çocuk bakımı gibi meselelere hitap etmesi gerektiğinin farkındaydı. Alman devrimci Clara Zetkin'i takip ederek sosyal demokrat, sosyalist veya komünist partiler *içinde* kadın bölümlerinin oluşturulmasını savundu. 1907'de "Proleter kadınların parti içinde bağımsız bir grup olarak toplanmasının örgütsel avantajları açıktır," diye yazıyor ve ekliyordu: "Böyle bir örgütlenme, partinin kadın işçilerin özel ihtiyaç ve taleplerine ağırlık vermesini sağlayacak, bu da proleter sınıfın genellikle daha az bilinçli kadın üyelerinin parti etrafında toplanmasını kolaylaştıracaktır."[16]

Kollontay, özellikle tekstil sektöründe kadın işçilerin sayısının giderek artmasına rağmen, erkek işçilerin kadın sorununun sosyalist dava içindeki rolünü anlayamadığını Saint Petersburg'daki şahsi deneyimlerinden biliyordu. Rus kapitalistler kadın işgücünü tercih ediyordu, çünkü daha ucuzdu ve yönetmesi daha kolaydı, ayrıca kadınlar alkolizme daha az yatkındı. Başlarda pek çok erkek işçi kadınların fabrikalardaki artan varlığından rahatsızlık duyuyor, ev içinde kendilerine düşen işleri yapmak yerine toplantı veya derslere katılan eşlerini eleştiriyordu. Kollontay bu şovenist tutumları nedeniyle erkekleri gözden çıkarmak yerine, sosyalist kadınların erkekleri eğitmesi gerektiğini savunuyordu:

> Erkek yoldaşlarına, kadınların her alanda eşit hak sahibi olması gerektiği düşüncesini aşılamak ve onları kadınların eşit yurttaşlık mücadelesine katmak için kadın işçilerin önünde tek bir yol var: O da güçlerini parti etrafında birleştirmektir. Kadın işçiler parti bünyesinde bir kadın sekreterliği, komisyonu ya da masası kurmalıdır. Ancak buradaki amaç, kadınların siyasi hakları için ayrı bir savaş vermesi ve kendi çıkarlarını kendi başlarına savunması değil, parti üzerinde *parti içinden* baskı kurmaları ve erkek yoldaşlarını kadın proleterlerin çıkarlarını kapsayacak şekilde mücadele etmeye zorlamalarıdır.[17]

Mevcut parti yapıları içinde erkek yoldaşlarıyla birlikte çalışmak yönündeki bu ısrarı, Kollontay'ı ilk Bolşevik hükümetindeki en güçlü kadın yapacaktı.

* * *

Kollontay'ın siyasi çalışmalarının yetkililerin dikkatini çekmesi uzun sürmedi, ancak o hakkında çıkan tutuklama emirlerinden kaçmayı başardı. Rusya'dan kaçmak zorunda kaldı, 1908-1917 arasındaki yılları gezgin bir eylemci olarak geçirdi. İkinci Enternasyonal'in sekizinci kongresinden hemen önce, Ağustos 1910'da Kopenhag'da düzenlenen İkinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı'na Clara Zetkin'le birlikte katıl-

dı. Yirminci yüzyılın başlarında Avrupa'nın sosyalist kadınlarının Danimarka'daki konferansta oluşturduğu siyasi talepler, Kollontay'ın yedi yıl sonra yeni kurulan Sovyetler Birliği'nde hayata geçireceği programın temelini oluşturacaktı. Konferans gündeminin dördüncü maddesi (Anne ve Çocuklar İçin Sosyal Koruma ve Sosyal Hizmetler) sekiz saatlik işgününü ve on dört yaşından küçük çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasını öngörüyordu. Hamileler doğuma sekiz hafta kala iş bırakma hakkına sahip olacak, doğum yapan kadınlar (şayet çocuk yaşarsa) sekiz hafta daha ücretli doğum izni kullanabilecekti. Emzirmeye devam eden anneler için beş haftalık ek bir izin verilecekti. Sadece fabrika işçileri değil, tarım işçileri ve ev hizmetlerinde çalışanlar da dahil olmak üzere çalışan tüm kadınlar bu imkânlardan faydalanacaktı. Bu programlar için kaynak yaratmak amacıyla, devletler vergi gelirlerinden finanse edilecek özel annelik fonları kuracaktı. Kadınların ev içi bakım işlerine kamu tarafından destek sağlanması, ilerleyen yıllarda tüm dünyada (Küresel Güney'in sosyalist bir kalkınma yolu izleyen sömürgecilik sonrası ülkeleri de dahil olmak üzere) ilerici toplumların ayırıcı özelliği haline geldi.[18]

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Avrupa sosyalist topluluğunda tamiri mümkün olmayan bir yarılmaya yol açtı. Avrupa'daki sosyal demokratların hemen hemen hepsi, enternasyonalizme bağlılıklarını terk ederek bu büyük felakete balıklama atladı. Aleksandra Kollontay, Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ve başka kadın eylemciler, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin ve Avrupa'daki diğer Menşevik tarzı partilerin bu ihaneti karşısında öfke içindeydi. Bu partilerin hepsi zamanında savaşı burjuva emperyalizminin bir aracı olarak mahkûm etmiş ve tüm ülkelerin işçilerini birleşmeye çağırmıştı. Ancak Birinci Dünya Savaşı başladığında aynı partiler, özellikle de Kayzer'e verilen savaş kredilerinin artırılmasını oybirliğiyle kabul eden Almanlar "anavatanın savunulması" yönünde karar aldı. Proleter yaşamın sefalet koşullarını iyi bilen erkekler, nasıl

olmuştu da birdenbire kendilerini sömüren burjuvaziyi savunmaya koşmuştu?

Kollontay'ın Paris'te birlikte çalıştığı Vladimir Lenin'in savaşa karşı tavrı en uç noktadaydı. Başlangıçta (Lev Tolstoy'un geleneğini takiben) pasifist bir tutum alan Kollontay'ın aksine Lenin, tüm ülkelerdeki askerlerin silahlarını kendi hükümetlerine çevirmesini ve ülkelerinde iç savaş başlatmasını savunuyordu. Savaşın ilk yılında milliyetçi hisler baskın gelmiş, Bolşeviklerin tutumu kabul görmemişti. Ancak savaş uzadıkça Bolşeviklerin çağrısı kabul görmeye başladı. Lenin'in emperyalist savaşa karşı ilkeli duruşu, Kollontay'ın Menşeviklerden uzaklaşmasına neden oldu. Bu, onun yeni fikirlere açık ve öngörülemeyen tarihî olaylar karşısında siyasi yönelimini değiştirmeye hazır oluşunun bir göstergesidir. Kollontay 1915 yılından itibaren Lenin, eşi Nadejda Krupskaya ve yoldaşları İnessa Armand'la düzenli olarak yazışmaya ve iş birliği yapmaya başladı.

Kollontay 1911-1916 yılları arasında, kendisi gibi Batı Avrupa'da sürgünde yaşayan metal işçisi ve sendika lideri Rus Bolşevik (geleceğin Çalışma Halk Komiseri) Aleksandr Şlyapnikov'la uzun süreli, ancak inişli çıkışlı bir ilişki yaşadı. 1911'in sonlarında Kollontay otuz dokuz, Şlyapnikov yirmi altı yaşındayken Paris'te tanışmışlardı. Kollontay'ın günlüklerine göre, yaş ve sınıf farkına rağmen aralarında güçlü bir "çekim" vardı.[19] Hiç evlenmemiş olsalar da Lenin, bu dönemdeki kimi yazışmalarında Kollontay'dan Şlyapnikov'un "eşi" olarak bahseder.[20] Kollontay'la Şlyapnikov'un arasında aşk dışında, yakın bir siyasi yoldaşlık bağı da vardı; Bolşevik yandaşlardan oluşan kuryeler aracılığıyla İskandinavya üzerinden Rusya'ya kaçak yayınların ulaştırılmasını sağlıyorlardı. Elektronik haberleşmenin henüz çok uzakta olduğu o zamanlarda, gazete, broşür ve mesajların sınırlardan kaçak yollardan geçirilmesi karmaşık bir lojistik gerektiriyor, sürgündeki devrimcilerin zamanını ve enerjisini tüketiyordu.[21] Kollontay'la Şlyapnikov'un ilişkisi bitse de yıllar boyunca birlikte çalıştılar ve dost kaldılar.

1915 yılının sonunda Kollontay, Amerikalı sosyalistler tarafından Amerika'ya davet edildi. Kollontay dört ay sürecek turne boyunca sosyalizm, kadın hakları ve pasifizm üzerine konuşmalar yapacak ve karşılığında kendisine para ödenecekti. Ülkenin bir ucundan diğer ucuna dek seksen bir şehri ziyaret eden ve dört farklı dilde 123 konuşma yapan Kollontay, Amerikalı sosyalistlerden oluşan dinleyicilerini hitabet yeteneğiyle âdeta büyülemişti.[22] New York'ta kısa bir süre kaldıktan sonra, oğlunun mühendislik okuduğu New Jersey'nin Paterson şehrinde birkaç ay yaşadı. Kollontay'ın Amerika gezisi, görkemli Amerikan Rüyası anlatısının ardında gizlenen derin sınıfsal uçurumları keşfetmesini sağlamıştı (Pavliçenko da yirmi yedi yıl sonra yaptığı Amerika ziyareti sırasında aynı şeyi görecekti). Kollontay konferans gezisinin ardından şöyle yazmaktaydı: "Bu dört buçuk ay zarfında politikacıların ısrarlı militarizm övgülerine, emekçilerin dizginlerinden boşanmış Amerikan sermayesine karşı yürüttüğü amansız mücadeleye, Amerikan polisinin nasıl güç kullandığına, tröst krallarının her şeye muktedir oluşuna, Amerikan mahkemelerindeki yozlaşmışlığa, kapitalist Amerikan basınının köleliğine tanık oldum."[23] "Vaktiyle Avrupalı babalarımızın ve dedelerimizin kalplerinin muzaffer bir mutluluk ve coşkuyla çarpmasını sağlayan" bir sembol olan Özgürlük Heykeli hakkındaki kısa denemesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin artık yoksullara ve ezilenlere özgürlük vaat etmediği sonucuna varıyordu.

* * *

Birinci Dünya Savaşı uzadıkça, savaşın neden olduğu artan ekonomik bozulma ve can kayıpları, Rus halkını gitgide daha fazla öfkelendiriyordu. Şubat 1917'de kendiliğinden gelişen bir dizi grev, kadınların yaptığı gösteriler, isyanlar ve şiddet patlamaları, Rus çarını yüzyıllar süren otokrasinin ardından tahtı bırakmaya zorladı. Bu devasa imparatorluğun idaresi birdenbire burjuvazi-

nin geçici hükümetinin eline geçmişti. Vakit kaybetmeden Saint Petersburg'a (şimdiki Petrograd) dönen Kollontay, Aleksandr Kerenski hükümeti döneminde gerçekleştirilen ilk grevde kentteki çamaşırcı kadınlara önderlik etti. Tutuklanarak iki ay hapis yatsa da sonunda kefaletle ve ev hapsi kararıyla serbest bırakıldı.[24] Geçici Hükümet'in büyük felaketler getiren Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmeyi reddetmesi üzerine Kollontay Bolşeviklere katıldı. Lenin için kıymetli bir müttefik haline geldi; en nihayetinde yönetimi ele geçirmek için silahlı ayaklanma hazırlığına başlanması lehinde oy kullandı. Ekim Devrimi'nin ardından 28 Ekim 1917 tarihinde Lenin tarafından Sosyal Refah Komiseri olarak atandı.

Devrim sonrasında Kollontay iktidarın merkezinde yer alıyordu. Kadınların özgürleşmesi, cinsiyete dayalı çifte standardın yok edilmesi, kadınları aile ve ev içinde köleliğe mahkûm eden toplumsal alışkanlıklardan kurtaracak yeni bir sosyalist ahlak yaratılması gibi uzun yıllardır beslediği tutkularını hayata geçirmeye girişti. Aralık 1917'de, ilerici Sovyet hukukçularından oluşan bir kadronun yardımıyla, kilise nikâhının yerine resmî nikahı getiren ve boşanmayı serbest bırakan iki kararnamenin yasalaşmasını sağladı. 1918 yılında Kollontay'la görüşen Amerikalı gazeteci Louise Bryant onun çalışma ahlakına hayranlığını "Çalışırken yorulmak nedir bilmiyor ve bu muazzam yoğunlaşmanın verdiği güçle sayısız iş bitiriyor," sözleriyle ifade etmişti.[25]

Ekim 1918'de, Sovyetler Birliği'nin en yüksek yasama makamı, bu kararnameleri yeni Aile Yasası'na dahil etti: Ölüm, Doğum ve Evliliklerin Nüfusa Kaydına İlişkin Yasa.[26] Yasa, kadını babasının ve kocasının mülkü haline getiren tüm kanunları yürürlükten kaldırmasıyla ve kilisenin evlilik ve boşanma üzerindeki kontrolüne son vermesiyle, yüzlerce yıllık patriyarkal ve dinî otoriteyi yerle bir ediyordu. Sonuç olarak, kadınlar yasal olarak erkeklerle eşit statüye sahip oldu, evli kadınlar kendi gelirleri üzerinde tam tasarruf hakkı elde etti; ayrıca yeni yasa, tüm ço-

cukların ebeveyn desteği almasını, öksüz ve yetimlerin ise devlet vesayeti altına alınmasını garanti altına alıyordu.

Kollontay ayrıca komünler tarafından işletilen devlete ait çamaşırhane, restoran ve çocuk merkezlerinden oluşacak geniş bir ağ öneriyordu. Ev içindeki görevlerinden kurtulan kadınların erkeklerle eşit koşullarda kamusal alana gireceklerini, eğitimlerini ve kariyerlerini arzu ettikleri şekilde sürdüreceklerini umuyordu. Kadınlar yetenek ve becerilerini geliştirdikçe, artık her iki cinsiyete de açık olan mesleklerde kendi gelirlerini elde ederek kendi kararlarını kendileri alacak, hayatlarını kendileri kontrol edecekti. Ekonomik açıdan bağımsız olan kadınlar romantik ilişkilerinde partnerlerini, burjuva evliliklerin tipik özelliği olan duygusuz ekonomik çıkar hesapları yerine, aşka ve karşılıklı sevgiye dayalı olarak seçebilecekti.

Kollontay'ın kadınların eşitliğini ve tek eşli burjuva ailesinin nihai olarak ortadan kalkmasını hedefleyen büyük planının ruhu yeni yasada somutlaşmıştı. Yasa yürürlüğe girdikten sonra, Rus kadınlar nihayet istismarcı veya alkolik kocalarını, Rus erkekler de hamile bıraktıkları için mecburen evlendikleri karılarını terk etmekte özgür oldu ve boşanma oranları fırladı. Kollontay bu özgürleşmenin kendi ifadesiyle "yoldaşça aşka" dayanan yeni ilişkiler çağını başlatacağını düşünüyordu. Lenin Kollontay'ın özel yaşama dair politikalarına fazla önem vermiyordu, ancak kadınların ev içinde yaptıkları işlerin verimsiz angaryalar olduğuna katılıyordu. Rusya Birinci Dünya Savaşı'nda çok fazla erkeğini kaybetmişti; Lenin, Rus kadınların yeni devleti korumak üzere seferber edilmesinde Kollontay'a ihtiyaç duyuyordu. Devrimin geleceği, kadınların yasal olarak işgücüne katılımına bağlıydı. Bolşevikler, en azından ilk on yıl, tökezleyen ekonomiyi ayağa kaldıracak yeterli sayıda işçi sağlayacaksa, geleneksel aile yaşamının temellerine dinamit koymaya hazırdı.

***

Kollontay bakanlık görevini (Rusya'yı Almanya'ya verdiği büyük toprak tavizleriyle Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkaran) Brest-Litovsk Antlaşması'nın ağır şartlarını protesto etmek için istifa ettiği 28 Mart 1918'e kadar sürdürdü.[27] Kadınlar için yürüttüğü çalışmalarına devam etti ve önemli bir zafer kazandı: Komünist Parti'nin 1919 yılındaki sekizinci kongresinde, partinin kadınlar arasındaki çalışmalarını yoğunlaştırması yönündeki önerisi kabul edildi. Kongre, kamuya ait çamaşırhane, yemekhane ve çocuk yuvalarının sayısını artırma kararı aldı.[28] Aynı yıl, İnessa Armand'la birlikte, Komünist Parti Merkez Komitesi bünyesindeki özel kadın birimi Jenotdel'in kurulma çalışmalarına katıldı.[29] 1920'de Sovyetler Birliği, hamileliğin ilk on iki haftası içinde, talep üzerine kürtajı yasal hale getiren ilk ülke oldu.[30]

1919-1923 arası, Rusya'da aralıksız olarak kargaşanın hüküm sürdüğü, ülkenin devrimden iç savaşa, kıtlıktan Kollontay'ın nefret ettiği kapitalizme kısmi dönüş anlamına gelen Yeni Ekonomi Politikası'na savrulduğu yıllardı. 1918 yılı başında Kollontay, aslen Ukraynalı bir köylü olan Kronştadt denizcisi (ve daha sonra Baltık donanmasının önderi) yeni sevgilisinin evlilik teklifini kabul etti. Pavel Dibenko, Kollontay'dan on altı yaş küçüktü; aralarındaki yaş ve toplumsal konum farkı en ilerici Bolşevikleri bile rahatsız ediyordu. Lenin, tam da yeni bir yönetim kurma gibi ciddi bir iş söz konusuyken, bu gibi yakışıksız aşk ilişkilerinin Kollontay'ın dikkatini dağıtacağından endişe ediyordu. Dibenko ise, kötü niyetli dedikoduları bastırmak için ilişkilerini yeni evlilik yasasıyla resmiyete dökmek istemişti. Zoya Şadurskaya, Dibenko'nun Kollontay'ı kadınlarla ilgili devrimci hedeflerinden saptıracağından korkuyordu. Zoya, çocukluk arkadaşına, "Gerçekten de sırf Dibenko için özgürlük bayrağını elinden bırakacak mısın? Evlilik hayatının getirdiği ve yaptığımız, başardığımız her şeyin karşıtı olan o köleliğe karşı yaşamı boyunca savaşan sen, bunu yapacak mısın?" diye

soruyordu.[31] Zoya'nın uyarısının ne kadar isabetli olduğu görüldü: Kollontay'la Dibenko'nun evliliği, özellikle de Kollontay'ın 1919'da ciddi bir kalp krizi geçirmesinden sonra uzun sürmedi. 1920'de Dibenko kendine, kocasının ihtiyaçlarını karşılamak için daha çok zamanı olan genç bir kadın buldu.

Kollontay oğlu Mişa ve Şadurskaya'yla birlikte diğer Bolşeviklerle, Moskova'daki Hotel National'da yaşamaya başlamıştı. Amerikalı anarşist Emma Goldman, Karl Radek'in 1921'de Üçüncü Komünist Enternasyonal'deki konuşmasında "Savaşçı Kadın" olarak adlandırdığı Kollontay'la bu otelde tanıştı.[32] Goldman, ona dair ilk izlenimini "Bayan Kollontay, elli yaşında olmasına ve kısa süre önce geçirdiği ciddi operasyona rağmen tamamen genç ve ışıl ışıl görünüyordu," diye ifade edecekti. "Uzun boylu, gösterişli bir kadın; ateşli bir devrimciden ziyade, tepeden tırnağa bir *hanımefendi*. Giyimi ve iki odadan oluşan süiti ince bir zevki yansıtıyor, masasındaki güllerse Rusya'nın griliği içinde özelllikle çarpıcı bir görüntü oluşturuyordu."[33] Oysa bu dönemde Kollontay, iç savaşın yıkımının ve (özellikle İnessa Armand'ın Eylül 1920'deki ani ölümünün ardından Jenotdel'in başkanlığını üstlenmesiyle artmış olan) bitmek bilmeyen idari işlerin ağır yükü altında ezilmekteydi.

Pavel Dibenko ve Aleksandra Kollontay, 1920

Goldman'ın SSCB seyahati, farklı sol hiziplerin, özellikle sendikaların bağımsızlığı konusunda çatışmaya başladığı döneme rast gelmişti. Vladimir Lenin ve Lev Troçki, kendilerini desteklemiş olan işçi sovyetlerinin gücünü ve etkisini en aza indirecek şekilde, devletin ve ekonominin merkezî kontrolünü savunuyordu. Kollontay, İşçi Muhalefeti, Emek Muhalefeti veya Sol Muhalefet gibi adlarla anılan hareketi ve işçilerin özyönetim hakkını savunuyor, bu bakımdan eski aşkı ve dostu Şlyapnikov'la aynı safta yer alıyordu. Merkezî bir devletin neden gerekli olduğunu anlamakla birlikte, işçilerin özerklik ve özyönetim taleplerine hak veriyordu. Emma Goldman yeni Sovyet yönetiminde oluşmakta olduğunu gördüğü bürokrasiden nefret etmişti. Kollontay, pek çok yönden, işçilerin işyerleri üzerindeki denetimlerini korumaları konusunda Amerikalı anarşist yoldaşıyla aynı fikirdeydi. 1920 sonlarında toplanan parti kongresinde sendikaların geleceğine dair birbirine rakip dört görüş vardı. Oturumlara katılan Emma Goldman, Şlyapnikov ve Kollontay'la hemfikirdi ve onlara yapılan muamele karşısında tüyleri diken diken olmuştu:

> Lenin kongrede Emek Muhalefeti'ni "anarko-sendikalist ve orta sınıf ideolojisi" olmakla suçlayarak tümüyle bastırılması gerektiğini savundu. Muhalefetin en etkili liderlerinden biri olan Şlyapnikov'u "hırçın komiser" diye nitelemişti. Şlyapnikov nihayetinde Komünist Parti Merkez Komitesi'ne üye yapılarak susturuldu. Bayan Kollontay'a ya çenesini kapatması ya da partiden defolup gitmesi söylendi; Kollontay'ın muhalefetin görüşlerini açıkladığı broşürü de hasır altı edildi.[34]

Goldman'ın bahsettiği broşür, Kollontay'ın ve İşçi Muhalefeti'nin öteki mensuplarının Sovyet hükümetinin mevcut politikalarıyla aralarındaki uyuşmazlıkları açıklayan, dikkatlice yazılmış ayrıntılı bir rapordu. Kollontay bu broşürün, partinin en sadık destekçilerden birinden, parti saflarının içinden gelen yapıcı bir eleştiri olmasını istemişti. Fakat Lenin ile Troçki'ye açık bir şekilde muhalefet etmesi, Moskova'daki siyasi geleceğine ağır bir darbe indirdi. Erkekler, Kollontay'ın İşçi Muhalefeti'ne verdiği desteği, Dibenko'yla ayrılmasından sonra Şlyapnikov'la ilişkisini yeniden canlandırmasının kanıtı olarak görüp değersizleştiriyordu (oysa böyle bir şey olmamıştı). Kollontay için daha acı olansa Şlyapnikov'un ihaneti olmuştu. Şlyapnikov kongrenin ardından Kollontay'la arasına mesafe koymuş, Lenin ve Troçki'yi Kollontay'ın hazırladığı broşürün sadece onun görüşlerini yansıttığına ikna etmişti. Kollontay sonrasında Yeni Ekonomi Politikası sebebiyle Lenin'i eleştirmeyi sürdürdü; çünkü Yeni Ekonomi Politikası'nın, piyasa ilişkilerinin sınırlı da olsa geri dönüşüne hizmet eden ve kadın işçilerin yaşam koşullarını ciddi bir şekilde kötüleştiren siyasi bir geri adım olduğunu düşünüyordu.[35] Yoldaşlarının iftira ve küçümsemeleriyle karşı karşıya kalan (ve gayrimeşru bir şekilde Kollontay'ın adını kullanarak genç sevgilisine yeni elbiseler alan Dibenko'dan da olaylı bir şekilde boşanan) Kollontay, siyasi çatışmalardan kaçabilmek için (siyasi görevlendirmelerden sorumlu) Stalin'den kendisine Moskova dışında bir pozisyon bulmasını rica etti.

1923 yılında Louise Bryant, Kollontay'ın Bolşevik yoldaşlarına yönelttiği ısrarlı itirazları şöyle değerlendiriyordu:

> Bayan Kollontay'ın siyasi muhakemesi ortodoks bir komünist için bile hayli kötüydü. Cesaretinin sınırı yoktu ve çeşitli durumlarda Lenin'e açıkça karşı gelmişti. Lenin'e gelince, her zamanki telaşsız soğukkanlılığıyla Kollontay'ı ezip geçmişti. Kollontay ateşli heyecanına rağmen "parti disiplininin" ne olduğunu biliyor ve mağlubiyeti onurlu bir asker gibi karşılıyordu. Devrim başladıktan dört ay sonra mücadeleyi bıraksaydı, sonsuza dek şöhretinin tadını çıkarabilirdi. Ama o, kitlelerin devleti ele geçirmesinden hemen sonraki zamanı, coşkunun henüz çok taze olduğu o ilk anları geniş kapsamlı ve yenilikçi kanunları anayasaya eklemek için bir fırsat olarak değerlendirdi. Ve Sovyetler, anayasanın tüm ruhunu barındıran bu kanunlarla çok gurur duyuyor.[36]

Ancak bu geniş kapsamlı ve yenilikçi kanunların çoğu, Stalin yönetiminin gazabına uğrayacaktı. Kollontay'ın İşçi Muhalefeti'ne desteği nasıl sonuçsuz kaldıysa, Sovyet kadınlarının yaşamlarını iyileştirme girişimlerinin çoğu da aynı şekilde sonuçsuz kaldı. Elizabeth Wood ve Wendy Goldman gibi tarihçiler, Kollontay'ın 1920'lerde Rus toplumunu yeniden şekillendirme girişimlerinin büyük oranda başarısızlıkla sonuçlandığını açık bir şekilde ortaya koydular.[37] Erkek yoldaşları Kollontay'ı hiçbir zaman tam anlamıyla desteklemedikleri gibi, kadın sorunu konusundaki ısrarının işçi sınıfının dayanışmasını bozacağı yönündeki şüphelerini hep korudular. Bolşevik liderlerin çoğu, onun yeni bir komünist cinsel ahlakı savunan teorilerini onaylamıyordu. Olay yaratan kısa öyküsü "Üç Kuşağın Aşkı" ve yine aynı şekilde tartışma yaratan denemesi "Kanatlı Eros'a Yol Açın: İşçi Gençliğe Mektup" yayınlandıktan sonra Kollontay'la alay ettiler.

İkisi de 1923'te yayınlanan bu yazılar, yirminci yüzyılın başlarında cinsellikle ilgili Rusça metinlerin en kışkırtıcı örnekleridir belki de. Kollontay "Üç Kuşağın Aşkı"nda değişen cinsel ahlakı üç kadının (bir büyükanne, anne ve kızının) hikâyesi üzerinden

sorgular. Anne, ikinci kocasıyla kızı arasında rasgele yaşanmış cinsel ilişkiyi onaylamıyordur; burjuva ahlakına sahip olup olmadığını sorgular ve bunu konuşmak üzere Kollontay'ı andıran bir karakterle görüşmeye gider. Kollontay bu öyküde kıskançlık duygusunu ele almaktadır; kıskançlığın doğal bir duygu olduğunu kabul etmekle birlikte, insanların sevgililerini kendi malları gibi görmekten vazgeçtiği takdirde bu duygunun aşılabileceğini savunur. Ayrıca Kollontay'a göre toplum yararına yaptıkları devrimci çalışmayla kıyaslandığında, cinsel ilişkilerin kadınların yaşamındaki yeri pek de önemli değildir.

Kollontay "Kanatlı Eros'a Yol Açın"da, daha güçlü kolektif bağlara sahip bir toplumda, erkek ve kadınların (cinsel, duygusal, entelektüel veya başka türlü) birden fazla partnere sahip olmakta özgür olduğu bir bağlam içinde aşkın ekonomi politiğini ortaya koyar. "Üç Kuşağın Aşkı" gibi bu denemenin de temel savı, kapitalist yaşamın acımasızlığı ve güvencesizliği nedeniyle insanların birbirlerine sağlıklı olmayan biçimlerde bağlandığıdır. Sonuçta, sevgililer ortak amaçlar doğrultusunda birlikte çalışan kardeş ruhlar gibi davranmak yerine, birbirlerinin cinsel ve duygusal ilgilerinin sadece kendilerine yönelmesini talep eder. Sözleri rastgele ve duygusuz cinsel ilişkilere davet olarak yorumlanan ve yanlış anlaşılan Kollontay, Sovyet basını tarafından amansız bir saldırıyla karşılaşmıştı. Aristokrat bir aileden gelişi, çok sayıda sevgilisinin oluşu ve işçi sınıfından genç erkeklere ilgi duyması nedeniyle –ve tüm bunlara İşçi Muhalefeti'ne açık desteği ve Yeni Ekonomi Politikası'na yönelik eleştirileri de eklenince– ülke içindeki siyasi itibarı tükenmeye başladı. Stalin'e şahsen başvurusu sonrası Sovyet elçiliğinin görevlisi olarak Norveç'e gönderildi. Bir yıl sonra, Rusya'nın ilk, dünyanın da üçüncü kadın büyükelçisi oldu. Kendisini İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek Sovyetler Birliği'nin dışında tutacak diplomatik kariyeri artık başlamıştı.

* * *

Kollontay'ın aşk ve cinsellik hakkındaki teorileri zamanının ötesindeydi. Aşkın ekonomi politiğini geliştirdiği dönemde, genç Sovyet devleti yıllardır süren çatışmaların sarsıntısını atlatmaya çalışıyordu. Birinci Dünya Savaşı ve iç savaşın kargaşası şiddetli bir kuraklıkla birleşmiş, sonuç korkunç bir kıtlık olmuştu. Bolşevikler tüm ev içi işlerini toplumsallaştıracak kaynaklardan yoksundu; kamuya ait çamaşırhaneler, yemekhaneler ve çocuk bakım merkezleri açmak, zor durumdaki Sovyet ekonomisi açısından çok maliyetliydi. Hatta bazı durumlarda, Rus kadınlarını özgürleştirmeyi amaçlayan kanunlar, erkeklerin babalık sorumlulukları bakımından daha vurdumduymaz olmasına neden oluyor, bu da kadınların hayatını daha da zorlaştırıyordu. 1926'ya gelindiğinde, çok sayıda kadın, özellikle kırsal kesimlerdekiler, eski usullere dönülmesini talep eder hale gelmişti. Düşük ücretleri çocuklarına tek başlarına bakmalarına yetmiyordu; çünkü yeni boşanma kanunları, erkeklerin hamilelik ihtimali belirdiği anda kadınları terk etmelerini beraberinde getirmiş, ayrıca nafakaya ilişkin hükümlerin uygulanmasının da neredeyse imkânsız olduğu anlaşılmıştı. Güvenilir doğum kontrolü yöntemlerinin olmadığı koşullarda, özgür aşk yüz binlerce planlanmamış ve çoğu zaman da istenmeyen gebeliğe neden oldu. Devlet bu çocuklara bakacak kaynaktan yoksun olduğu için, kimsesiz çocuklar büyük şehirlere akın etmeye başladı. 1920'de kürtajın serbest bırakılmasıyla kadınlar doğurganlıklarını kontrol etme hakkını kazandı, ancak bu da doğum oranlarında büyük ve (hükümet açısından) arzu edilmeyen bir çakılmayla sonuçlandı. Seçme hakkı verildiğinde çoğu kadın anne olmamayı tercih ediyordu, oysa dünyanın ilk işçi devletinin daha fazla işçiye ihtiyacı vardı.

Kollontay'ın kadınları yüzlerce yıllık ataerkil kontrolden kurtarmaya yönelik ilham verici girişimi, Sovyet erkeklerinin içindeki en kötü yanların serbest kalmasına neden olmuştu. Artık babalarının ve kocalarının özel mülkü olmayan kadınlar bir cinsel şiddet dalgasıyla karşı karşıya kaldı. Fyodor Gladkov'un 1925

tarihli *Çimento* romanı, Sergey Tretyakov'un 1926 tarihli "Bebek İstiyorum" adlı "tartışma oyunu" gibi, devrimin hemen ardından baş gösteren cinsel şiddeti ele alır. Tretyakov'un toplu tecavüz ve cinsel tacizi gerçekçi biçimde tasvir etmesi (bu, Sovyet kadınlarının yeni hak ve özgürlüklerini kullanmaya çalışırken maruz kaldıkları zorlukların açıkça kabul edilmesiydi) oyunun sansüre uğramasına ve nihayetinde yasaklanmasına neden oldu.[38] Çok sayıda Rus erkeği kadınlara eşitleri olarak davranmayı reddetmekte, kadınların eski itaatkâr günlerine özlem duymaktaydı. Gladkov *Çimento*'da bu konuyu Kızıl Ordu askeri Gleb üzerinden ele alır; Gleb evine döndüğünde karısı Daşa'nın özgürleşmiş bir Sovyet kadınına dönüştüğünü ve kızlarını bir çocuk komününe bıraktığını görür. Kitabın en önemli bölümlerinden biri olan "Soğumuş Ocak"ta, Gleb karısının bağımsızlığını tanımayı reddederek ona tecavüze yeltenir. Daşa kendini savunur ve "sadece bir kadın" olmadığını, kendi hayatı hakkında karar alma hakkı için savaşan ve bu hakkı kazanan "gerçek bir insan" olduğunu söyler. Roman, Daşa'nın ardına bile bakmadan Gleb'i terk etmesiyle biter.[39]

1927 tarihli Sovyet sessiz filmi *Üçüncü Meşçanskaya Sokağı* da Rusya'da devrimci değişim karşısında ataerkinin ne kadar dirençli olduğunu anlatır.[40] Filmde, evli bir kadın kendisini, kocası ve onun Kızıl Ordu'dan eski bir yoldaşıyla üçlü bir ilişkinin ortasında bulur. Kadın özgür aşk sayesinde özgürleşmiş olmaktan çok, bakım işleri artmış, bir yerine iki erkeğin isteklerine hizmet etme durumunda kalmıştır. Planlamadığı gebeliğini sonlandırmak için kürtaj olmaya gittiğinde, çocuğu aldırmamaya ve iki erkeği de terk etmeye karar verir. Filmin son sahnesinde kadın bir trende tek başınadır; evliliğinden kurtulmuş, kendisi ve çocuğu için yeni bir gelecek kurmaya hazırlanmaktadır. Ancak Sovyet kadınlarının hepsi böyle bir mutlu son yaşamadı; Sovyet aile yaşamının ilk yıllarına alkolizm ve aile içi şiddet musallat oldu.

Kollontay'ın "yeni kadın" anlayışı, kısa süre içinde, zayıf Sovyet ekonomisinin kısıtlılıkları ve geleneksel ataerkil norm-

ların inatçı direnci içinde boğuldu. Tüm bu yenilgilere rağmen Kollontay 1926'da büyük bir cesaret göstererek *Cinsel Özgürlüğüne Kavuşmuş Komünist Bir Kadının Hayatı* adlı kitabını yayınladı. Büyük kısmı sansürlenmiş olan bu kısa kitapta, o güne kadarki yaşamını değerlendiren Kollontay okurlarına şu sözü veriyordu: "İleride üstleneceğim görevler ne olursa olsun, işçi kadınların tam anlamıyla özgürleşmesi ve yeni bir cinsel ahlakın kurulması, çalışmalarımın ve yaşamımın daima en yüce amacı olacak."[41] Ancak 1918 tarihli Aile Yasası'nın kazanımları yavaş yavaş geri alınıyordu. 1936'da ise Stalin önceki yıllarda çıkarılan yasaların tüm ilerici hükümlerini kaldırdı; yenilenen Aile Yasası'yla kürtaj yasaklandı, boşanma zorlaştırıldı ve geleneksel ataerkil aile Sovyet yaşamının temel birimi olarak yeniden tesis edildi.

Aleksandra Kollontay yaşamının geri kalan yıllarının büyük kısmını Norveç, Meksika ve İsveç'teki diplomatik görevlerinde geçirdi. İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Stockholm'de Kollontay'la yakın çalışma arkadaşlığı yapan İspanyol İsabel de Palencia, onun düşmanca olabilen diplomatik ortamlardaki manevra kabiliyetine hayranlığını ifade eder. Palencia otobiyografisinde Kollontay'dan yakın arkadaşı olarak bahseder ve onu şöyle anlatır:

> Olağanüstü bir zekâya, keskin bir öngörüye, teslim alınamaz bir iradeye ve sıcacık bir kalbe sahip bir kadın. Karşılaştığı tüm muhalefete, tüm hasmane tavırlara rağmen diplomasi çevreleri içinde kendine bir yer edinmeyi başarabilmiş olması şaşırtıcı değil. Aleksandra Kollontay her şeyden önce bir idealist. Siyasi öğretisini beğenmeyebilirsiniz, ancak dünyanın mutluluğu için en iyisi olduğuna inandığı şeye olan mutlak sadakati karşısında ona saygı duymamanız imkânsız.[42]

Kollontay, muhtemelen diplomat olarak sahip olduğu değerli becerileri sayesinde, Stalin'in eski Bolşevikleri hedef alan ve 1937'de Şlyapnikov, 1938'de Dibenko olmak üzere dostlarının

çoğunun yaşamına mal olan büyük tasfiyeden kurtuldu. 1937'de Moskova'ya geri çağrılan Kollontay en kötüsünden korkuyordu, ancak Stalin Stockholm'e dönmesine izin verdi. Zoya Şadurskaya da 1939 yılında Leningrad'da hayatını kaybedince, Kollontay artık sadece oğlunun ve ailesinin güvenliği için endişe ediyordu. Palencia anılarında, Stalin terörüne müdahale etmek için elinden hiçbir şey gelmeyen, yaşlanmakta olan Kollontay'ın dokunaklı bir portresini sunar. Şöyle yazmaktadır: "Tüm o kaygı dolu yıllar boyunca Aleksandra için çok üzülüyordum. Onun için kaygılanıyordum; idam cezası geri dönülemez nitelikte olduğu için, bu kararın verilmesinden imtina edilmesi gerektiğini düşündüğünü biliyordum. Onun ıstırabını artıran, idam edilen bu insanların dostları ve yoldaşları olmasıydı."[43] Tasfiyelerin zirveye ulaştığı günlerden birinde, Kollontay Palencia'ya Stockholm'ün dışındaki ormana gidip ajan ve muhbirlerin uzağında yürüyüşe çıkmayı teklif etmişti. Palencia o günü şöyle hatırlar:

> Endişeli olmaktan çok hasta gibi bir hali vardı. Yüzü bitkin ve solgundu. Arabamız en sevdiği yerlerden biri olan ormana giden yol üzerinde hızla ilerlerken bir ara bana döndü, gözleri parlıyordu. Elimi uzattım, elimi ellerinin içine aldı. Tek kelime etmedik. Beyaz renkleri üstlerine vuran ışık altında yumuşak bir maviye dönen, buz saçaklarıyla kaplı dev köknarların arasındaki patikaların önüne gelmiştik. Aleksandra başını kaldırıp ağaçlara baktı, derin bir nefes aldı, "Bir zamanlar insanlarımız da bu ağaçlar gibi doğru, sağlam ve saf görünüyordu," dedi. Bana içini dökerken gözleri doluyordu. Yargılananlardan bazıları onun sevgili yoldaşlarıydı. Titreyen dudaklarıyla adını andıklarından biri doktoruydu. Uzun bir sessizlikten sonra, "Hayat karşımıza anlamakta zorlandığımız o kadar çok şey çıkarıyor ki," dedi.[44]

Vaktiyle Lenin'e, Troçki'ye ve birçok önde gelen Bolşevik'e ilkesel nedenlerle karşı duran Kollontay, kadınların yararına olan kazanımların çoğunu geri alan ve ev içi emeğin toplumsallaştırılması çalışmalarını akamete uğratan Stalin iktidarına

uyma yolunu seçmişti. Kollontay 1930'lar ve 1940'lar boyunca Stalin'le çalıştı; hatta bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'ne döndükten sonra da devam etti. Faşizmi kahramanca yendiği ve Sovyet kadınlarını "ülkenin tam ve eşit yurttaşları" hâline getirdiği için SSCB'yi ve liderlerini övüyordu.[45] Belki oğlunun ve torununun güvenliği için endişe ediyordu; sonuçta Stalin çok sayıda yoldaşını öldürmüştü ve Kollontay onun ne kadar acımasız olabileceğini biliyordu. Belki de sadece faydacı bir şekilde düşünüyordu; Hitler'den ve tüm faşistlerden nefret ediyor ve Nazi saldırganlığını püskürtmek için Avrupa'nın belki de tek şansının Stalin olduğuna inanıyordu. Bir ihtimal de, siyasi mücadelelerle dolu uzun bir ömürden sonra yorgun düşmüş olması olabilir. 1920'lerde inandıklarını savunmak için ayağa kalkması sonuç vermemişti. Kollontay 1936 yılında, o sırada elçilikte başkatipliğini yapan Fransız komünist Marcel Body'ye, mevcut şartlar içinde Stalin'in kanlı tasfiyelerinin önüne geçilmesinin mümkün olmadığını söylemişti. Ona göre Rusya mutlakiyetten özgürlüğe birkaç yıl içinde geçemezdi; ülke kültürsüz ve disiplinsiz geniş halk kitleleriyle demokrasiye tarihsel olarak hazır değildi.[46]

Kollontay, Sovyet siyasetinin merkezinden uzakta bir tür yarısürgün olmasına rağmen, uzun ve başarılarla dolu bir diplomatik kariyere imza attı; Kış Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'yle Finlandiya arasındaki barış görüşmelerindeki rolü nedeniyle iki kere (1946 ve 1947'de) Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterildi.[47] Doğumunun 145. yıldönümünün arifesinde, 28 Mart 2017 tarihinde ise Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Kollontay'ın anısına yeni bir hatıra plaketinin açılışını yaptı:

Aleksandra Kollontay oğlu Mişa'yla

> Aleksandra Kollontay bir efsaneydi; o önemli bir toplumsal şahsiyet ve siyasetçi, ülkemizi yurtdışında temsil eden ilk kadın büyükelçiydi. Hayatının yaklaşık 35 yılını dışişleri bakanlığına adadı. İsveç Büyükelçisi olarak, İsveç ve diğer İskandinav ülkeleriyle sağlam ilişkiler kurdu, bu ilişkilerin Hitler Almanya'sından etkilenmemesini sağladı. Bu olağanüstü kadının asıl başarılarından biri de 1944'te Finlandiya'nın savaştan çekilmesiyle sonuçlanan müzakerelerde rol almış olmasıydı; bunun sonuncunda, buradaki birliklerimiz başka cephelere gönderildi ve çok sayıda Sovyet askerinin hayatı kurtarıldı.[48]

Kollontay'la ilgili en sevdiğim hikâye 1940'lı yıllara dair. Bu, muhtemelen onun için yaptığı ve hemen ardından unuttuğu bir iyilikti.[49] 2010 yılında Bowdoin Üniversitesi İletişim Ofisi, Dünya Kadınlar Günü için hayran olduğum bir feminist hakkında kısa bir makale yazmamı istemişti. Yazım yayınlandıktan sonra Almanca bölümündeki kıdemli bir meslektaşımdan bir e-posta aldım. "Bayan Kollontay olmasaydı, ben olmazdım!" diye yazıyordu.

Meraklanmıştım, meslektaşım Steven Cerf'e işin ayrıntısını sordum. 1940 yılında Naziler Norveç'i işgal edince, Profesör Cerf'ün babası Hans Cerf, Stockholm'deki Sovyetler Birliği büyükelçiliğine gitmiş. Bir toplama kampından kaçmış olan Hans ve karısının (meslektaşımın anne ve babası), İsveç'in kaçınılmaz gördükleri işgalinden önce Avrupa'dan kaçmak için Sovyet transit vizesine ihtiyacı varmış. İlk görüşme yapıldıktan sonra görevli kâtip Hans'a, vize için altı hafta sürecek bir güvenlik soruşturması gerektiğini söylemiş. Sonrasında olanları Hans Cerf şöyle anlatıyor: "Kapı açıldı, simsiyah giyinmiş, güzel, kalıplı bir kadın telaşla içeri daldı. O an anladım, bu kadın İsveç'in Rus büyükelçisi Bayan Kollontay olmalıydı. 'Tam sırası, Hans,' dedim kendi kendime, 'konuştur Rusçanı!' ... Kadının önünde durdum: 'Dinleyin Yoldaş Kollontay, ben de sizin yoldaşınızım ve HEMEN ülkeden çıkmam lazım.'"[50]

Belli ki Kollontay adamı baştan aşağı süzüp iyi biri olduğuna karar verdi. Kâtibine dönerek adama vize verilmesi emrini verdi. Hans aceleyle karısı için de vizeye ihtiyacı olduğunu söyledi. Kollontay "İki vize verin!" diye emretti ve bir şey demeden çıkıp gitti. Çok az sayıdaki güç sahibi kadınlardan biri olan Kollontay, yetkisini Hans ve Kate Cerf'ün kaçması için kullanmış, böylece ben de bu olaydan yıllar sonra çiftin oğluyla Maine'de tanışma zevkine erişmiştim. Boşuna değil, "Bayan Kollontay ailemizde bir kahramandır," diye yazmıştı Profesör Cerf bana gönderdiği e-postada.

* * *

1945 yılından sonra Kollontay'ın sağlığı gitgide kötüleşti. Geçirdiği iki kalp krizi sonunda vücudunun bir bölümü felçli kalınca, ileri yaşların getirdiği sorunlarla boğuşmak durumunda kaldı. Son günlerini, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı'na danışmanlık yaparak ve hayat hikâyesinin gelecek nesillere ilham vermesi umuduyla kişisel notlarını düzenleyerek geçirdi.

Kollontay eski dostu İsabel de Palencia'ya 1946 yazı sonunda yazdığı mektupta, geri döndüğü memleketi Sovyetler Birliği'ndeki yaşamını ayrıntılarıyla anlatıyordu: "Benim açımdan çok heyecan verici ve ilginç bir kış oldu. Rusya coşku ve yaşam dolu, herkes bana karşı son derece nazik. Hâlâ anılarım üzerinde çalışıyorum, bazı bölümleri burada yayınlandı bile. Kendimi daha iyi hissediyorum. Yakında dinlenmek için Moskova yakınlarında güzel bir yere gideceğim. Böylece sonbaharda işime ve görevlerime kaldığım yerden devam edebileceğim."[51] Sovyet kadınları için daha iyi bir gelecek umut etmeyi hiç bırakmayan Aleksandra Kollontay, yetmiş dokuz yaşında, 1952'deki sekseninci doğum gününe bir aydan az bir zaman kala öldü. Anılarında, "İnsan sadece kendisi için yazmamalı," diyordu. "Başkaları için de yazmalı. Gelecekte yaşayacak uzak ve bilinmeyen kadınlar için. Onlara birer kahraman olmadığımızı, sadece tutku ve şevkle inandığımızı gösterelim. Biz ideallerimize inandık ve peşlerinden gittik. Ne var ki bazen güçlü, bazen de çok zayıftık."[52]

3

Radikal Pedagog

Nadejda Krupskaya (1869–1939)

Aleksandra Kollontay devrim dönemi Kızıl Savaşçı Kadınlar'ının muhtemelen en çok hatırlananı olsa da, sosyalist kadınların özgürleşmesine olan tutkusunu en ateşli biçimde paylaşan iki yoldaşının, İnessa Armand ve Nadejda Krupskaya'nın önemli katkılarını takdir eden ilk kişi oydu. Her ne kadar Krupskaya cinsel yaşamında daha muhafazakâr olsa ve Kollontay'nın "kanatlı eros" hakkındaki radikal düşüncelerine itiraz etse de, Kollontay 1939 yılındaki cenazesinde Krupskaya'yı "sıra dışı, fevkalade bir şahsiyet, büyük devrimimizdeki Rus kadınının en önemli ve muhteşem imgesi; Lenin'in inançlı ve yorulmak bilmeyen ortağı, arkadaşı ve eşi"[1] olarak tanımlıyordu.

Nadejda Krupskaya'nın portresi

1937 ve 1939 tarihleri arasında en yakın yoldaşlarından birçoğunun hayatına mal olan üç yıllık eziyet dolu Stalinist tasfiye-

lerden sağ kurtulduktan sonra, Krupskaya'nın kalbi yetmişinci doğum gününden bir gün sonra durdu. *Chicago Daily Tribune* gazetesi "Krupskaya öldüğü için büyük ihtimalle mutluydu," diye yazacaktı.[2] *New York Times* ise "onunkisi pek kolay bir yaşam değildi" diye yazıyor ve Amerikalı okurları bu konuda bilgilendiriyordu: "Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra Bayan Krupskaya'nın Sovyet rejimine en büyük katkısı eğitim ve kültür alanlarında oldu. ... Yeni rejimin ilerleyen yılları boyunca Bayan Krupskaya kadınların erkeklerle eşitliğinin öncülüğünü yaptı. Sloganı, 'Kahrolsun ev işleri angaryası, kahrolsun cehalet'ti."[3] Lev Troçki de sürgünde bulunduğu Meksika'dan Krupskaya'ya saygısını sundu: "Derin bir üzüntüyle Lenin'in sadık yoldaşına, kusursuz bir devrimciye ve devrim tarihinin en trajik karakterlerinden birine veda ediyoruz."[4]

1924'ten sonra göğüs gerdiği tüm onur kırıcı davranışlara rağmen, Krupskaya devrimin yorulmak bilmeyen yük beygiriydi, olağanüstü zorluklar karşısında işçilerin devletini kurma davasına sonuna kadar bağlı kaldı: O bir adanmışlık ve azim örneğiydi. Krupskaya yaptığı işe o denli adanmıştı ki biyografisini yazan yazarlardan biri, "Eğer Komünizmin cennet kentine Kruspskaya'nın emekleriyle girilebilseydi, Rusya yıllar önce dünyanın ilk mükemmel toplumu olurdu," diye yazıyordu.[5]

* * *

Nadejda Konstantinovna Krupskaya 14 Şubat 1869'da Rusya İmparatorluğu döneminde Saint Petersburg'da doğdu. 1861 yılında köylü serfliğinin kaldırılmasından sonra, Rus çarı modern sanayi sektörlerinin daha eğitimli işçilere ihtiyaç duyduğunu görmüştü. 1860'lar boyunca Rus devleti yetişkinlerin okuma yazma öğrenmesi için yüzlerce yeni okul açmış, 1864 yılında eğitimin tüm çocuklara yaygınlaştırılması için kanunlar çıkarmıştı.[6] Krupskaya'nın anne ve babası, özgürlükçü düşüncelere eğilimli yoksul düşmüş soylulardı. Babası çarlık karşıtıydı, annesi ise çağına göre alışılmadık ölçüde özgür ve eğitimli bir kadındı.[7]

Krupskaya gençliğinde çok dindar olmasına rağmen, Rus kapitalizminin ortaya çıkışının yarattığı çalkantılı atmosferde bağımsız ve kendi ayakları üstünde duran bir kadın olacak şekilde yetiştirildi. Eski hiyerarşilere radikal bir biçimde meydan okunan bir çağda yetişenler için, ilerici eğitim politikaları ve Marksist öğreti toplumsal reform için gerekli araçları sağlamaktaydı.

Zeki ve çalışkan Krupskaya, dönemin Rusya'sında alabileceği en iyi eğitimi aldı. Okumaya çok düşkün olan gayretli öğrenci, aldığı eğitimin kalitesi ve amacına dair az rastlanan eleştirel bir kavrayışa sahipti. Ortaokulda öğrendiklerinden keyif alsa da, daha sonrasında Saint Petersburg'taki *Bestuzhev* kurslarında (soylu sınıfının yüksek eğitim görmek isteyen kızları için açılmış olan ve gidebileceği tek üniversite seviyesinde dersler veren özel kurslar) geçirdiği iki ay ona göre "gerçek hayattan çok uzak"tı.[8] Özel öğretmen olmaya hak kazanan Krupskaya gerçek tutkusunu bu alanda bulacaktı. 1891 ve 1896 yılları arasında yetişkin fabrika işçileri için açılmış bir okulda eğitim verdi. Gençliğinde ateşli bir Tolstoycuydu; bazı yazlarını köylülerle geçirerek onlara temel dersler vermesi için kendisine ilham veren yazara mektuplar yazmıştı. Kentli eğitimli soylu sınıfın köylülere eğitim vermesinin uzun bir tarihi olsa da, Krupskaya'nın köylüler arasındaki eğitim çabaları pek az meyve vermiş gibi görünmektedir.

Ancak fabrika işçileri Krupskaya'nın derslerine âdeta akıyordu. Devamsızlık ve ayyaşlık gibi sorunlar bir yana, kent proletaryasının üyeleri öğrenim imkânlarına büyük açlık duyuyorlardı ve Krupskaya yaptığı işten büyük bir tatmin duyuyordu. Haftanın her pazarını ve iki gecesini, ağır bir iş gününün ardından öğrenmeye gelen azimli adamlarla geçirmek, gözlerini 1890'lar Rusya'sının proletarya yaşamının sert gerçeklerine açmıştı. Lev Tolstoy'un 1859 yılında Yasnaya Polyana'da başlayan pedagojik deneylerinden ilhamla, Krupskaya'nın sosyalist pedagojisine göre eğitimin amacı, çocuklar ve işçilere bağımsız bir biçimde düşünmeyi öğretmek ve örgütlü kolektif eylemin değerini anlatmaktı.[9] Tolstoy'un izindeki Krupskaya, bir sınıf dolusu uysal ve itaatkâr

öğrencinin karşısına geçmiş baskıcı bir öğretmenin, kendi kendini yöneten sosyalist bir devletin gerektirdiği türden yurttaşları yaratamayacağını düşünüyordu. Tolstoy devlet tarafından örgütlenmiş zorunlu eğitime karşı çıkıyordu, ancak Krupskaya, öğrencilerin kendi öğrenimlerine gerçek anlamda katılacağı derslik koşullarını sadece bir işçi devletinin yaratacağına inanıyordu. Bu, en basit haliyle öğretmen ve öğrencilerin bir daire şeklinde oturduğu bir derslik düzeni olabildiği gibi, esasen eğitimi çalışan insanların hayatlarını geliştirmek için kullanacakları bir araca dönüştürmek anlamına geliyordu. Krupskaya Maksim Gorki'ye bir mektubunda, "sosyalizmin kurulması sadece devasa fabrikalar ve tahıl değirmenleri inşa etmek anlamına gelmez, bunlar elzem şeylerdir, fakat sosyalizmin kurulması için tek başlarına yeterli olamazlar. İnsanlar zihnen ve kalben de gelişmelidir," diyerek ifade ediyordu düşüncesini.[10]

Krupskaya tüm bir broşürü kadınların durumuna ayıran ilk Rus sosyalistti. 1899 yılında Sablina takma adıyla yazdığı "İşçi Kadın" adlı makale, Rusya kapitalizmi ve geleneksel köylü ailesi koşullarında yaşayan kadınların kaderinin rahatsız edici bir tasvirini sunuyordu. Krupskaya otokrasiye karşı mücadeleye katılmaları için özellikle Rus kadınlarına çağrıda bulunuyor, işçi sınıfı hareketine katılmaları durumunda mümkün olacak daha iyi bir yaşamın canlı bir resmini çiziyordu:

> Üretim toplum tarafından idare edildiği zaman herkes çalışmak zorunda olacak, ancak çalışmak bugünkü gibi çetin olmayacak, çünkü çalışmanın tatsız yönlerini hafifletmek için her şey yapılacak. Havasız, pis, mikrop içindeki fabrikalarda değil, iyi aydınlatılmış, geniş, kuru ve iyi bir şekilde havalandırılan binalarda yapılacak. Çalışma süresi bugün olduğu gibi uzun olmayacak, çünkü herkes çalışacak. Bugünün aksine bazıları aylaklığa, işsizliğe ve umutsuzca iş aramaya mahkûmken, çocuklar ve hamile kadınlar dahil iş yükleri altında zorlanan işçiler görülmeyecek.
>
> Zayıfların, hastaların ve yaşlıların bakımını toplum üstlenecek. İnsanlar hastalanırlarsa ailelerinin muhtaç duruma dü-

> şeceğinden korkmayacak, çünkü toplumun bütünü çocukları yetiştirmekten, onlara bakmaktan, onları güçlü, sağlıklı, zeki, faydalı ve bilgili insanlar haline getirerek iyi yurttaşlar olmalarından sorumlu olacak. Sosyalistler böyle bir düzen isteyen ve buna ulaşmak için mücadele eden insanlardır.[11]

Kollontay gibi Krupskaya da, işçi sınıfı içinde bölünme olmasından korktuğu için, sosyalist kadınların mevcut parti yapılarında çalışması gerektiğini savunuyordu. Ama aynı zamanda, Rus erkeklerin derinindeki şovenizmin de farkındaydı. Kollontay gibi o da, erkek yoldaşlarını uzaklaştırmamaya çalışmakla kadınların çıkarlarını savunmak arasında ince bir çizgide yürüyordu. 1899'da, "Kadınların mücadeleye katılmasını engellemek, işçi ordusunun yarısını örgütsüz bırakmakla aynı şeydir," diye yazıyor ve erkeklerin kadınların devrimci mücadeleye katılmasını reddetmesi durumunda, işverenlerin kadınları grev kırıcı olarak ne kadar kolay kullanabileceğini ayrıntılarıyla anlatıyordu.[12] Daha da önemlisi Krupskaya, proleter kadınların erkeklere göre siyasete daha az ilgi duyduklarını, hurafelere inandıklarını ve genellikle bir sürü başka iş ve sorumlulukların yükünü taşıdıklarını teslim ediyordu. Gerçekten de, 1899 yılında Rus kadınlarının büyük çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu. Kime hitap ettiğini bilen Krupskaya, kadınları siyasi olarak gelişebilmelerinin tek yolunun grev ve gösterilere aktif ve devamlı bir biçimde katılmaları olduğuna ikna etmek için mümkün olan en basit dili kullanıyordu. Krupskaya'nın sosyalist pedagoji hakkındaki fikirlerinden biri de, öğrenmenin ana yolunun doğrudan deneyim olduğuydu, dolayısıyla kadınların ancak ortak eylem yoluyla güven kazanabileceklerine ve radikalleşebileceklerine inanıyordu:

> Yönetimle karşı karşıya kaldığında o [kadın işçi] yoldaşlarının her zaman arkasında olduğunu görür, kendisi de onları desteklemek için oradadır. Aynı çatışmalar ona yalnız olduğunda zayıf, yoldaşlarıyla birlikte hareket ettiğinde ise artık zayıf olmadığını gösterir. Polisle veya her türden otoriteyle yaşanan çatışmalar, işçilerin sürgün edilmesi ve kovuşturulması, kendi mesele-

leri hakkında konuşup tartışmalarının ve sendikalaşmalarının üzerindeki yasaklar, hükümetin güçlüden ve zenginden yana olduğunu açıkça gösterir. Tüm bunlar ona politik mücadelenin, işçilerin kanunların yapımına ve ülkenin yönetimine katılma hakkını kazanmasının bir gereklilik olduğunu öğretir.[13]

Krupskaya, tüm yaşamı boyunca kendi özgüvenini eyleme katılma ve mücadele yoluyla kurdu ve güçlendirdi. Kollontay ve İnessa Armand'la birlikte sosyalist kadın hareketinin gelişmesi için çaba gösterdi, ancak daha çok perde arkasında kalmayı tercih etti. Krupskaya'nın hayatı birçok yönden onun daha büyük bir amaç için erkeklerle iş birliği yapma felsefesinin canlı bir örneğiydi. Lenin hiç şüphesiz ona önemli sorumluluklar veriyordu, ancak diğer yandan da çiftin özel işlerini düzenleme işini de Krupskaya'ya bırakıyordu. Krupskaya (Kollontay, Pavliçenko ve İnessa Armand'ın aksine) kızlık soyadını korusa da, insan varoluşunun tüm gündelik ihtiyaçlarıyla uğraşmaktan, huysuz ve talepkâr kocasına bakmaktan gurur duyuyordu.

* * *

Krupskaya'nın, daha sonra Lenin adını alacak olan Vladimir İlyiç Ulyanov adlı genç Marksist entelektüelle tanışması 1894 yılında, Saint Petersburg'da çalıştığı zaman oldu.[14] Sıkıcı *Bestuzhev* kurslarını bırakmış, çeşitli grupların edebî ve siyasi eserleri tartışmak üzere toplandığı çevrelere katılmıştı. O günleri şöyle hatırlıyordu: "O sırada Staro-Nevski Caddesi'nde, çift girişli avlusu bulunan bir binada oturuyordum. Pazar günleri grup çalışmasından sonra Vladimir İlyiç uğrardı ve bitmek bilmeyen sohbetlere başlardık. Okuldaki işime âşıktım, beni durduran olmazsa bu konuda saatlerce konuşabilirdim."[15]

Krupskaya'nın okuldaki işine olan bağlılığı siyasi düşüncesinin sağlam temelinden kaynaklanıyordu. Eşi hakkında yazdığı anı kitabı *Lenin'den Anılar*'da, Marksizmi Lenin'le tanışmadan önce benimsediğini, şehir proletaryasının desteği olmadan otokrasinin devrilemeyeceğine inandığını yazar. "Kahramanlık

peşinde değildik; derdimiz kitlelerle yakın temas kurmak, samimiyet geliştirmek, onların en yüce taleplerinin aracısı olmayı, güvenlerini kazanmayı öğrenmek ve onları saflarımızda toparlamaktı."[16] Genç Lenin Krupskaya'nın proleter öğrencilerinin özlem ve yetenekleri hakkında anlattığı hikâyeleri dinlemekten hoşlanıyor, onun Saint Petersburg'daki çalışma koşulları hakkındaki bilgisine derin bir ilgi gösteriyordu. Krupskaya, Lenin'in bir "entelektüel" olduğunu kabul ediyordu. Bu, onun orta sınıftan geldiği ve proleter yaşamla ilgili doğrudan deneyimi olmadığı anlamına geliyordu; ancak radikal çevrelerde tanıştığı diğer entelektüellerin aksine, Lenin teoriyi gerçek dünyaya uygulamaya inanıyordu. Krupskaya'yı etkileyen buydu.

Genç ve cüretkâr Nadejda Krupskaya

Aralarındaki romantik ilişkinin nasıl başladığı hakkında çok az şey biliniyor, çünkü ne Lenin ne de Krupskaya yaşamları bo-

yunca bu konu hakkında konuşmuşlardır. Ancak her iki genç radikalin de Rahmetov adlı roman kahramanından ilham aldıklarını biliyoruz. Nikolay Çernişevski'nin 1863 tarihli *Ne Yapmalı?* adlı romanında ikincil bir karakter olan Rahmetov, on dokuzuncu yüzyıl sonları Rusya'sındaki nihilist ve Marksistlerin çoğu için adanmış bir devrimcinin ideal yaşam tarzını temsil ediyordu. İçkiden uzak duran bekâr Rahmetov, her gün egzersiz yapan, işçi ve köylülere ağır fiziksel işlerinde düzenli biçimde katılarak bedensel gücünü geliştiren biridir. Kaslarını geliştirmediği zamanlarda, zihnini geliştirmek için saatlerce kitap okur. En basit lüksleri bile kendine menetmiştir, normal bir yatak yerine tahta bir kalas üzerinde uyur. Genç bir kadının hayatını kurtarınca ve kadın ona âşık olunca, Rahmetov Rus halkının özgürlüğü için verdiği uğraşın aşktan önce geldiğini açıklayarak kadının aşkını reddeder.

Rahmetov'un davaya bağlılığı ve katı çileciliği, hem Lenin'in hem de Krupskaya'nın karakterini şekillendirmişti. Çernişevski'nin romanı Lenin'in en sevdiği kitaptı, 1902 yılında yazdığı broşürün başlığını da bu romandan ödünç almıştı. Krupskaya'nın fotoğrafları ve gizli polis kayıtlarındaki tasviri, ciddi ve sade bir tarzı olduğunu gösterir. Kollontay kürkler ve vücudunu saran elbiseler giyer, göz kalemi sürüp günün modasına göre kısa kesilmiş saçlarını serbest bırakırken, Krupskaya saçlarını dümdüz arkaya doğru toplar, kapalı ve süssüz giysiler giyerdi. Bu giyim tarzı kısmen onun Tolstoycu olduğu daha önceki yıllarından kaynaklanıyor olabileceği gibi (Tolstoy'un savunduğu ilkelerden biri de çilecilikti), gereksiz romantik işlere kafa yormaktan daha önemli işleri olan ciddi bir siyasi radikale uygun tarz ve davranış konusunda Rahmetov karakteri de Krupskaya'ya ilham vermiş olmalıydı.

Krupskaya'nın Lenin'le evlenmesinden önce olan olaylar, bu evliliğin en azından kısmen ikilinin siyasi faaliyetlerini gizlemeye hizmet ettiğini gösteriyor. Siyasi çevreler içinde bulundukları ve çalışma gruplarında ders verdikleri yıllar boyunca polis gözetimi altındaydılar. Lenin Aralık 1895'te tutuklandığı zaman araların-

daki bağlantı o kadar belirsizdi ki, polis Krupskaya'yı fark etmedi; genç kadın ancak 1896 yılının mayıs ayında takibe alındı, ağustos ayında da tutuklandı. Lenin'in ve Krupskaya'nın hapsedilmeleri arasındaki sekiz ay boyunca birbirlerine "görünmez" süt mürekkebi kullanarak mesajlar gönderdiler. Bu, gizli polisin meraklı gözlerinden kaçınmak için kullanılan bir iletişim yöntemiydi; normal mürekkeple yazılmış zararsız bir mektubun satırları arasına sütle gizli bir mesaj yazılıyordu. Süt kurur ve "görünmez" hale gelirdi. Sütün içindeki kimyasallar kâğıdı zayıflattığı için, mektup ısıyla temas ettiğinde süt mürekkebi belirgin hale geliyor ve gizli mesaj ortaya çıkıyordu. Siyasi mahkûmların ateşe erişimi yoktu, ancak kendilerine verilen çay, mektubu fincanın üzerinde tutarak görünmez mürekkebi belirginleştirecek kadar sıcak olurdu.

Sıcak çay ve sütün yanında siyasi mahkûmların aile fertleri, eşleri veya nişanlıları tarafından sınırsız olarak ziyaret edilme imkânları vardı. Söz konusu entelektüel devrimcilerin çoğunun (Lenin, Krupskaya, Kollontay ve İnessa Armand dahil) soylu veya burjuva sınıflardan geldiğini unutmamak gerek. Çar belki onları yüksek mevkideki anne babalarına isyan eden öfkeli gençler olarak görüyor, belki de onlara yumuşak davranarak, devrimci heveslerinden vazgeçeceklerini ve nihayetinde Rusya'nın seçkinleri saflarında anne babalarına katılacaklarını umuyordu. Siyasi mahkûmların nişanlı oldukları kişiler tarafından ziyaret edilmelerine izin verildiği için, Rus gizli örgütleri bu nişanlılık şartını kendi çıkarları için kullanıyor, tutuklu kaldıkları süre boyunca tutuklu erkeklere sahte nişanlılar ayarlıyorlardı. Krupskaya ve başka devrimci kadınlar bu roller için gönüllü oluyor, mahkûmlar ve örgüt arkadaşları arasında mesaj, kitap, yazı malzemesi ve başka gerekli şeylerin kuryeliğini yapıyorlardı. Krupskaya da Aralık 1895'ten 1896 Ağustos'una dek Vladimir İlyiç'in siyasi "nişanlı"sıydı.

Krupskaya'nın 1896 yılının Ağustos ayında başlayan ilk tutukluluğu aynı yılın ekim ayına kadar sürdü. Serbest bırakıldıktan sonra (hiç zaman kaybetmeden) grev yapmak yasak olduğu

halde, devam etmekte olan bir grev için para toplamaya başladı. Ancak birkaç hafta içinde tekrar tutuklandı. Hayatının geri kalanı boyunca devam edecek tiroit hastalığı nedeniyle sağlığının kötüleştiği Mart 1897'ye kadar hapiste kaldı. Şubat 1897'de hapisten salıverilen Lenin ise Sibirya'da üç yıl sürgüne mahkûm edilmişti. Krupskaya'ya görünmez süt mürekkebiyle bir mektup gönderen Lenin, kendisi de sürgün cezası alacak olursa "nişanlı"sı olarak sürgünde kendisine katılmasını önerdi.

1898 yılının başında kendisinin de sürgüne gönderileceğini öğrenen Krupskaya, Lenin'in planını kabul etti. Bunun üzerine Lenin polise telgraf çekerek Krupskaya'nın müstakbel eşi olarak sürgünde kendisine katılmasını resmî olarak talep etti. Krupskaya aynı talebi İçişleri Bakanlığı'na iletti ve kendisinin aslında Avrupa Rusya'sına sürgün edildiğini söyleyerek cezasının bir yıl düşürülmesini ve annesinin de kendisiyle gelmesine izin verilmesini istedi. Hemen evlenmeleri şartıyla Krupskaya'nın iki yılını Lenin'le Sibirya'da geçirmesine izin verildi (ancak Krupskaya, yine de sürgün cezasının üçüncü yılını Avrupa Rusya'sında çekecekti). Nisan ayında annesiyle yola çıkan Krupskaya, 1898 yazında Şuşenskoye'de düzenlenen bir Ortodoks töreniyle Lenin'le evlendi.

* * *

Lenin'in Krupskaya'ya ne derecede romantik bir ilgi duyduğunu bilmesek de, Lenin'in bir ev kadını ve sekreter olarak Krupskaya'nın becerilerine ihtiyaç duyduğu ve bu becerileri takdir ettiği muhakkaktır. Krupskaya öğretmenlik işine ek olarak bir demiryolu şirketinin belgelerini kopyalıyordu (o yıllarda daktilo makineleri yaygın değildi). Tüm devrimci coşkusuna rağmen Lenin ev içinde düzen ve rahatlık istiyor, diğer yandan da araştırmalarında kullandığı makale ve kitapları kopyalayabilecek birine ihtiyaç duyuyordu. Bolşevik kadın hakları savunucularına yönelik sıkça yapılan eleştirilerden biri, özellikle bu erken dönemde, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine pek az karşı gelmiş olmalarıdır. Kollontay cinsiyete dayalı çifte standardın

sürmesini açıkça eleştirmişse de, sosyalistler genellikle cinsiyete dayalı işbölümünü görmezden gelme veya güçlendirme eğiliminde olmuşlardı. Aydınlanmış sosyalist erkekler (kadınların özgürleşmesi için açık biçimde mücadele edenler dahil) yemek ve temizlik gibi işlerin ne kadar yıldırıcı olduğunu kabul etseler de, bunları kadın yoldaşlarına bırakmayı dert etmiyorlardı (kadın keskin nişancılardan yerleri silmelerinin istendiğini hatırlayın). Lenin, Clara Zetkin'le yaptığı bir sohbette erkek kibrinin ne denli inatçı olduğuna işaret ediyordu (oysa kendisi de bu sorunun suç ortağıydı): "Çok az erkek, proleterler dahil, 'kadınların işi'ne yardım etmeleri durumunda kadınları büyük zahmet ve dertten kurtarabileceğinin farkında. Ama hayır, bu onlara göre 'erkeğin haklarına ve onuruna' aykırıdır. Erkekler kendi huzur ve rahatlarına düşkün. Bir kadının evdeki hayatı, her gün binlerce önemsiz şeye kendini feda etmesinden ibarettir."[17]

Hiç şüphesiz Rus devrimcileri "kadınların işi"nin toplumsallaşacağı bir devlet kurmayı amaçlıyordu. Ne var ki gelecekteki zafere dek, mevcut durumdan faydalanıyorlardı. 1917'den sonra Kollontay, Krupskaya, Armand ve Jenotdel'deki diğer kadın hakları savunucuları kamusal çamaşırhaneler, kafeteryalar, kreş ve çocuk yuvaları açtıktan sonra dahi, "kadınların işi"ni yapanlar hâlâ ağırlıklı olarak kadınlardı (şimdi bu işleri ev kadını olarak değil, devlet memurları olarak yapıyorlardı).[18] Daha sonraları erkek çocuklarını ev işlerine daha fazla yardım etmeleri için eğitmeye ve babaları çocuk yetiştirmede daha aktif rol almaya teşvik etmeye yönelik girişimler olsa da, çoğu durumda esas hedef ev işlerinde kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasından çok kamulaştırma olarak kaldı. Bu gerçeklik kadın işçilerin taşımak zorunda olduğu "çifte yük"e neden oluyordu.[19]

Krupskaya *Lenin'den Anılar*'da* Lenin'i günlük işlerden azade kılarak onun çalışmasına nasıl yardım ettiğini anlatır. Sibirya'daki sürgünlerinden sonra çift 1901 yılında Münih'e ta-

* Krupskaya'nın bu kitabından yapılan alıntılar yeniden çevrilmemiş, şu kaynaktan alınmıştır: *Lenin'den Anılar*, çev. Özlem Koşar, Yordam Kitap, 2020. *–çev.*

şınmıştı. Lenin çalışırken Krupskaya onun bakıcısı, aşçısı ve terapisti olmuştu:

> Vladimir İlyiç'e ev yemeği yedirmeye kararlıydım, böylece yemek yapmayı ben üstlendim. Pişirme işini ev sahibesinin mutfağında yapıyordum, ama her şeyi kendi odamızda hazırlıyordum. Mümkün olduğunca az gürültü yapmaya gayret ediyordum, çünkü o sırada Vladimir İlyiç *Ne Yapmalı?*yı yazmaya başlamıştı. Yazarken genelde odada hızlı hızlı volta atar, yazacaklarını mırıldanırdı. Onun çalışma tarzına kendimi çoktan uyarlamıştım. O yazarken asla konuşmaz, soru sormazdım. Daha sonra yürüyüşe çıktığımızda bana yazdıklarını ve düşündüklerini anlatırdı. Bu, onun için, makalesini yazmadan önce kendi kendine mırıldanması kadar büyük bir gereksinim haline gelmişti.[20]

Çift 1902'de Londra'ya taşındıktan sonra da Krupskaya hem (sürgünleri boyunca onlarla yaşayan) annesinin hem de Lenin'in fiziksel veya psikolojik hastalıklarında teşhis koyarak ve tedavi ederek doktor ve hemşire rolünü üstlendi. Bir keresinde (depresyon ve kaygıya eğilimli) Lenin yorucu bir konferanstan sonra, çok büyük bir stres altında eve dönmüştü. Krupskaya şunları yazıyor: "Vladimir İlyiç'in sinirleri o kadar kötü gerilmiş durumdaydı ki, sırt ve göğüsteki sinir uçlarının iltihaplanmasıyla oluşan bir hastalığa tutuldu. Kızartıları görür görmez bir tıp elkitabına baktım. Bir mantar hastalığı ya da zona olabileceğini kestirdim. Vladimir İlyiç'in bütün vücuduna iyot sürdüm, bu da ona dayanılmaz bir acı verdi."[21]

Yıllar sonra Krupskaya, 1909'da Paris'te yeni evlerine yerleştikleri zamanı şöyle hatırlar:

> Ev işleriyle uğraşmak bütünüyle benim payıma düşmüştü. Cenevre'de bu işler çok daha basitti. Burada ise bir sürü formalite vardı. Havagazı bağlatmak için gerekli yazılı talimatı alabilme amacıyla üç kez şehre inmem gerekmişti. Bu ülkede kırtasiyecilik inanılmaz boyutlardaydı. Kütüphaneden ödünç kitap alabilmek için size kefil olacak bir ev sahibine ihtiyacınız vardı. Mobilyalarımızın halini gören ev sahibimiz ise, buna razı olmakta

tereddüt etmişti. Başlangıçta evin temizliği ve bakımı da büyük bir sorundu.[22]

Tüm bu ev işlerine ek olarak Krupskaya, Batı Avrupa'daki Rus göçmen toplulukları üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Menşeviklere ve diğer sol hiziplere karşı siyasi mücadelesinde Lenin'in yanında büyük bir gayretle çalışıyordu. Kollontay, Krupskaya'ya övgüsünde durumu şöyle açıklıyor: "Lenin, uzun yıllar yurtdışında sürgünde yaşarken İşçi Partisi'ne uzaktan rehberlik etmek zorundaydı, bu süreçte [Krupskaya] Lenin'in sadece kişisel sekreteri değildi, aynı zamanda yurtdışındaki bir parti bürosunun tüm personelinin işini yapıyordu."[23] Krupskaya'nın anılarından *İskra* gazetesinin editörlüğünü yaptığını, Rusya'ya gizli yollarla yayın gönderdiğini, Lenin'in gizli yazışmalarını yürüttüğünü (Krupskaya görünmez mürekkeple üzerine gizli mesajlar yerleştirdiği mektupları yazma işini annesine yüklemişti), gerekli temasları kurduğunu, gizli toplantılar için yer bulup çeşitli sosyalist kongrelerin rapor ve tutanaklarını hazırladığını öğreniyoruz. Lenin 1916 yılında Zürih'te *Emperyalizm*'i yazarken, kendi kendine İngilizce öğrenmiş olan Krupskaya, Afrika'nın sömürgeleştirilmesi hakkındaki makaleleri onun için Rusçaya çeviriyordu.

Krupskaya ayrıca muhasebe kayıtlarını tutuyor, parasal kaynak sağlama işiyle ilgileniyor ve göçmen topluluğuyla Rusya'daki yeraltı örgütlenmesi arasındaki iletişimi örgütlüyordu. Postanın çarlık polisi tarafından sürekli olarak yakından takip edildiği düşünülürse, bu hiç de kolay bir iş değildi. Krupskaya Batı Avrupa'da yaşayan sempatizanların adreslerini toplamıştı. Bu sempatizanlar aldıkları postaları Saint Petersburg'daki destekçilerin adreslerine gönderiyor, onlar da postaları yeraltındaki eylemcilere iletiyordu. Krupskaya'nın oluşturduğu bu adres listelerinin, Bolşevik yanlısı gazetelerin 1917 öncesinde Rusya içinde dağıtılmasında kritik bir önemi vardı ve onun lojistik becerisi, Bolşeviklerin, bu kadar iyi örgütlenmemiş diğer hiziplere karşı büyük bir avantaj kazanmasını sağladı. Krupskaya, Saint Petersburg'daki yetişkin

okulunda öğretmenlik yaptığı zaman olduğu gibi, hizmetçi kızlardan ve işçilerden Lenin için ayrıntılı bilgi topluyordu ve bu nedenle kendisini "gayretli muhabir" olarak adlandırıyordu.[24] Tüm bunlara ek olarak, İsviçre'de sürgünlerinin son yıllarında, annesinin ölümünden sonra, "kapitalist" bir teyzesinden miras kalan azıcık parayı kıt kanaat idare ederek Lenin'i mali olarak desteklemişti. Lenin yazarken, konuşurken, ateş püskürürken ve devrim için ajitasyon yaparken Krupskaya yazılarının kopyalarını düzeltiyor, postalama işlerini yapıyor, kirayı ödüyor ve masaya yiyecek koyuyordu. Siyasi sürgünlerin hayatı heyecan verici olabildiği gibi –loş kafelerde hararetli tartışmalar, yeraltı toplantıları, büyük uluslararası kongrelerde tutku dolu konuşmalar– sıkıcı, tekdüze, usandırıcı ve yorucu da olabiliyordu.

* * *

Lojistik sihirbazı Krupskaya, sosyalizme özgü bir pedagoji geliştirmek için –daha sonra küresel eleştirel pedagoji hareketinin temelini oluşturacak– kendi teorileri üzerinde de çalışıyordu. Hâlâ Tolstoy'dan ilham alan ve öğretmen olarak becerilerini Saint Petersburg'da yetişkin işçiler arasında geliştiren Krupskaya, Batı demokrasilerinde eğitim sistemlerinin nasıl işlediğine dair doymaz bir merak besliyordu. İsviçre'de yaşadıkları 1908 yılında, kendi kendine Fransızca öğrendi ve ülkedeki kamusal eğitimin nasıl düzenlendiğini araştırdı. İsviçre okullarında, işçi çocuklarının gelecekteki sosyalist toplumda iyi bir şekilde yetişmek için ihtiyaç duyduğunu düşündüğü eğitimin tam tersini buldu:

> Cenevre'de ayrıca eğitim sistemi üzerine de çalışmaya başlamıştım. İlk kez "halka yönelik" bir burjuva okulunun nasıl bir şey olduğunun farkına vardım. Yüksek pencereli mükemmel binalarda, uysal köleler olmak üzere eğitilen işçi çocuklarını gördüm. Aynı sınıfta işçi çocuklarının kulaklarına asılan, ama zengin çocuklarına asla dokunmayan erkek öğretmenler ve müdürler gördüm. Çocukların zihninin nasıl bağımsız düşüncenin gelişiminden yoksun bırakıldığını, tüm eğitimin nasıl ezberciliğe da-

> yandığını, her aşamada çocukların kafasına nasıl güç ve zenginliğe tapınmanın sokulduğunu gördüm. Demokratik bir ülkede böyle bir şeyin olabileceğini asla düşünmemiştim.[25]

Daha sonra 1916'da ikinci kez İsviçre'de yaşadıkları dönemde, Krupskaya pedagoji çalışmaya ve Zürih'teki okul sisteminin pratik yönünü öğrenmeye devam etti.[26] Halihazırda Tolstoy ve diğer Rus eğitimcilerin teorilerini bilen Krupskaya, bu dönemde, John Amos Comenius, Jean-Jacques Rousseau, Johan Heinrich Pestalozzi, Friedrich Fröbel, Robert Owen, Jane Addams, Maria Montessori ve John Dewey gibi tanınmış eğitim reformcularının fikirleriyle tanıştı. Öyle ki Lenin, Krupskaya'ya bir "pedagoji ansiklopedisi" yazdırmayı ve karşılaştırmalı eğitim sistemlerine dair kapsamlı bilgisinden para kazanmayı ummuştu.[27] Krupskaya, Sovyet eğitiminin geleceği hakkındaki fikirlerini, Cenevre'deki gözlemlerine açık göndermelerde bulunduğu 1918 tarihli "Sosyalist Okullar Meselesi Üzerine" adlı makalesinde geliştirdi:

> İster bir monarşi ister bir cumhuriyet olsun, bir burjuva devletinde okul, geniş kitlelerin manevi yönden köleleştirilmesi için bir araçtır. Böyle bir devlette, eğitimin amacı öğrencilerin değil, yönetici sınıfın, yani burjuvazinin çıkarları tarafından belirlenir ve bu ikisinin çıkarları genellikle temelden farklıdır. Okulun amacı, okul etkinliklerinin nasıl düzenlendiğini, okul yaşamının tüm yapısını ve okulda verilen eğitiminin tüm içeriğini belirler.[28]

Krupskaya, gerek çocuklar gerek de yetişkinler için, Rus eğitim sisteminin biçim, amaç ve içeriğini tamamen yeniden tasarlamaya azmetmişti.

* * *

1917 Şubat ve Ekim devrimleri arasında Krupskaya, artık Petrograd adıyla anılan şehrin Viborg semtindeki işçilerle yaptığı çalışmalarla meşguldü. Fabrikalarda yetişkinlere okuryazarlık kursları düzenledi, fabrikaların çevresindeki arazileri temizleyerek işçilerin çocukları için oyun parkları yaptı, yurttaşların gün-

cel gazetelere erişebileceği halka açık okuma odaları açtı, bunu yaparken hiç şüphesiz sürgündeyken çok zaman geçirdiği göçmen kütüphanelerinden esinlenmişti. Geçici Hükümet'in örgütlenme özgürlüğüne tanıdığı yeni haklarla, yeni gençlik örgütleri kurulmuştu. Krupskaya, erkek ve kız çocuklarının hem çekiç ve çivi hem de iğne ve iplikle çalışmayı öğrendikleri karma faaliyetler düzenleyen, farklı sol hiziplerin oluşturduğu "Işık ve Bilgi" adlı bir grupla birlikte çalışıyordu. Nitekim ilerleyen yıllarda da ülkedeki tüm kız ve erkek çocukları işçi devletinin eşit, bağımsız ve katılımcı yurttaşları olarak yetiştirmeyi amaçlayan gençlik örgütleri Komsomol ve Genç Öncüler'in kuruluşunda yer aldı.[29] Krupskaya kadınlarla erkeklerin eşitliğini sağlamak için en iyi yolun, yeni neslin "küçük yoldaşlarından" başlamak olduğuna inanıyordu.[30]

Krupskaya, Bolşeviklerin çocuk işçiliğini tamamen ortadan kaldıracağı zamana kadar, çocuk işçilerin (çalışma süresinin günde altı saatle sınırlandırılması gibi) haklarını savunacak bir çocuk sendikası kurmak istiyordu. Çocuk işçilik yerine, yedi ile on yedi yaş arasındaki tüm çocuklar için ülke çapında parasız, genel ve zorunlu bir eğitim sistemi hayal ediyordu; bu, Marx'ın öngördüğü üzere, çocukların sosyalist yurttaşlığa hazırlanmalarının bir parçası olarak kol işine de katılacağı bir eğitim sistemiydi. Krupskaya, ebeveynlerin sınıf ve cinsiyet hiyerarşileri hakkında kaçınılmaz olarak modası geçmiş geleneksel fikirlere sahip olacağını düşünüyordu. Bu nedenle, Kollontay'ın çocukların eğitimli hemşireler ve öğretmenler tarafından cinsiyet eşitliği de dahil olmak üzere yeni bir dizi sosyalist değerle yetiştirileceği çocuk evleri ve anaokulları kurma planını destekledi. Nasıl ki burjuvazi kamu eğitimini işçileri yerlerinde tutmak için kullandıysa, Krupskaya eğitimi işçileri özgür kılmak için kullanmayı öneriyordu. Kollontay toplumsallaştırılmış çocuk bakımını Sovyet kadınlarının yararı için savunurken, Krupskaya böylesi bir eğitimin çocuklar için de iyi olacağını vurguluyordu.[31]

Bolşevikler Ekim 1917'de iktidarı ele geçirdikten sonra Krupskaya, yeni kurulan Aydınlanma Komiserliği'nde (Sovyet

hükümetinin Eğitim Bakanlığı) yetişkin eğitiminden sorumlu bakan yardımcısı oldu. Bu görevde birlikte çalıştığı kişi Ukraynalı devrimci Anatoli Lunaçarski'ydi.[32] Krupskaya ilerici demokratik pedagoji anlayışına dayanan geniş kapsamlı eğitim reformlarını hayata geçirmek için bir program oluşturmaya başladı.[33] Yeni Sovyet hükümeti, ilk eğitim reformu paketini 1919'da sundu. Krupskaya, dört yaşın altındaki çocuklar için yuvalar ve çocuk kolonileri, on yedi yaşından büyük gençler için de özel meslek okulları sistemi kurma konusunda ısrarcıydı.[34] 1917 yazında Viborg bölgesinde yürüttüğü taban çalışmasında, işçilerin "devrimci mücadeleyi bilgi ve kültüre hâkim olma mücadelesiyle ilişkilendirdiğini" öğrenmişti. Bu nedenle onların bu iki amacı birleştirmelerine izin veren bir pedagoji geliştirmek istiyordu.[35] Rusya'da çoğu köylü nispeten parasallaşmamış bir ekonomi içinde geçimlerini topraktan sağlıyordu; ancak özellikle son zamanlarda fabrikalarda çalışmak için şehirlere göç etmiş olan köylüler ve işçiler hesap yapmayı öğrenmiş, bu sayede işverenlerin hakları olan ücreti vermediğini daha iyi bir şekilde kavramışlardı. Benzer bir şekilde, işçiler okumayı öğrenmiş, kendilerini korumak için tasarlanmış kanun ve yönetmeliklerin yanı sıra onları radikalleştirmeye çalışan gazete ve broşürlere de ulaşmıştı.[36] İncil veya çocuk kitapları yerine, okumayı neden *Komünist Manifesto*'dan öğrenmesinlerdi ki?

Nadejda Krupskaya Sovyet işçilerle birlikte

Yeni eğitim sistemi, yeni kitaplar ve yeni ders programları gerektiriyordu. Bu ihtiyaç Krupskaya'nın Sovyet kütüphaneciliği alanını kurmasının nedeniydi.[37] Krupskaya, savaştan önce kurulan işçi okuma odalarını temel alarak, tüm Sovyet Birliği'nde en uzak köylere dek uzanan bir halk kütüphaneleri ve okuma odaları sisteminin oluşturulması için çalıştı.[38] Köylü ve işçilerin kitaplara ve yazılı materyallere ulaştığı bu dönemde, özel olarak eğitilmiş kütüphaneciler Sovyetlerin kitleleri aydınlatma çabalarının öncü birlikleri oldu. Krupskaya, kitapların ve onları dağıtan kurumların politik olarak tarafsız olmadığını ve yeni işçi devletinin sıradan yurttaşların ilişki kurabileceği metinlere ihtiyaç duyduğunu anlamıştı. Başlangıçta, kiliseye ve çara saygıyı teşvik etseler de eski kitapların sansürlenmesine karşıydı. Başka konularda katı olsa da Krupskaya klasiklere saygı duyan bir kitapseverdi.

Krupskaya anılarında, iç savaşın kaosu sırasında Kızıl Ordu'ya bağlı bir birliğin ele geçirdiği okulda "tüm araç gereci kırıp ders ve alıştırma kitaplarını paramparça ettiğini" anlatır. Askerler, okulun ve kitapların "efendi sınıfına" ait olduğunu ve eski rejimin diğer tüm kalıntılarıyla birlikte yok edilmesi gerektiğini düşünüyormuş. Krupskaya, bir yandan da işçilerin "bilgiye duydukları açlık

her zamankinden daha güçlüydü" der ve devam eder: "Ortada ders kitabı yoktu. İçinde çar ve anavatan için dualar bulunan eski ders kitapları, Kızıl Ordu askerleri tarafından imha edilmişti. Gerçek hayatla ve kendi deneyimleriyle ilgili ders kitapları istiyorlardı."[39] Önceliğini yeni kurulan işçi devletini korumaya veren Krupskaya, 1920 ile 1924 arasında Rusya'nın kütüphanelerini "karşıdevrimci" içeriklerden temizleyen üç kararname imzaladı. Her ne kadar bu kararnameleri yazan veya yasaklı kitapların listelerini hazırlayan kendisi olmasa da, Rus köylülerine eğitim verme çabalarından edindiği deneyimlere dayanarak bu kararnameleri destekliyordu. Öğrenmeye hevesli ve radikalleştirilmesi kolay olan işçilerin aksine, köylüler geleneklere inatla bağlıydı.

Tolstoy da bir eserinde şöyle yazmıştı: "En zor konular, eğer onlar hakkında daha önce bir yargıya varmamışsa, en kalın kafalı kişiye bile anlatılabilir; ancak konuyu çoktan bildiğini düşünen ve bundan en ufak bir şüphe duymayan çok akıllı bir kişiye en basit şey dahi anlatılamaz."[40] Düşünce alanında, yazılı dünyaya eski düzenin güçleri egemendi; belli ki bu durum Krupskaya'nın eski idolünden ilham almasına neden olmuştu. "Tehlikeli" yayınlar, Marksist olmayan felsefe metinlerini, dinle ilgili kitapları, bazı edebî kurgu eserleri, şiir ve çocuk kitaplarını (özellikle doğaüstü hikâyeleri ve içinde kişileştirilmiş hayvanlar olan masalları) içeriyordu. Yasaklı kitaplar raflardan kaldırılacak, sadece bilim adamları ve aydınlar tarafından araştırma amacıyla kullanılmak üzere kütüphanenin belirli bölümlerinde kilit altında tutulacaktı. Çok sayıda kütüphaneci bu yönergeleri uygulamayı reddetse de, Krupskaya bunların uygulanması için baskı yaptı; gençlik yıllarında nefret edeceği türden bir düşünce sansürcülüğünün parçası olmuştu.

Krupskaya'nın hayal ettiği ideal Sovyet eğitim sistemi, merkezi olmayan ve özgürlükçü bir sistemdi, yereldeki öğretmenler sendikalar kuracak ve bu sendikalar okulların idaresine katılacaktı. Merkezî bir otorite fikrine karşıydı. Fikirleri (bunlar kısmen gençliğinde Tolstoycu olduğu dönemin ürünüydü),

daha ziyade otoriteyi öğretmenden alıp öğrencilere vermeyi içeriyordu. Bu, öğrencilerin kendi eğitimlerini düzenlemek ve yönlendirmek konusunda söz sahibi olacağı bir eğitim ortamını yaratacaktı. Krupskaya 1918'de şöyle yazıyordu: "Sosyalist okulların en önemli ayırt edici özelliği, bu okulların tek hedefinin, öğrencinin mümkün olan en eksiksiz ve kapsamlı şekilde gelişimini sağlamak olmalıdır. Öğrencinin kişiliğini bastırmamalı, bunu geliştirmesine yardımcı olmalıdır. Sosyalist okullar katı disipline, ezberci öğrenmeye ve bilgi tıkıştırmasına yer vermeyen özgürlük okullarıdır."[41] Krupskaya'ya göre sosyalist eğitim, entelektüel ve duygusal özerkliği teşvik edecekti; bu düşünce Batı'daki ilerici eğitimcilerin ideallerinden çok da farklı değildi.

Krupskaya'nın "politeknik" bir eğitim anlayışı vardı. Böylesi bir eğitim, öğrencilerin bireysel gelişimlerini, işçi ve yurttaş olarak toplumsal ve siyasal gelişimlerini hedefleyen bir programla birleştiriyordu.[42] "Monoteknik" (öğrencilerin belirli bir zanaat öğrendiği meslek okulları benzeri) eğitimi, burjuvazinin işçi sınıfını olduğu yerde tutma aracı olarak görüyordu. Lunaçarski Krupskaya'nın politeknik bir pedagoji geliştirme planını destekliyordu, ancak Kollontay'ın toplumsallaştırılmış bakım işi planı gibi, Krupskaya'nın planı da Sovyet gerçeklerine takılacaktı. Sovyet ekonomisinin darmadağın olduğu koşullarda, yeni ülkenin metal işçileri, torna operatörleri, makine mühendisleri gibi belirli mesleklerde donanım sahibi işçilere ihtiyaç duyduğunda ısrar eden bizzat Lenin'di. Ülkenin, tüm Sovyet çocukları için "iş sanatları" eğitimi adını verebileceğimiz türden yüce hedefleri karşılama lüksü yoktu. Krupskaya, öğrencilerin sadece belli bir beceri setini öğrenmesi yerine, pek çok farklı mesleğin temellerini ve bu mesleklerin paylaştıkları genel nitelikleri öğrendikleri bir sistem hayal ediyordu. Lenin, uzlaşma sağlamak üzere, meslek derslerinin Komünist Parti tarihi ve Marksizm dersleriyle takviye edilmesini önerdi; bu, Krupskaya'nın hayal ettiği sistemin soluk bir kopyası bile değildi.

Stalin özgür düşünen bağımsız Sovyet yurttaşları üretecek bir eğitim sistemine karşıydı, onun büyük modernizasyon çarkının dişlilerine ihtiyacı vardı. Onun yönetiminde Sovyet okulları ezbere dayalı derslere geri döndü (bu tam da Krupskaya'nın Cenevre'deki burjuva eğitiminde en çok eleştirdiği şeydi). Bu dönemde, öğretmenlere yeniden eksiksiz bir disiplin yetkisi tanındı ve eğitim sistemi merkezileştirildi. Diyalektik materyalizm hakkındaki dersler, alıştırmalar ve sınavlar yoluyla öğretilen bir devlet propagandasına dönüştü. Krupskaya'nın özgün bir sosyalist pedagoji yönündeki fikirleri Sovyetler tarafından hiçbir zaman tam olarak benimsenmese de, onun teorileri sonraki radikal eğitimciler için önemli bir temel oluşturdu. Nitekim eleştirel pedagojinin yirminci yüzyıldaki en önemli savunucularından olan Brezilyalı Paulo Freire, öğrenciyle öğretmen arasındaki ideal ilişkinin nasıl olması gerektiği sorusunu araştırmaya başladığında, Krupskaya'nın çalışmalarından ilham almıştı.[43] Krupskaya öğretmenlerin yalnızca kolaylaştırıcı olarak hizmet edeceği bir eğitim sistemi hayal ediyordu; onlar bağımsız düşünce ve fikirlerin doğmasını sağlayan entelektüel ebeler olacaklardı. Krupskaya'nın pedagojik anlayışının gerçek özgürleştirici potansiyeli, belki de en iyi şekilde, Stalin'in onu bütünüyle reddetmesiyle doğrulanmıştır.[44]

* * *

Kollontay'ın tutku ve heyecan dolu kişisel yaşamının aksine, Krupskaya'nınki sade ve sakindi. Lenin'le Krupskaya'nın (büyük ihtimalle tiroit hastalığı nedeniyle) hiç çocuğu olmadı; tanıklar sürgünde yaşadıkları dönemde onun kocasıyla değil de annesinin odasında uyuduğunu ifade etmiştir.[45] Devrimden sonra çoğunlukla ayrı yaşamışlardır. Lenin özenli bir hemşireye ihtiyaç duyduğu zamanlarda Krupskaya yeniden onun devamlı refakatçisi olmuştur: İlk olarak Lenin'in 30 Ağustos 1918 tarihinde Fanny Kaplan tarafından yakın mesafeden vurulmasının ardından, ikinci olarak da Lenin'in kendisini gittikçe güçten düşüren bir dizi felç geçirmesinden sonra.

Krupskaya en sevgi dolu ilişkisini İnessa Armand'la kurmuştu. Öyle ki anılarındaki en sevecen ve canlı ifadeler Lenin'le veya annesiyle ilgili bölümlerde değil, ilk kez Fransa'da tanıştığı Armand'la geçirdiği zamanı anlattığı kısımlarda görülür. 1910 yılının Paris camiası içinde Aleksandra Kollontay ve Aleksandr Şlyapnikov gibi isimler vardı; bir süre sonra Armand da Rus göçmen topluluğu tarafından düzenlenen sohbet ve etkinliklere katılmaya başladı. "İnessa Armand 1910 yılında Brüksel'den Paris'e geldi ve hemen Paris grubumuzun aktif bir üyesi oldu," diye yazar Krupskaya. "[G]rubun başkanlık kuruluna seçildi ve yurtdışındaki diğer gruplarla kapsamlı yazışmalara başladı. İki küçük kızı ve bir oğlu vardı. Ateşli bir Bolşevikti ve kısa süre içinde bütün Paris grubu onun etrafında toplanmıştı."[46]

Bu sırada Krupskaya, Lenin ve Armand, Paris yakınlarındaki Longjumeau köyünde bir yaz okulu düzenlemeye karar verdiler. Armand, köyde oda kiralayan öğrenciler için kantin hizmeti de veren bir ev kiralamıştı. Krupskaya, Lenin'le köyün diğer ucunda bulunan tuğla bir evde oda kiraladıklarını, ancak akşam yemeklerini her zaman Armand'ın evindeki ortak salonda yediklerini, öğrencilerle yaptıkları uzun sohbetlerden büyük zevk aldıklarını ifade eder. Yazdan sonra Lenin ve Krupskaya 1910'da Paris'e geri döndüğü zaman, Armand hemen yanlarındaki daireyi kiraladı; hemen hemen her gün görüşüyorlardı. Lenin ve Krupskaya Paris'ten sonra, Krupskaya'nın hasta olan annesiyle birlikte (Avusturya Polonya'sındaki) Krakov'a yerleşti. Rusya'da çarptırıldığı ağır hapis cezasından sonra Armand da onlara katıldı. Armand'ı çalışmaya hazır halde görmek Krupskaya'yı çok şaşırtmıştı. "[A]ma enerjisinden hiçbir şey kaybetmemişti ve her zamanki heyecanıyla kendini Parti faaliyetinin içine attı," diye hatırlıyordu.[47] Krupskaya, birlikte geçirdikleri ayları coşkulu bir dille anlatır:

> O sonbahar hepimiz, tüm Krakov grubu, İnessa'yla çok yakınlaşmıştık. Hayat dolu, neşeli bir insandı. Onu Paris'te tanımış-

tık, ama oradaki topluluk çok büyüktü. Oysa Krakov'da küçük, yakın, dostane bir çevrede hep birlikte yaşıyorduk. İnessa, Kamenev'le aynı evde bir oda tuttu. Annem de ona çok bağlanmıştı. İnessa sık sık onunla sohbet etmeye ya da oturup sigara içmeye gelirdi. İnessa geldiğinde, sanki her şey daha sıcak, daha neşeli bir hal alırdı. Hepimiz bütünüyle Parti işleri ve görevlerine dalmıştık.

Evimiz daha çok bir öğrenci evi gibiydi. İnessa'nın yanımızda olmasından çok memnunduk. Bu ziyareti sırasında bana bol bol hayatını, çocuklarını anlattı, onlardan gelen mektupları gösterdi. Anlattıklarında insanın içini ısıtan bir sıcaklık vardı. İlyiç'le birlikte üçümüz uzun yürüyüşlere çıkardık.[48]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, Lenin'in Polonya'da tutuklanmasından sonra Krupskaya ve Lenin İsviçre'ye geçmiş, Armand da birkaç aylığına onlara katılmaya karar vermişti. Krupskaya'nın Bern'de geçirdikleri zamanı anlatışından üçlünün birlikte mutlu saatler geçirdiği anlaşılıyor:

O sonbahar zihnime Bern ormanlarının rengârenk manzarası ile kazındı. O sene sonbahar çok güzeldi. Bern'deki evimiz, kilometrelerce uzanan Bern ormanlarına bitişik, temiz, sessiz, küçük bir sokak olan Distelweg'deydi. İnessa yolun karşısında, Zinovyev'ler bizden beş dakika, Şklovski'ler de on dakika yürüme mesafesinde oturuyordu. Sararmış yapraklarla kaplı orman patikalarında saatlerce dolaşırdık. Bu yürüyüşlere genelde üçümüz, Vladimir İlyiç, İnessa ve ben çıkardık. Vladimir İlyiç uluslararası mücadele planları üzerine konuşurdu. İnessa onu dikkatle dinlerdi. Yükselen mücadelede doğrudan görev almaya başlamıştı –yazışmaları yürütüyor, çeşitli belgelerimizi Fransızca ve İngilizceye çeviriyor, malzeme topluyor, insanlarla görüşüyordu vb. Bazen güneşli, ağaçlık bir dağ eteğinde saatlerce otururduk. İlyiç makale ve konuşmaları için notlar alır, sözlerine son halini verirdi; ben, Toussaint ders kitabının yardımıyla İtalyanca çalışırdım; İnessa ise etek diker, sonbahar güneşinin tadını çıkarırdı; mahpusluk hayatının etkilerinden henüz tam olarak kurtulamamıştı.[49]

Krupskaya, Armand'la baş başa, Lenin olmadan geçirdikleri (Krakov'da birlikte oda aradıkları veya hastanede bir yoldaşı ziyaret ettikleri) zamanlardan da bahseder. Birbirlerine yazdıkları özel mektuplar, iki kadın arasında siyasi ilişkinin yanı sıra güçlü bir kişisel bağ olduğunu ortaya koyuyor. Krupskaya'nın biyografi yazarlarından biri olan Robert McNeal de iki kadın arasındaki ilişkinin alışılmadık olduğunu düşünür:

> İnessa-Lenin-Krupskaya üçgeni, bir Krupskaya biyografisinin ne tümüyle çözebileceği ne de göz ardı edebileceği bilmecelerle doludur. Her şeyden önce, söz konusu olan, pek çok sözde üçgende olduğu üzere bir kişinin diğer ikisiyle olan ilişkisinden oluşan bir "V" değil, gerçekten bir üçgendi. En azından zaman içinde İnessa'yla Krupskaya ve İnessa'yla Lenin arasında yakın bir kişisel bağ oluştu.[50]

Krupskaya Armand'ın 1920'deki ölümünden sonra anısı için yazılmış yazılardan oluşan özel yayının editörlüğünü şahsen yaptı ve en önemlisi Armand'ın iki küçük çocuğunu evlat edindi, onlara kendi çocuklarıymış gibi baktı.[51]

Krupskaya'nın Lenin'le önce nişanlanması, sonrasında onunla evlenmesi siyasi amaçlarla gerçekleştiyse, ikisinin herhangi bir zamanda, özellikle de Sibirya'daki "balayları" sonrasında bir aşk yaşamlarının olup olmadığını sormak mantıksız değildir. Bir "üçlü ilişki" mi söz konusuydu? Krupskaya'nın cinsel davranışlarında oldukça kontrollü göründüğü göz önüne alındığında, bu durum pek ihtimal dahilinde durmuyor. Krupskaya belki kendini, gençlik rol modelleri Tolstoy ve roman kahramanı Rahmetov gibi adanmış, dünya zevklerinden uzak bir yaşam sürmeye vakfetmişti. Belki de İnessa'ya karşı gizli bir aşk besliyordu ya da aralarındaki şey "tutkulu bir dostluktu"; nitekim bu, o dönemin Viktoryen kadınları arasında oldukça sık rastlanan bir ilişki biçimiydi (Kollontay'la Şadurskaya arasındaki ilişki de çok farklı değildi).[52]

Hem Vivian Gornick hem de Maple Razsa'nın komünist ve anarşist hareketler hakkındaki çalışmalarında ifade ettikleri üze-

re, aşk, kişileri devrimci davaya çekmekte büyük bir rol oynamıştır.[53] "Yoldaşlık, müştereklik, sadakat, dayanışma gibi güçlü duygular — hatta bir başkasına veya gruba duyulan aşk — ortak mücadeleden doğan radikal siyasi deneyimin çok önemli bir parçasıdır," diye yazıyor Razsa. "Bazı durumlarda, bu deneyimler kişisel motivasyonun ve ilhamın duygusal merkezini oluşturur."[54] Öyle ki, bir mücadeleye âşık olduğunuz zaman, aynı mücadeleyi paylaşanlara âşık olmanız işten bile değildir, tersi de öyle.

Lenin'in Ocak 1924'teki ölümünden sonra, Krupskaya kendisini iktidar kapışmasına eşlik eden siyasi boşluğun ve parti içi çatışmaların içinde buldu. Büyük bir risk alarak yurt dışına kaçırdığı Lenin'in "son vasiyeti", Max Eastman tarafından 1926'da *New York Times*'ta yayınlandı. Ancak Lenin'in Stalin hakkındaki olumsuz değerlendirmeleri Sovyetler Birliği'ndeki sansürü aşamadı.[55] Krupskaya'nın Stalin'in yükselişini engellemek için yapabileceği hiçbir şey yoktu. Kaba ve kültürsüz olduğunu düşündüğü Gürcü'den hiçbir zaman hoşlanmayan Krupskaya, elinden geldiğince Stalin'in politikalarına karşı çıktı.[56] 1928 yılında Moskova'da düzenlenen Jenotdel'in Tüm Sovyetler Doğulu Kadınlara Yönelik Parti Çalışmaları Dördüncü Konferansı'nda dul Krupskaya'nın yaptığı açılış konuşması hayranlık uyandırıcıydı. O zamanlar, Stalin ve Jenotdel'deki kadınlar, Gregory Massell'in "vekil proletarya" dediği Sovyet Orta Asya'sı kadınlarını özgürleştirmek için tepeden inme bir kampanya yürütüyorlardı. Krupskaya, böylesi dayatmacı bir şekilde uygulanan zorla özgürleştirmenin geri tepeceğini ve Müslüman halklar arasında komünizmi kurma yönündeki uzun vadeli hedefe zarar vereceğini düşünüyordu. Krupskaya'nın konuşmasıyla ilgili Massell şunları yazmaktadır:

> Krupskaya'nın konuşması genel olarak temkinli bir şekilde yazılmış ve mevcut parti çizgisini belli belirsiz onaylayan göndermelerle dolu olsa da, konuşmanın en önemli bölümleri entelektüel

> ve ahlaki bir krizin tüm işaretlerini açığa vurmaktaydı. Gerçekte, Lenin'in dul eşi, yukarıdan devrim düşüncesinin altında yatan en önemli varsayımların bazılarını reddediyordu. İdari emirle yürütülen, özellikle de insan toplulukları ve onların hassasiyetlerine yönelik topyekûn, dogmatik ve acımasız bir saldırı anlamına gelen bir devrimi reddediyordu. O açıkça tedricilik, sosyal ve kültürel çoğulculuğa yönelik biraz hoşgörü çağrısında bulunuyordu. Konuşması, yerel koşul ve özelliklere saygı duyulması ve hassas bir adaptasyon için acil bir talepti.[57]

Krupskaya'nın sözlerinin Stalin'in politikaları üzerinde pek bir etkisi olmadı. Krupskaya, Stalin ve emirlerini yerine getirmeye istekli diğer parti üyeleri tarafından tecrit edildi, zulüm gördü. Krupskaya'nın ölümünün ardından Troçki o dönemi şu sözlerle anlatmaktadır:

> Krupskaya Stalinist kliğe karşı çıkma girişiminde bulundu ve 1926'da kendisini kısa bir süre için Muhalefet saflarında buldu. Bir bölünme yaşanmasından korktuğu için muhalefetten ayrıldı. Kendine güvenini kaybetmiş, ne yapacağını şaşırmıştı; yönetici klik de onu manevi olarak yıkmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Görünüşte ona saygıyla, daha doğrusu yarı saygıyla davranıldı. Ancak parti aygıtının içinde sistematik bir biçimde gözden düşürüldü ... hakaretlere maruz kaldı.[58]

Nikita Hruşçov, Krupskaya'nın Mayıs 1930'da bir kez daha Stalin'e karşı çıkmaya çalıştığını ve parti tabanının onun aleyhine döndüğünü anlatır: "Alttan alta parti birimlerine onu yıldırmaları söylenmişti. Ondan veba gibi kaçılıyordu. Yakın gözetim altında tutuluyordu. Herkes Nadejda Konstaninovna'ya çamur atıyordu."[59]

Nadejda Krupskaya, 1930'lar.

1930'larda Stalin'in eski Bolşevik yoldaşlarını tasfiye etmesine ve öldürmesine tanıklık eden Krupskaya, elinden geldiğince bu duruma müdahale etmeye çalıştı. En sonunda o da Kollontay gibi, gitgide kötüleşen sağlığıyla uğraşırken Stalin yönetimine uyum sağladı. Troçki 1939'da "Stalin her zaman onun tarafından gelecek bir direniş korkusuyla yaşadı" diye yazmıştı:

> Çok fazla şey biliyordu. Partinin tarihini biliyordu. Stalin'in bu tarih içinde işgal ettiği yeri biliyordu. Stalin'e Lenin'in yanında bir yer veren son zamanların tarih yazımı, ona ancak tiksindirici ve aşağılayıcı gelebilirdi. Stalin Gorki'den ne kadar korkuyorsa, Krupskaya'dan da o kadar korkuyordu. Krupskaya'nın çevresi sarılmıştı. Eski arkadaşları birer birer ortadan kayboldu; ölmekte gecikenler, açıkça veya gizlice katledildi. Attığı her adım gözetim altındaydı. Yazılarının yayınlanması ancak sansürcülerle yazar arasındaki uzun, bıktırıcı ve aşağılayıcı müzakerelerden

> sonra mümkün olabiliyordu. ... Hüsrana uğramış bu talihsiz kadın için nasıl bir çıkış yolu vardı? Tamamen tecrit edilmiş, yüreğine ağır bir taş oturmuş, ne yapacağını bilmez bir halde, hastalığın dert ve zorlukları içinde, külfetli bir varoluşu sürdürdü.[60]

Kollontay, Stalin'e teslim olmuştu ve Stockholm'deki diplomatik görevinin güvenliği içindeydi; ancak Krupskaya Stalin'in yanı başında, casuslarıyla çevrili, ideallerinden ödün vermeye zorlanmış, kara çalmalarıyla yaralanmış bir halde yaşadı. Şubat 1939'da öldü. Stalin onun için bir devlet töreni düzenledi, hatta küllerinin bulunduğu vazonun Kremlin duvarına taşınmasına yardım etti; ancak Lenin'in mirasının sahibi olarak hiçbir rakibi olmaması için Krupskaya'nın izlerini büyük ölçüde sildi. Nikita Hruşçov'un 1956 tarihli (Stalin yönetiminin korkunç yönlerini anlatan) gizli konuşmasından sonra, yeni Sovyet başbakanı destalinizasyon kampanyasının parçası olarak Krupskaya'nın anısını yeniden canlandırdı. Krupskaya'nın yaşamı ve eserleri tüm Sovyetler Birliği'nde onurlandırıldı, birçok kitabı ve makalesi yeniden basıldı. Buna ek olarak, Sovyetler Birliği, 1970 ve 1992 yılları arasında, UNESCO Nadejda K. Krupskaya Okuryazarlık Ödülü'nün sponsorluğunu yaptı.[61] Bugün Ruslar hâlâ onun adını taşıyan yerli üretim çikolataların tadını çıkarıyor.[62] Krupskaya gençlerle, özellikle de Genç Öncülerle yaptığı çalışmalarla milyonlarca çocuğun hayatına dokunmuş, çocuğu olmamasına rağmen, tüm Sovyetler Birliği için bir anne figürü olarak görülmüştü.

Şüphesiz onun en kalıcı mirası, devrime olan mutlak bağlılığı ve özgürleştirici bir sosyalist pedagoji yönündeki eşsiz anlayışıydı. Amerikalı işçi lideri Louis Segal'in 1939'da yazdığı gibi: "O, eşine az rastlanır bir samimiyete sahip bir kadındı, kendini bütünüyle davaya ve bağlandığı adama adamıştı. Baş tacı ettiği davayı ilerlettiği sürece, onun için hiçbir görev önemsiz ve hiçbir iş zor değildi."[63]

4

Ateşli Bolşevik

İnessa Armand (1874-1920)

Bolşevik Devrimi için siyasi ajitasyon yapan ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ilk yıllarında kendilerine özgü bir sosyalist kadın hareketinin temellerini atan Kızıl Savaşçı Kadınlar üçlüsünün içinde, İnessa Armand en gizemlisi olmaya devam ediyor. Lenin'in ölümünü ve Stalin'in tasfiyelerini gören Aleksandra Kollontay ve Nadejda Krupskaya'nın aksine, Armand 1920 yılında kırk altı yaşında öldü. Kollontay ve Krupskaya çok sayıda makale yazacak ve birçok konuşma yapacak kadar uzun yaşadılar, anılarını uzun ve detaylı bir biçimde kaleme aldılar. Az sayıda makale ve deneme yazan Armand'ın hayat hikâyesi, daha çok, günümüze ancak bir kısmı ulaşmış mektupları sayesinde biliniyor. Armand'ın en canlı tasvirlerinden bazılarını Lenin'le ilgili anılarında Krupskaya yapacak, 1926 yılında sevgili arkadaşının anısına yazılan makalelerden oluşan kitabı yine Krupskaya hazırlayacaktı.

Birbiriyle ilişkili iki husus İnessa Armand'ın yaşam öyküsüyle ilgili karmaşa yaratmıştır. İlk olarak, Sovyet tarihçilerin, Bolşevik bir devrimcinin ve Lenin'in yakın arkadaşının nasıl yaşaması gerektiğine dair ideallerine uyması için Armand'ın yaşamıyla ilgili bazı gerçekleri kasıtlı olarak değiştirdiği görülüyor. Soğuk Savaş sırasında bu Sovyet kaynaklarını kullanan Batılı akademisyenler de çoğu zaman farkında olmadan bu çarpıtmaları yeniden üretti.[1] Örneğin, İnessa Armand anne babasının ölümünden sonra Rus büyükannesinin yanında, tam bir orta sınıf evinde büyümüştü. Sovyet biyografi yazarları ise onun Rusya'ya

varlıklı Armand ailesinin mürebbiyesi olan teyzesinin korumasında geldiğini, ailenin cömertlik göstererek Armand'ın kendi çocuklarıyla birlikte eğitim görmesine izin verdiğini iddia ediyor. Sovyet kaynakları tarafından göz ardı edilen diğer bir gerçek, İnessa'nın zengin bir burjuva olan Aleksandr Armand'la evlendikten sonra, devrimci faaliyetleri için ondan sık sık para aldığıdır. İnessa Armand daha sonra kocasının küçük erkek kardeşi Vladimir'le birlikte olmuştu; Armand'ın biyografisini yazan bir yazar, Vladimir'in İnessa'dan sadece bir yaş küçük olduğunu öne sürüyor. Oysa ilişkilerinin başladığı sırada İnessa yirmi sekiz, Vladimir ise on sekiz yaşındaydı.

İnessa Armand beş çocuğuyla birlikte, 1909

İkinci olarak, Lenin ve Armand'ın ilişkisi hakkında birbirinden farklı ikinci dereceden kanıtlar var. Bu ilişkiye dair farklı savların ilki Lenin ve Armand'ın çok yakın arkadaş oldukları, ikincisi sevgili oldukları, üçüncüsü Krupskaya'yla birlikte üçünün devrimci bir aşk üçgeni oluşturdukları, dördüncüsü de bunların hepsinin doğru olduğu şeklindedir. Ancak bu kanıtların çoğu, Armand'ın Aleksandra Kollontay ve Angelica Balabanova gibi

dava arkadaşlarından kaynaklanan söylentilere ve Lenin'in kişisel mektuplarının bir kısmının, 1991'de komünizmin çökmesine kadar, Sovyet yönetimleri tarafından gizlenmesi kararına dayanmaktadır. Krupskaya'nın biyografisini kaleme alan İngiliz yazar Robert McNeal, Aleksandra Kollontay'ın 1923 tarihli "Büyük Bir Aşk" adlı kısa romanının, Lenin, Krupskaya ve Armand arasındaki ilişkinin kurgusal bir anlatımı olduğunu ileri sürmüştür.[2] Bu romantik ekolün temsilcisi olan Batılı akademisyenler, Lenin'in Armand'a bir süre Rusçadaki resmî *vy* [siz] zamiri yerine samimi *ty* [sen] zamiriyle hitap etmesinden çok fazla anlam çıkarmıştır.[3] Lenin'in bu zamiri yakın ailesinin dışında nadiren kullanması ve birbirlerine yazdıkları mektupların içeriği Lenin ve Armand'ın en azından bir yaz aşkı yaşamış olabileceğine dair bir ipucu verse de, bazı biyografiler durumun böyle olmadığında ısrar etmektedir.[4] Bu konu hassastı ve öyle olmaya da devam etti. Nitekim Sovyet hükümeti, Nisan 1964'te kapağında Lenin'in evindeki üçlü aşktan bahsetmesi üzerine *Time* dergisinin Moskova bürosunun kapatılmasını emretti.[5] İlişkilerine dair söylenti ve imalar, Armand'ın sosyalist kadın hareketine ve Bolşevik devrimine yaptığı önemli katkıları gölgede bıraktı. Sanki bu romantik ilişki (eğer doğruysa) hayatının tanımlayıcı özelliğiymiş gibi, Armand'ın İngilizce dilinde yazılan iki biyografisinden biri *Lenin'in Metresi* adını taşıyor.[6]

Lenin ve Krupskaya gibi Armand da Nikolay Çernişevski'nin *Ne Yapmalı?* romanına bayılıyordu. Ancak Armand'ın yaşamı cinsellikten uzak bir yaşam süren Rahmetov'unkinden çok, romanın özgür baş kahramanı Vera Pavlovna'nınkine benzer. Kitapta Lopuhov adlı karakter, anlayışsız annesi tarafından zorlandığı sevgisiz evlilikten kurtarmak için Vera Pavlovna'yla evlenir. Vera Pavlovna daha sonra Lopuhov'un en yakın arkadaşı Kirsanov'a âşık olur; Lopuhov, Vera Pavlovna'yla Kirsanov'un evlenebilmesi için Rahmetov'un yardımıyla kendisini intihar etmiş gibi göstererek Amerika Birleşik Devletleri'ne gider. Armand'ın hayatı bu hikâyenin bir yansıması gibidir. Aleksandr Armand'la evlenmiş

ve ondan dört çocuğu olmuştu. Daha sonra (Aleksandr'ın genç ve radikal erkek kardeşi) Vladimir'den hamile kalmış, Aleksandr da Vladimir'le yaşamasını kabul etmişti. Rahatsız edici bir boşanmadan ve kıskançlıktan kaçınan Aleksandr, İnessa'yla evliliği boyunca beş çocuğun öğretmen, mürebbiye, okul gibi masraflarını ödemiş; sürgünde eğitimini ve siyasi kariyerini sürdürmesi için İnessa'yı özgür bırakmıştı.

Tüm bunların 1903'te yaşanmış olması, çokeşliliği nispeten yeni ve Batılı bir davranış biçimi zanneden çoğumuz için şaşırtıcıdır. Halbuki solcular, ilerici siyasi faaliyetleri bağlamında cinsel statükoya da sık sık meydan okumuştur. Friedrich Engels, Mary Burns ve Mary'nin kız kardeşi Lizzie'yle yıllarca bir üçlü ilişki içinde yaşamış, Mary'nin ölümünden sonra Lizzie'yle yaşamaya devam etmiş, hayatının sonunda onunla evlenmişti.[7] Yüzyıl sonu çarlık Rusya'sında da, hem Çernişevski'nin romanı hem de zamanın genel ruhu, çok sayıda yazar, sanatçı ve entelektüele, burjuva kültürünün katı toplumsal âdetlerini, özellikle de tekeşli evliliğin bönleştiren zincirlerini sorgulama ilhamı verdi. Bunların en ünlüsü, fütürist şair Vladimir Mayakovski'nin 1915'le 1930 yılları arasında, Osip ve Lilya Brik'le açık bir üçlü ilişki yaşamasıdır.[8] İnessa ve Armand kardeşler de, Kollontay'ın "Kanatlı Eros'a Yol Açın" isimli denemesinde ifade etmeye çalıştığı şeyin vücut bulmuş hali gibiydi. Kollontay bu makalede, aşkın neden iki kişi arasında bir mülkiyet ilişkisi anlamına gelmesi gerektiğini sorguluyordu; nefret ettikleri davranışlarda bulunmalarına neden olan diğer temel duygulara direnen insanlar, neden kıskançlığı yenmek için çabalamıyorlar diye soruyordu.

* * *

Paris'te doğan İnessa Fyodorovna Armand (kızlık adıyla Elisabeth-Ines Stéphane d'Herbenville), anne babasının erken ölümünden sonra teyzesi ve büyükannesiyle Rusya'da büyüdü. Babası Fransız bir opera sanatçısı, annesi de oyuncuydu; İnessa'nın annesi hamile kaldıktan sonra evlenmişlerdi. İnessa sağlam bir

orta sınıf eğitimi almıştı, birkaç dil konuşuyor, iyi piyano çalıyordu. On dokuz yaşındayken, Saint Petersburg'un hemen dışında tekstil fabrikaları olan varlıklı bir Fransız-Rus ailenin oğlu olan Aleksandr'la evlendi. Armand'lar politik olarak liberal olsalar da hiç kuşkusuz bir burjuva yaşantısı sürüyorlardı. İnessa'nın hayatı on dokuzuncu yüzyıl sonlarının Rus standartlarına göre çok rahattı. Evliliğinin ilk altı yılında dört çocuk doğurdu, ancak aynı Kollontay gibi Armand da kendi sınıfından kadınların yapabileceği şeylerin sınırlılığından bunalıyordu. Toplumsal açıdan kabul gören bir zaman geçirme yöntemi olan hayırseverlik faaliyetlerine yönelen Armand (Kollontay ve Krupskaya'nın aksine) sosyalistlerden önce feministlerin saflarına katılmıştı.

İnessa Armand 1899 yılında Moskova Kadınların Kaderini İyileştirme Derneği'nin kuruluşunda yer aldı. Kısa bir süre eğitim komisyonunun başkanlığını yaptı, 1900'de derneğin başkanı oldu ve bu görevi üç yıl sürdürdü. Moskova Derneği genç bir feminist örgüttü; kadın ve kız çocuklarının eğitimini destekliyordu. Armand'ın pazar okulları açmak, feminist bir dergi çıkarmak gibi tasarıları vardı; ancak bu projeler, kadın hakları alanındaki çalışmaların otokrasi karşıtı zararlı faaliyetler için bir kisve olabileceğinden şüphelenen çarlık yetkililerince reddedildi. Armand yılmadı. 1902'de Ezilen Kadınlar İçin Sığınma Evi'ni kurmak için izin başvurusunda bulundu. Bu sığınma evi, yirminci yüzyılın başında Rusların "*prostitutki*" [fahişe] dediği kadınları rehabilite etmeyi ve kırsal kesimden gelen, okuma yazma bilmeyen genç kızların tarihin en eski mesleğinin saflarına katılmasını engellemeyi amaçlıyordu. 1900'de Rusya'da ortalama yaşam süresinin yalnızca otuz yıl olduğunu ve serfliğin kaldırılmasından sonra köylülerin yaşam standartlarının kötüleştiğini unutmamak gerek.[9] Köylü kızlar, burjuva toplumun hor gördüğü bir mesleği özgürce seçen güçlü kadınlar değildi; bu kızlar kırsaldaki korkunç yoksulluktan kaçıyorlardı, şehirlere gelip fabrikalarda iş bulmayı umuyorlardı, ancak ücretlerin yetersizliği nedeniyle hayatta kalmak için bedenlerini satmak zorunda kalıyorlardı.

İnessa Armand, 1895

Kadın sığınma evine izin verildi. Armand ve feminist arkadaşları, yaşanabilir bir ücret alabilecekleri işler bulmalarında genç kadınlara yardımcı oluyorlardı. Armand, Moskova Derneği'nde dört yıl çalıştı, ancak çarlık hükümetinin derneği engelleme girişimleri ve sığınağı yönetmenin zorlukları nedeniyle çok geçmeden hayal kırıklığına kapıldı. Hayır işlerinden ibaret olan başka feminist faaliyetlerin de iyice paranoyaklaşan bürokrasi tarafından engellendiğine tanık olan Armand, kadınların durumunu iyileştirecek olacak yegâne şeyin siyasi değişim olduğuna ikna oldu. Sanayileşme feodalizmi yerle bir etmişti, ancak kapitalizm de eski serflere düzgün bir yaşam sürmeleri için çok az imkân veriyordu. Armand, barınaktaki çalışmaları sayesinde, fabrikada tüm gün çalıştıktan sonra kadınları sokağa mahkûm eden ekonomik baskının yapısal temelini anlamıştı.

Dönemin iş kanunları işverenlerin lehineydi. Örneğin, 1882 yılında çıkarılan bir yasa, on iki yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklıyor, on ikiyle on dört yaş arasındaki çocuk-

ların çalışma süresini günde sekiz saatle sınırlıyordu. On beş yaş ve üstündekiler için iş günü on dört saatten on sekiz saate kadar uzayabiliyor, buna rağmen ücretler temel ihtiyaçları bile karşılayamıyordu.[10] Daha da kötüsü, işverenler işçileri keyfi bir şekilde işten çıkarabiliyor, çok farklı nedenlerle para cezası kesebiliyordu; örneğin, bir işçi işe sadece beş dakika geç kaldığı için bir günlük ücretini kaybedebiliyordu. İşverenler işçilere ayni ödeme yapmayı tercih edebilir ya da onları fabrika mağazasından alışveriş yapmaya zorlayabilirdi ki, bu durum işçilerin yüksek fiyatlar nedeniyle borca sürüklenmesine neden oluyordu. Bu borçlar nedeniyle işçilerin yeni bir işe girmesi zordu. Okuma yazma bilmedikleri için, (şayet varsa) yasal yollara da başvuramıyorlardı. İşçiler koşullarını iyileştirmek için örgütlenmeye kalkıştıklarında, grev yaptıklarında veya başka endüstriyel eylem biçimlerine başvurduklarında para cezası, hapis, baskı ve tacizle karşılaşıyorlardı.

Armand ilk önceleri, aynı toplumsal sınıftan diğer iyi niyetli hanımefendiler gibi, hayır işlerinin işçi sınıfından kadınların içinde bulunduğu kötü durumu hafifletmeye yardımcı olabileceğini düşünüyordu. Hayırseverlik faaliyetleri "en üstteki on binin" üyelerine ev içi alanın dışında kabul edilebilir bir toplumsal yaşam imkânı sağlıyordu. Engellerle karşılaştıklarında veya hüsrana kapıldıkları zaman, malikanelerinin rahat oturma odalarına çekilebiliyor, kendilerinden daha az şanslı olanların dertlerini tamamen görmezden gelmediklerini düşünerek içleri rahat ediyordu. Armand bunu yapmadı, o sisteme öfke duyuyordu. Rus kadınları için verdiği mücadeleden vazgeçmek istemeyen ve yeni fikirlere açık olan Armand, feministlerle yollarını ayırdı. Hükümetin inadı ve üst sınıfların duyarsızlığı, onu Rus toplumunun daha radikal unsurlarının kollarına itti.

* * *

Bu radikal unsurlar, çocukluğundan beri tanıdığı on yedi yaşındaki kayınbiraderi Vladimir'de vücut bulmuştu. Vladimir üniversite için Moskova'ya taşınmıştı, bu nedenle İnessa ve

Vladimir sık sık Armand ailesine ait daireyi paylaşıyorlardı. Moskova Derneği'ndeki işleri nedeniyle Armand günlerce kocasından ayrı kalıyordu. Aleksandr'ın da Rus toplumsal hayatı içinde birçok önemli görevi vardı ve işi nedeniyle İnessa'dan uzakta çok zaman geçiriyordu. Çift zamanla birbirinden uzaklaşmaya başlamıştı. Vladimir, Armand'ı Marx, Engels ve kapitalist sistemin eleştirisini yapan diğer yazarlarla tanıştırdı. Düzenlediği öğrenci toplantılarında, Armand'ı Rusya için farklı bir gelecek hayal eden genç insanlardan oluşan bir çevreyle tanıştırdı.

Armand, 1903'te Vladimir'le tatile gittiği İtalya'dan beşinci çocuğuna hamile olarak döndü. 1903'ten 1908'e uzanan dönem, Armand'ın Moskova'daki devrimci faaliyetlerde gittikçe daha aktif bir rol oynadığı zamanlardı. Yasadışı Marksist yayınların Rusya'ya sokulmasını sağlıyor, aynı zamanda gizli bir kütüphaneyi idare ediyordu (Moskova'da olması, onun bu erken dönemdeki çalışmaları sırasında St. Petersburg'da faaliyet gösteren Kollontay ve Krupskaya'yla tanışmamasını açıklar). Yetkililer tarafından sürekli olarak izlenen Armand, farklı zamanlarda hapse girdi, son olarak da Kutup Dairesi'nin hemen güneyinde uzak bir kuzey şehri olan Mezen'de uzun bir sürgün cezasına mahkûm edildi. Vladimir, Armand'a eşlik etti (tıpkı Krupskaya'nın Lenin'e eşlik etmesi gibi), ancak şiddetli soğuk zaten kötü olan sağlığını daha da kötüleştirdi. Küçük Mezen kasabası, imparatorluğun dört bir yanından gelen ve aynı kötü koşulları paylaşan siyasi sürgünlerle doluydu. Şubat 1908'de Armand, Aleksandr'a şöyle yazmaktaydı:

> Her zamanki gibi aynı sıkıcı yaşam içinde yuvarlanıp gidiyoruz; sanki günler geçmiyor da cansız, solgun gölgeler gibi hiç fark edilmeden kayıp gidiyor. Elimizden geldiğince kendimizi kandırıyoruz, başkalarını da inandırmaya çalışıyoruz burada bir yaşam olduğuna. Yalnız olmadığım için elbette diğerlerinden daha iyi durumdayım. Birçoğu tamamen yalnız, bu nedenle zorluk çekiyor. Öte yandan, Moskova'da özlediğim ve merak ettiğim çocuklarım olduğu için diğerlerinden daha kötü durumdayım.[11]

Armand hayatı boyunca, bugün iş-aile yaşamı dengesi olarak adlandırdığımız dengeyi sağlamaya çalıştı. Bir yandan devrimin talepleriyle diğer yandan iki kızının, üç oğlunun, fiilen kocası olan iki adamın, muhtemelen sevgilisi olan başka bir adamın ve onun karısının duygusal ihtiyaçlarıyla uğraşıyordu. 1908'de bir arkadaşına "Kişinin kendisinin ve ailesinin menfaatiyle toplumun menfaatleri arasındaki çatışma, bugün entelijansiyanın karşı karşıya olduğu en ciddi sorunlardan biri," diye yazmaktaydı.[12] Armand Mezen'den yetkililere sayısız mektup yazdı, onlardan çocuklarını görebileceği Arhangelsk'te yaşamasına izin vermelerini rica ediyordu. Yetkililer her seferinde reddetti. Cezaevinde uzun süre tek kişilik hücrede geçirdiği zamanlar sağlığını bozmuştu. Daha az azimli bir kadın hiç şüphesiz ki pes ederdi.

Vladimir Mezen'de kalamayacak kadar hastalanınca Fransa'nın güneyine gitti. Armand da bu arada kendi kaçışını planladı. Mezen'den çıkma izni alan bir grup Polonyalı sürgün, Armand'ı kaçırmayı kabul etmişti. Armand önce Moskova'ya, ardından Kadın Kongresi'ne katılmak için kısa bir süre için Saint Petersburg'a gitti. Kongrede kadınların kurtuluşunun yolları ve evlilik kurumunun geleceği tartışılıyordu. Armand polisten saklanmak için koridorları dolduran kalabalığın arasına karışmış (Kollontay da aynı şekilde kalabalığın içinde saklanıyordu), tartışmaları büyük bir ilgiyle dinlemişti. Vladimir'e yazdığı bir mektupta, "Hayatın bir çelişkisi var. Bir yandan âşık olma, sevme özgürlüğüne duyulan özlem var, öte yandan kadınların şu anda o kadar az bir geliri var ki, çoğu için bu elde edilmesi imkânsız bir özgürlük ya da çocuksuz bir hayata mahkûmlar," diyordu.[13] Armand, siyasi eylemciliğini mümkün kılan şeyin ayrıcalıklı konumu olduğunu biliyordu. Kendisi yetkililerden kaçarken Aleksandr onu mali olarak desteklemiş, çocukların bakımını sağlamıştı; Aleksandr muhtemelen Armand'ı sevdiği kadar davasına da sempati duyuyordu. Çok az kadının, eşlerinin siyasi ideallerini desteklemeye istekli ve bunu yapabilecek güçte kocası vardı.

Armand Kiev'de saklanmayı planlıyordu, ancak Vladimir'in sağlığının kötüleştiği haberini alınca gizlice Finlandiya sınırını geçti. Fransız Rivierası'na vardığında Vladimir'i ilerlemiş veremin pençesine düşmüş bir halde buldu. Belli ki Mezen'de geçirdiği zaman hastalığını kötüleştirmişti. 1909 yılının başında Vladimir Armand'ın kollarında hayatını kaybetti. Yaşadığı kaybın acısıyla perişan olan Armand, Roubaix'ye, Aleksandr ve çocuklarının yanına gitti. Hakkında Rusya'dan sürgün cezası verilen Aleksandr iki oğluyla birlikte buraya taşınmıştı. Roubaix'den sonra Armand bir süre Paris'te yalnız kaldı. Bir yandan yas tutuyor, diğer yandan da gelecekte ne yapacağını bulmaya çalışıyordu. Mezen'den firar ettiği için Rusya'da aranıyordu, bu nedenle Batı Avrupa'da kalmak zorundaydı. Zaman içinde Paris'teki Rus göçmen topluluğunun bir parçası oldu. Vladimir Lenin ve Nadejda Krupskaya'yla ilk kez burada, Café Les Manilleurs'ün ikinci katındaki bir siyasi toplantıda tanıştı.[14]

İnessa Armand'ın Samara belde kütüğüne kaydının belgeleri, 1912

Aleksandr, Armand'ı kendisi ve çocuklarla birlikte dinlendirici bir tatil yapmak için ikna etmişti. Armand'ın hiç kuşkusuz hem fiziksel hem de ruhsal olarak iyileşmek için zamana ihtiyacı vardı. Tatillerinin ardından Aleksandr, belki de yeniden bir araya

gelmeleri umuduyla, Armand'ı sürgününün geri kalanını kendisiyle geçirmesi için Roubaix'ye davet etti. Ancak Armand'ın başka hayalleri vardı. Batı Avrupa'daki sosyal demokrat, sosyalist, komünist ve anarşistlerin tümünün teorisyenlere büyük saygı duyduğunu anlamıştı. Rosa Luxemburg, Aleksandra Kollontay ve onlar gibi başka kadın devrimciler, Marksizm üzerine çalışarak, teorik metinler yazıp yayınlayarak hareket içinde kendilerine yer edinmişlerdi. Armand Brüksel'de yaşamaya karar verdi. (Aleksandr'ın devam eden mali desteğiyle) Université Nouvelle'de (Roubaix'e yakındı) ekonomi bilimleri alanında iki yıllık bir programa başladı. Büyük bir ilgiyle derslerini çalışıyor, aynı zamanda üç küçük çocuğuna bakıyordu. On ay gibi kısa bir süre içinde sınavlarını verdi ve 1910 yılının temmuz ayında sertifikasını aldı. Belçika'dayken fırsat buldukça oradaki Rus Sosyal Demokrat örgütü için çalıştı, Paris'ten gönderilen gazete ve başka parti yayınlarının Rusya'ya ulaştırılmasına yardım etti.

Armand, üniversiteki eğitimini bitirdikten kısa bir süre sonra, 1910 Ağustos'unda İkinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı'na katılmak üzere Kopenhag'a gitti. 1907'de Stuttgart'ta düzenlenen Birinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı sırasında Mezen'de sürgündeydi, ancak konferans tutanaklarını okumuştu. Esas tartışmaların sosyalist kadınların burjuva feministleri destekleyip desteklemeyecekleri ve sınırlı oy hakkı mı, yoksa genel oy hakkı mı talep edileceği hakkında olacağını biliyordu. Oturumlara Alman Sosyal Demokrat Partili kadınlar adına Clara Zetkin damga vurdu. Kopenhag'daki bu konferansta Zetkin ünlü "sosyalist kadınlar ülkelerinde işçi partileri ve sendikalarla anlaşarak özel bir Kadınlar Günü örgütlemelidir"[15] teklifinde bulunarak, halen tüm dünyada 8 Mart gününde kutlanan Dünya Kadınlar Günü'nün temelini attı.[16] İnessa Armand Rus işçi kadınlarına seslenen kısa ömürlü *Rabotnitsa*'nın (*Kadın İşçi*) ilhamını bu konferansta, Zetkin'in kadın gazetesi *Die Gleichheit*'tan (Eşitlik) almıştı.[17] Kadın kongresinden sonra Armand, yine Kopenhag'da toplanan Sosyalist Enternasyonal'in

sekizinci kongresine katıldı. Burada Lenin, Troçki, Luxemburg ve Avrupa sosyalist hareketinin başka aydınlarıyla fikir alışverişinde bulundu. Brüksel'deki hızlandırılmış ekonomi eğitiminden sonra Marksizme olan bağlılığının canlandığını hissediyordu. Üç küçük çocuğunu yanına alıp Brüksel'den Paris'e taşındı. Ancak bütün çocukları, bir süre sonra sürgünü biten Aleksandr'la birlikte Rusya'ya döndü. Fransa'da kendi başına kalan Armand, Lenin ve Krupskaya'nın çekirdek Bolşevik grubunun düzenli bir üyesi, öncü partinin disiplinli bir neferi haline geldi.

* * *

Bir keresinde, Almanya'nın Trier şehrindeki Karl Marx Müzesi'nden, üzerinde "Sosyalizmin Aile Ağacı" adlı bir şema olan bir poster satın almıştım. Çok sayıda kökü olan ağaç, yirminci yüzyıl komünizmini etkileyen farklı işçi hareketlerinin mükemmel bir görsel tasvirini sunuyor. Bu şema, daha önceki ilerici düşünce akımlarının nasıl Marx ve Engels'in eserlerinin içine karıştığını ve hepsinin birlikte kaçınılmaz bir biçimde ulusların birliğine ve "Proletaryanın 1 Mayıs'ı"na ulaşacağını göstermek amacıyla, 1896 yılında Karl Kautsky ve Eduard Bernstein tarafından İkinci Enternasyonal'in dördüncü kongresi için hazırlanmıştı.[18] Ancak solun teorik birliği, şemanın yapıldığı 1896'da olduğu gibi bugün de yakalanması zor bir hedef. Marx ve Engels'in metinleri farklı yorumlar için geniş bir yer bırakıyordu; sonuç olarak kendine sosyalist diyen her bir teorisyen, kapitalizmden çıkışın "doğru" yoluna dair kendi yorumunu geliştirdi. Bu nedenle, fikir ayrılıkları ve hizipçilik en başından beri sosyalist hareketlerin bir özelliği oldu.

İşçi sınıfı hareketini devrimci mücadele etrafında birleştirme hedefi, Lenin, Krupskaya ve diğer Bolşevikleri, iktidara seçim yoluyla ulaşmayı tercih eden Sosyal Demokratlarla sık sık çatışmaya soktu. Bolşevikler, reformların ve proletaryaya verilen küçük ödünlerin sınıf mücadelesi için gerekli olan militanlığı yok ettiğine inanıyorlardı. Lenin ve Krupskaya sürgündeki zaman-

larının çoğunu, diğer sosyalistlerle mücadele ederek geçiriyordu. Bu noktada İnessa Armand Lenin'in sağ kolu oldu. 1911 yılında Lenin Armand'ı Paris'in dışında bir parti okulu kurmakla görevlendirdi, bu Lenin ve Krupskaya'nın her gece Armand'la akşam yemeklerini yedikleri okuldu. Okulun amacı, çeşitli sosyalist kongrelerde Lenin'i destekleyecek disiplinli yeni bir Bolşevik nesil yetiştirmekti. Armand, Aleksandr'ın mali yardımıyla, küçük bir Fransız kasabası olan Longjumeau'da yaz boyunca yedi yaşındaki oğlu Andrey'le kalacağı iki katlı bir ev kiraladı. Belli ki Lenin, okulu yönetmekle ilgili tüm işler konusunda Armand'a güveniyordu. Armand'ın evinin birinci katı, çoğu Rusya'dan gelen öğrenciler için mutfak ve yemek odası olarak kullanılıyordu. Armand nazik ve cana yakın bir ev sahibiydi. Krupskaya sonrasında "evdeki yoldaşça atmosfer büyük ölçüde İnessa'nın eseriydi" diye yazacaktı.[19] Ev sahipliğinin yanında Armand okulda Belçika'da sosyalizmin tarihi üzerine dersler verdi.

Eylül ayında Armand, Lenin ve Krupskaya'yla birlikte Paris'e döndü. Rusya'dan gelen iki kızı ve oğluyla, Lenin ve Krupskaya'nın yanındaki dairede yaşamaya başladı. Üç yetişkin ve üç çocuk bir tür koza içinde yaşıyorlardı. Birlikte geçirdikleri dokuz ayla ilgili olarak Krupskaya "İnessa bize çok yakınlaştı," diye yazmaktaydı. Avrupa'nın farklı sosyalist hareketlerini Bolşevizmin Leninist bayrağı altında birleştirmek için birlikte örgütlenme çalışmaları yaptılar, para topladılar ve planlar hazırladılar. Bu durum, Lenin'in dogmatik görüşlerinin çok az taraftar bulduğu Paris'te çok sayıda düşman kazanmalarına neden oldu. Sonunda, Lenin karargâhını (bölünmüş durumdaki Polonya'nın Avusturya tarafında yer alan ve Rusya'ya çok daha yakın olan) Krakov'a taşımaya karar verdi.

Kısa bir süre sonra Armand da Lenin'in verdiği bir görev nedeniyle Rusya'ya gitmek üzere Paris'ten ayrıldı. 1909'da Mezen'den kaçtığı için yetkililer tarafından hâlâ aranıyordu. Rusya'ya dönmesi büyük bir riskti. Yine de gitti ve akabinde çarlık polisi tarafından tutuklandı. 1912'yle 1913 arasında altı ayını Saint

Petersburg'daki bir mahkeme öncesi hapishanesinde hücre hapsinde geçirdi. Sağlığı bozulmaya başlayıp tüberküloz belirtileri gösterince, Aleksandr (yasal olarak hâlâ kocasıydı) 5.400 ruble gibi olağanüstü bir kefalet karşılığında ve yetkililere mahkemeye çıkacağına dair söz vererek Armand'ın salıverilmesini sağladı. Lenin ve Bolşevikler için yapacağı görevden koşullar nedeniyle vazgeçmek zorunda kalan Armand, ilkbahar ve yaz mevsimlerini Aleksandr ve çocuklarıyla, Volga Nehri üzerinden Stavropol ve Kafkasya'ya uzanan lüks bir tatil yaparak geçirdi. Aleksandr da Armand'ın hapse dönmesini veya tekrar sürgüne gönderilmesini istemiyordu. Sonuç olarak, Armand Ağustos 1913'teki duruşmasından önceki gece Finlandiya'ya kaçtı, zavallı kocası da yüklü kefaleti ödemek zorunda kaldı.

Armand Krakov'a giderek buradaki küçük Bolşevik grubuna katıldı. Bir kez daha başta Krupskaya ve annesi olmak üzere yoldaşlarıyla kurduğu sıcak ilişkilerin içindeydi. Ancak Lenin bitmek bilmeyen çeviri işleriyle Armand'ı aşırı yük altına sokuyordu. Aralık 1913'te Paris'e dönen Armand burada *Rabotnitsa*'nın yayınlanmasına öncülük etti. Sosyalistlerin Rusya'nın emekçi kadınlarına ilk ulaşma girişimi olan *Rabotnitsa*'nın ilk sayısı, 1914 yılının Dünya Kadınlar Günü'nde çıktı. Baskı adedi düşük olsa da (12.000 nüsha, okuma yazma bilen kadınların yoğun olduğu Saint Petersburg'a bile zar zor yetecek bir sayıydı), Armand, Krupskaya ve arkadaşları 1914'ün Mart ve Haziran'ı arasında yedi sayı yayınlamayı başardılar. Üç sayısına çarlık polisi tarafından el konan derginin yayını, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle durduruldu. *Rabotnitsa*, kısa ömürlü olsa da Rusya'daki sosyalist kadın hareketi için bir temel oluşturacak, 1917'de çarın tahttan indirilmesinden sonra yeniden yayın hayatına dönecekti.

***

Aralarında ne tür bir ilişki olduğundan bağımsız olarak, Lenin'in Armand'ın sabrını ve yeteneklerini had safhada istismar ettiği bir gerçekti. 1914'ün başlarında Armand'dan Paris'te

kendisi için çalışmaya devam etmesini isteyerek talepkâr ve kıymet bilmez olduğunu göstermişti. Oysaki Armand, o mayıs ayında küçük çocuklarıyla Adriyatik kıyısında baş başa olmaktan ve çok ihtiyaç duyduğu tatili yapmaktan memnundu. Armand'ın çocukları (en küçük oğlu Andrey on yaşında, kızları ergenlik çağındaydı) annelerini özlemişti. Armand tüm yazı çocuklarıyla birlikte dinlenerek geçirmeyi umuyordu. Üstelik Andrey hastaydı. Armand, ailesi için siyasi çalışmayı bir kenara koymak ve kesinlikle hak ettiği istirahate çekilmek zorunda hissediyordu.

Lenin, temmuz başına kadar Armand'a dört mektup göndermiş, çocuklarını bırakıp Brüksel'deki "Birlik" adı verilen kongreye katılması için dil dökmüştü. Alman Sosyal Demokratları, daha etkili olabilmeleri için farklı Rus göçmen gruplarını birleştirmek istiyordu. Her zaman olduğu üzere Lenin uzlaşmaya niyetli değildi. İnatçılığı Alman yoldaşlarını öfkelendirmişti. Lenin stratejik nedenlerle yazdığı bildiriyi başka birinin sunmasını istiyordu. Önde gelen Bolşevik erkekler (belki de Lenin'in görüşünün kabul görmeyeceğini anladıkları için) kongreye onun adına katılmayı reddetmişti. Lenin'in devam eden ısrarları üzerine Armand, 16 Temmuz 1914'te başlayan kongrede Bolşevikleri temsil etmeyi sonunda kabul etti. Çocuklarını deniz kenarında bıraktı ve istemeyerek Belçika'ya gitti. Kongrede, Lenin'in birliğin ancak tüm Rus gruplarının Bolşeviklerin otoritesi altında birleşmesiyle mümkün olabileceği yönündeki ültimatomunu okuyan Armand, delegelerden yükselen bir kınama ve övgü dalgasıyla karşılaştı. "Leninist" olduğunu söyleyerek Armand'la çokça alay ettiler, buna rağmen herkes Lenin olmadan bir birliğin olamayacağını biliyordu. Kongreden sonra Lenin, Armand'a Adriyatik kıyısına, çocuklarının yanına dönmeden önce kendisini Polonya'da ziyaret etme talimatı verdi. Armand bu sefer Lenin'in talebini hiç düşünmeden reddetti. Tatiline kaldığı yerden devam etti, planı çocuklarıyla birlikte Rusya sınırına gitmekti. Armand'ın bu itaatsizliğine karşılık olarak Lenin ona mektuplarında samimiyet ifade eden *ty* [sen] zamiriyle hitap et-

meyi bıraktı. Avrupa'nın Büyük Devletleri'nin savaş ilan ettiği günlerde Armand da bağımsızlığını ilan etmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, vatan savunması adına ülkelerinin milliyetçi savaş girişimlerini destekleyenlerle, proleter enternasyonalizminin ilkelerine sadık kalanlar arasında dipsiz bir uçurum yarattı. Almanlar gibi Fransız sosyalistleri de vatan savunması anlatısını benimsemiş, dünya işçilerinin birleşmesi fikrini terk etmişti. Armand Lenin'in iç savaş çağrısını kesin bir şekilde destekleyerek onun yanında yer aldı. Çocuklarını güvenli bir şekilde Rusya'ya gönderip İsviçre'ye gitti. Lenin, Avusturya Polonya'sında tutuklanmıştı. Serbest bırakıldıktan sonra Krupskaya'yla Bern'e gidişi için ona gerekli parayı bulan Armand'dı. Lenin, Krupskaya ve Armand bir süre Bern'de birbirlerine yakın yaşadılar. Krupskaya'nın anılarında büyük sevgiyle anlattığı uzun sonbahar yürüyüşlerine çıktılar. 1914'ün sonlarıydı. Armand aşk, evlilik ve aile üzerine teorik bir kitapçık yazmak istiyordu. Muhtemelen Zetkin ve Kollontay'ın yazılarından ilham alan (ve Brüksel'deki eğitiminden yararlanmayı umut eden) Armand, İsviçre dağlarında birkaç hafta yalnız kalarak kitapçığına çalışmak üzere Bern'den ayrıldı. Aleksandr ve Vladimir'le yaşadığı sıra dışı kişisel deneyimi düşünürsek, muhtemelen kadınların hayat arkadaşlarını toplumsal gelenek veya ekonomik zorunluluk nedeniyle değil, aşk için seçme hakkı üzerine büyüleyici bir inceleme yazmıştı. Ne yazık ki ilk taslağını yorum yapması için Lenin'e gönderdi. Lenin okuduklarından nefret etmiş, bunu Armand'a söylemişti. Armand belli ki, artık kayıp olan bir mektupla Lenin'in eleştirilerine karşı kendini savunmuştu. Lenin bu sefer daha da aşağılayıcı sözlerle yanıt vermişti; Armand'ı yerin dibin batırmış, onu "asıl amacı ve sınıfsal bakış açısını tamamen unutmakla" suçlamıştı.[20] Armand yazdığı kitapçığı asla yayınlamadı, geriye hiçbir kopyası kalmadı.

* * *

1915-1917 yılları arasında Lenin Armand'a çok sayıda parti görevi verdi. Kendisinin bizzat katılamadığı gençlik ve kadın kongrelerinde Bolşevikleri Armand temsil etti. Zimmerwald Solu'nu (savaşa karşı olmanın yanı sıra güçlü bir şekilde silahlı devrim ve iç savaşı destekleyen sosyalistler grubu) kurmak ve etkisini artırmak için Lenin'e yardım etti. 1916'nın başlarında, Zimmerwald Solu'na Fransız sosyalistlerinden destek toplamak için tehlikeli bir görevle (sahte bir isim taşıyan sahte bir pasaportla) Fransa'ya giden Armand, bir kez daha kendi arzusu hilafına Lenin'in ısrarına teslim olmuştu. Yeterince düzenli rapor vermediğinde, Lenin onu rahat bırakmıyor, sürekli olarak mesaj göndererek daha fazla bilgi istiyordu. Fransa'nın savaşta olduğu ve Fransız solu içindeki önde gelen sosyalistlerin karşı görüşleri savunduğu koşullarda, Armand yalnızca gençlik gruplarıyla bazı sendikalist hiziplerden destek bulabildi. Lenin Armand'ın gösterdiği çabayı sorguladı. Bu, belli ki, Armand'ı çileden çıkardı. Paris'teki son haftalarında Lenin'in mesajlarına cevap vermedi, kendi projeleri üzerinde çalıştı. Seyahatinin sonunda İsviçre'ye geçmeden, tehlikeyi göze alarak Fransız askerleriyle buluşmuş, firar ve devrim propagandası yapmıştı.

1916 Nisan'ından sonra Armand kendini Lenin'den uzaklaştırdı, ona açıktan ya da dolaylı olarak karşı çıktı. Öncelikle, Lenin'in ısrarlı taleplerine maruz kalacağı Zürih'e, Lenin ve Krupskaya'nın yanına gitmeyi reddetti. İsviçre'de farklı şehir ve kasabalarda tek başına yaşadı. Angelica Balabanova bir keresinde "[Armand] birçok dili akıcı bir şekilde konuşurdu, hepsinde de harfi harfine Lenin'i tekrarlardı," demiş olsa da, Armand'ın Lenin'i papağan gibi tekrarlama isteği bir anda sona ermişti.[21] Armand hâlâ Lenin'in yazılarını Fransızca ve İngilizceye çeviriyor, ancak şimdi aynı fikirde olmadığı cümleleri tercüme etmeyi reddediyordu; bu da Lenin'i deli ediyordu. Ayrıca artık Lenin'in fikirlerine meydan okuyor, onun kendi kendisiyle çeliştiği noktaları gösteriyordu. 1916'nın sonlarında Lenin, çocuklarına daha yakın olacağı bahanesiyle Armand'ı Norveç'e gitmeye ikna etme-

ye çalıştı. Gerektiği takdirde Armand'ın tatsız işlerini yapmak için Rusya'ya gitme riskini göze alacağını umuyordu. Armand reddetti ve İsviçre'de kaldı. Lenin Armand'a (büyük ihtimalle Aleksandr'ın parasıyla) Bolşevik bir yayınevi kurdurmaya da çalıştı. Lenin'i tanıyan Armand, Lenin yazı yazarken kendisinin lojistikle ve çevirilerle uğraşmak zorunda kalacağını düşünmüştü muhtemelen. Fikri reddetti. Armand 1916 yılını Marksist metinleri inceleyerek geçirdi; harekete bir tür entelektüel katkı yapmak arzusunda olduğu açıktı. Kendi makalelerini yazmak istiyordu, ancak Lenin sürekli olarak eleştirileriyle hevesini kırıyor, yazılarını yayınlamamak için bahaneler üretiyordu. Armand hayal kırıklığına uğramıştı. Nitekim, Nisan 1917'de Lenin, Krupskaya ve diğer sürgünlerle birlikte Rusya'ya dönene dek tek başına yaşadı.

Armand, Şubat Devrimi'nin çarı devirip geçici hükümeti kurmasından sonra, zulüm görme korkusu olmadan nihayet Rusya'ya dönmüştü. Boğazına kadar Birinci Dünya Savaşı'na batmış olan Geçici Hükümet popülerliğini kaybediyordu. Lenin, Krupskaya, Kollontay, Troçki ve diğer Bolşevikler ülkenin kontrolünü ele geçirmek için çeşitli manevralar tertipliyordu. Armand'a güvenen Lenin onu parti içinde önemli görevlere tayin etti. Armand, Bolşevik Parti'nin (Nisan konferansı olarak bilinen) yedinci konferansına, 151 delegeden biri olarak, Moskova'yı temsilen katılacaktı. Ancak o, 1914'te kısa kesmek zorunda kaldığı tatilden beri görmediği çocuklarıyla birlikte olmak istiyordu. 1917'nin yaz aylarını, Petrograd'daki siyasal entrikalar içinde yer almak yerine, yine hasta düşmüş olan en küçük oğlu Andrey'e bakarak taşrada geçirdi. Çalkantılı Temmuz Günleri sırasında çatışmaların yaşandığı Petrograd'ın dışındaydı ve tutuklanmaktan kurtuldu. Lenin ve Bolşevikleri iktidara taşıyan Ekim Devrimi sırasında, meşgul olduğu annelik görevleri nedeniyle bir kez daha olayların dışında kalacaktı.

Lenin zaman kaybetmeden iktidarını tahkim etmeye girişti. Bu süreçte Armand'a çok çeşitli yeni sorumluluklar verdi. Lenin'e duyduğu kızgınlığa rağmen, sadık bir Bolşevik olan Armand çalış-

maya başladı. 1918 yılı boyunca, çalışan kadınlar için konferanslar düzenlemekten, Rus Komünist Partisi'nin Fransa'daki şubesinin çalışmalarına katılmaya, parti okullarında ders vermekten Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi'nde çalışmaya kadar farklı görevler yürüttü. Ayrıca Moskova Sovyeti'nin yönetim kuruluna seçilmişti; burada da birçok idari iş üstlendi. Ancak Armand kadınların yaşamlarını iyileştirme hayalinden vazgeçmemişti. Lenin ona sonunda bu fırsatı verdi. Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilirken ve Bolşevik karşıtı Beyaz Ordu'yu yenmek acil bir zorunlulukken, Bolşevikler kadınların desteğine büyük bir ihtiyaç duyuyordu. Rusya'nın varlıklı üst sınıfları, mülklerinin kamulaştırılmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Kendi ülkelerinde Bolşevik tarzı devrimler olmasından korkan Batılılar da onların müttefikiydi. Çok sayıda köylü de çarı ve kiliseyi destekliyordu, Bolşeviklere karşı ayaklanarak kırsal bölgelerde karışıklık çıkarıyorlardı.

Yeni Bolşevik hükümeti, 1918'de patlak veren ve 1921'e kadar devam eden iç savaş sırasında erkekler ön saflarda savaşırken, fabrikalarda çalışmaları ve yardımcı görevlerde Kızıl Ordu'yu desteklemeleri için kadınlara bel bağlamıştı. Geleneğin, tutuculuğun ve gerici desteğin teminatı olarak görülen köylü kadınların eğitimi, yeni rejimin uzun vadede hayatta kalması için zorunluydu. Köylülüğün ısrarlı direnişi Sovyet devletine büyük sorun çıkarıyordu. Lenin ve diğer Bolşevikler, bu koşullar altında, feminizmin proletaryayı bölebileceği yönündeki korkularını bir kenara bırakmak zorunda kaldılar. Kollontay, Krupskaya, Armand'la birlikte diğer Bolşevik kadınlara, kadınların özgürleşmesine yönelik çalışmalarını geliştirmeleri için yetki verdiler. Ev işlerinin toplumsallaştırılması ve eğitim, kadınların işgücüne katılımını teşvik edecek, aynı zamanda onların Bolşevik davasına desteklerini artıracaksa, ataerkil imtiyaz, devrimin hayatta kalması için ödenecek küçük bir bedeldi. İnessa Armand'ın ifadesiyle, "nasıl ki komünizm olmadan kadın özgürlüğü düşünülemezse, kadın özgürlüğü olmadan da komünizm düşünülemez"di.[22]

* * *

Batı Avrupa'daki sürgünlerinin son yıllarında Lenin ve Armand arasında gelişen husumet, Ekim Devrimi'nden sonra zamanla yok oldu. Öyle ki, Lenin 30 Ağustos 1918'de Fanny Kaplan tarafından vurulduğu zaman yanına Armand'ı istedi. Armand Lenin'in başucunda Krupskaya'yla birlikte günler boyunca bekledi. Lenin bunun karşılığında Armand'a daha fazla sorumluluk verdi. Armand 1918'in Kasım ayında, Kollontay'la birlikte büyük bir çalışan kadınlar kongresi düzenledi. Yaklaşık 300 kadının katılmasını bekleyen Armand'la Kollontay, Rusya'nın dört bir yanından, iç savaşla parçalanmış ülkeyi katetmeyi göze alarak gelen 1200 kadını karşılarında görünce çok şaşırdılar. Tüm bu kadınların (ve kimisinin yanlarında getirdikleri çocuklarının) barınma ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliği, dostluk içinde çalışan ancak birbirlerine Armand ve Krupskaya kadar yakın olmayan bu iki Jenotdel aktivistini büyük bir kargaşayla karşı karşıya bırakmıştı. Kongrenin toplandığı Sendikalar Evi, yeni işçi devletinde kadınların geleceğinin ne olacağını tartışmak isteyen delegelerle dolup taşıyordu. Lenin ve önde gelen başka Bolşevikler dinleyicilere hitap etti. Kollontay kıskançlık ve bencilliğin olmadığı yeni bir cinselliğin geleceği hakkında konuştu. Armand burjuva ev yaşamının Sovyet kadınlarını geride bıraktığını belirterek, kadınların ev işlerini yapmasının yerini komünal hizmetlerin alması gerektiğini vurguladı. 1919'da şöyle yazacaktı: "Ailenin, ev yaşamının, eğitimin ve çocuk yetiştirmenin eski biçimlerini ortadan kaldırmadan ne sömürü ve kölelik ortadan kaldırılabilir, ne yeni insan yaratılabilir ne de sosyalizm kurulabilir."[23]

Kadın kongresinden kısa bir süre sonra Armand, Lenin tarafından başarısızlıkla sonuçlanacak bir Kızıl Haç göreviyle Fransa'ya gönderildi. Ağustos 1919'da Rusya'ya dönen Armand, yenilenen Jenotdel'in başına geçti. 1919-1920 arası, Armand'ın kendini tamamıyla Sovyet kadınlarının durumunu iyileştirmeye adadığı bir zamandı. Uzun saatler boyunca çalışıyor, kötü besle-

nip sürekli sigara içiyor, sağlığını ihmal ediyordu. Tüm bunların üstüne Kasım 1919'da Kollontay kalp krizi geçirince, Jenotdel'in tüm işleri dört ay boyunca neredeyse tamamen Armand'a kaldı. Bir yandan kadınlara yönelik kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması için çalışıyor, diğer yandan kadınların kendi sorunlarını tartıştıkları ve bu sorunlara ortaklaşa bir biçimde çözümler buldukları toplantılar düzenliyordu. Kadınlar bu toplantılarda yeni Sovyet yasaları ve bu yasaların yaşamlarını nasıl etkilediği hakkında da bilgi ediniyorlardı. "Delege toplantılarındaki" kadınlar, iş yerlerindeki ve okullarındaki işçi ve öğrenci kadınlar tarafından temsilci olarak seçilenlerden oluşuyordu. 1920'nin Mart ayına gelindiğinde, Armand ve Jenotdel, iki bölge hariç tüm Sovyet bölgelerinde delege toplantıları düzenlemeyi başarmıştı; bu kadar kısa bir sürede bunu yapabilmek dikkate değer bir başarıydı. Lenin bu toplantılar sayesinde kadınların kendi politikalarına destek vereceğini umuyordu; ancak partinin diliyle ve sağladığı platformla tanışan kadınlar devlete kendi taleplerini dayatma imkânı bulmuştu. Nitekim tarihçi Elizabeth Wood, daha sonra Stalin'in Jenotdel'i kapatmasının bir nedeninin, örgütün kadınların ihtiyaçlarını temsil etmede fazlasıyla etkili hale gelmesi olduğunu söyleyecekti.[24]

1919-1920 arası, aynı zamanda, Armand'ın nihayet kendi yazılarını yazmaya başladığı zamandı. Kadınların sorunlarıyla ilgili makaleleri günlük *Pravda* (Gerçek) gazetesinin kadın sayfalarında yayınlandı. Aynı zamanda Jenotdel'in himayesinde *Kommunistka* (Komünist Kadın) dergisini çıkarmaya başladı; ölümüne dek derginin dört sayısının editörlüğünü yaptı. "Enternasyonaldeki İşçiler" adlı broşürünü de bu dönemde yazdı.[25] Ancak Armand'ın sosyalist bir kadın hakları aktivisti olarak kariyerinin zirvesi, Temmuz 1920'de düzenlenen Birinci Uluslararası Komünist Kadınlar Konferansı'na başkanlık etmesiydi.[26] Armand, on dokuz ülkeden gelen delegelere hitaben, kadınları parti *içinde* örgütlemek yönündeki Sovyet stratejisini anlattı ve savundu. Bu yukarıdan aşağıya doğru işleyen, devlet

destekli merkezî kadın örgütlenmesi modeli, yirminci yüzyıl boyunca çok sayıda ülkede hâkim olacaktı.[27]

İnessa Armand, 1920

Delege toplantılarını düzenlemek, uluslararası konferansa ev sahipliği yapmak, konferanstan çıkan kararların yaygınlaştırılmasını sağlamak Armand'ı tükenmenin eşiğine getirmişti. Onu böyle solgun, zayıf ve hasta gören Lenin, oğlu Andrey'le Kafkasya'da tatil yapmasını önerdi. Bitap düşmüş olan Armand bu öneriyi kabul etti. Ancak iç savaş güneyde tüm şiddetiyle sürüyor, bölgede eşkıyaların olduğu söyleniyordu. Armand'ın güvenliği için endişelenen Lenin, hayatını en ince ayrıntısına dek Moskova'dan idare etmeye çalışıyor, rahat olduğundan emin olmak için ev sahiplerinin başının etini yiyordu. Etrafını saran dağlarda Kızıllar ve Beyazlar kıyasıya çarpışırken, Armand kendi içine çekilmişti. Her zaman tutku ve adanmışlıkla dolu

olan kadın, çok uzun zamandır hayalini kurduğu yeni dünyayı kurmak için üstlendiği görevler nedeniyle kırk altı yaşında tükenmiş haldeydi. Armand'ın biyografisini yazan Michael Pearson, kitabında onun hayatının son haftalarında yazdıklarından uzun alıntılar yapar (Armand Lenin'den "V.İ." olarak söz etmektedir):

> Yalnız kalmak için müthiş bir arzu duyuyorum. Konuşmak bir yana, başkaları konuşurken bile yoruluyorum. Bu manevi ölüm hissinin geçip geçmeyeceğini merak ediyorum. Öyle bir yere vardım ki, başkalarının konuşmaktan bunca zevk almasını ve gülmesini tuhaf buluyorum. ... Artık insanları o kadar çok sevmiyorum. Eskiden herkese sıcak bir duyguyla yaklaşırdım. Artık herkese kayıtsızım. Hepsinden sıkıldım. Geriye sadece çocuklarıma ve V.İ.'ye duyduğum sevgi kaldı. Bunun dışında kalbim sanki ölmüş gibi; sanki tüm gücümü, tüm tutkumu V.İ'ye ve çalışmaya vermişim de, önceleri alabildiğine cömert olduğum insanlar için sevgi ve şefkat kaynaklarımı tüketmiş gibiyim. İşim dışında başka insanlarla hiçbir ilişkim yok. İnsanlar da bendeki bu cansızlığı hissediyor, bana aynı ilgisizlik ve antipatiyle karşılık veriyorlar. Ve şimdi işime olan ilgim dahi solmakta.[28]

İnessa Armand, 24 Eylül 1920 tarihinde böyle bir ruh hali içinde, umutsuz ve kederli, koleradan öldü. Naaşını karşılamak üzere tren istasyonuna gelen görgü tanıklarına göre Lenin öylesine harap olmuştu ki konuşamıyordu bile. Ekim 1920'de sadece birkaç ay önce Birinci Uluslararası Komünist Kadınlar Konferansı'na başkanlık ettiği yerde, Sendikalar Evi'nin salonundaki katafalkta yatıyordu Armand. Enternasyonal marşını söyleyen binlerce kişi, Sendikalar Evi'nden Kızıl Meydan'a dek Moskova sokakları boyunca cenazesini takip etti. Angelica Balabanova'nın 1963 yılında akademisyen Bertram Wolfe'a söylediğine göre, Lenin, Balabanova'dan Armand'ın cenazesinde bir konuşma yapmasını istemiş, ancak Balabanova hazırlık yapmadığı için tereddüt ediyormuş. Balabanova o günü Wolfe'a şöyle anlatıyor:

> Neyse ki son anda Kollontay geldi ve dokunaklı bir konuşma yaptı. Yan gözle Lenin'e baktım. Büyük bir yeis içindeydi, kasketi gözlerinin üzerine inmişti; sanki büzüşmüş, daha da küçülmüştü. Görüntüsü yürek parçalayıcıydı, kederden yıkılmıştı. Onu daha önce hiç böyle görmemiştim. Bu "iyi bir Bolşevik"in ya da iyi bir dostun kaybından daha fazlasıydı. Kendisi için çok kıymetli olan, kendisine çok yakın birini kaybetmişti ve bunu gizlemek için hiçbir çaba göstermiyordu.[29]

Armand Kremlin Duvarı Mezarlığı'na gömüldü. Kendisinden sadece iki ay sonra ölen Amerikalı gazeteci John Reed'le aynı anıt taşını paylaştı. Emma Goldman anılarında, Aleksandra Kollontay'ın John Reed'in mezarı başında yaptığı konuşmadan ne kadar etkilendiğini anlatır. Bu konuşmayı yaparken Kollontay'ın aklında Armand da vardı mutlaka: "Kendimize Komünist diyoruz, ama gerçekten öyle miyiz? Bize gelenlerin içindeki yaşam özünü çekip almıyor muyuz? Artık işe yaramadıklarında, ihmal edilmiş ve unutulmuş bir şekilde geride bırakmıyor muyuz onları? Eğer bize ihtiyacı olanlara kendimizi adamazsak, komünizmimiz ve yoldaşlığımız anlamsız laflardan ibaret kalır. Böyle bir komünizme karşı tetikte olmalıyız. O, saflarımızdaki en iyileri katlediyor."[30]

İnessa Armand hiç şüphesiz ki saftakilerin en iyilerinden biriydi.

5

Enternasyonal Amazon

Elena Lagadinova (1930–2017)

İnessa Armand'ın zamansız ölümünden on yıl sonra, Karadeniz'in diğer tarafında, (bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk anayasası Aleksandra Kollontay'ın babası tarafından hazırlanmış olan) Bulgaristan'da bir çocuk dünyaya geldi. 1941 yılında, Lüdmila Pavliçenko Doğu Cephesi'nde faşistleri birer birer avlarken, henüz on bir yaşında olan bu çocuk, küçük Razlog şehrinin çevresindeki Pirin Dağları'nda saklanan gerillalara yiyecek ve mesaj ulaştırmak için canını ortaya koyuyordu. Elena Lagadinova, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi müttefiki Bulgaristan Krallığı'na karşı savaşan en küçük partizan kızdı ve "Amazon" adını kazanmıştı. Tüfek kullanan Pavliçenko'dan farklı olarak, Lagadinova'nın kaybetmemek için boynundaki zincire taktığı küçük bir tabancası vardı. Ben Pavliçenko öldüğü zaman dört yaşındaydım; kırkımdaysa Elena Lagadinova'yla tanışma şerefine eriştim.

2010 yazında, Birleşmiş Milletler tarafından 1975 yılında Meksiko'da düzenlenen ilk uluslararası kadın konferansına katılan Bulgar heyetinin üyelerini araştırıyordum. Lagadinova bu heyete liderlik etmişti. Onun hâlâ hayatta olduğunu ve Sofya'da yaşadığını öğrendiğimde çok mutlu oldum. Lagadinova, Kollontay ve Pavliçenko hayattayken Moskova'da yaşamıştı, ancak ikisiyle de tanışmamıştı. Ne var ki, 1950'lerin başında Sovyetler Birliği'nde bitki genetiği doktorasını yapan genç kadın, Kollontay, Krupskaya ve Armand'ın yaratılması için çabaladığı eğitim müfredatından yararlanmıştı.

Elena Lagadinova, 1944

Lagadinova başta benimle görüşmeyi reddetti. Eski nesil sosyalist kadınların zavallı "kızıl nineler" diye alaya alındığı sosyalizm sonrası Bulgaristan'ın siyasi ortamından çekiniyor, mahremiyetini korumak istiyordu. 1989'dan sonra ihanet ve suçlamalara maruz kalmıştı. 2010 yılında seksen yaşındayken, Amerikalı bir akademisyenin yaşam öyküsünü önyargısız bir biçimde dinleyeceğine dair pek bir umudu yoktu. Ona fikrini değiştirten şey, eski bir meslektaşı olan eski kayınpederimin aracılık etmesiydi. Bu sayede Lagadinova'yla tanıştım ve o benim için birçok açıdan Kollontay, Krupskaya, Armand ve Pavliçenko'ya dek uzanan sosyalist kadınlar geleneğiyle aramdaki canlı bağlantı oldu.

Gerçek bir kızıl bezli bebek* olan Lagadinova, adanmış sosyalist devrimcilerden oluşan fakir bir ailede doğdu. Babası, sey-

* İngilizcesi "red diaper baby" Özellikle ABD'de komünist ailelerin çocukları verilen ad. *-çev.*

yar satıcılık ve arabacılık yapan, Balkan Savaşları gazisi Atanas Lagadinov'du. Atanas ülkesini dolaşmış, Bulgaristan'ın azınlıktaki burjuva sınıfının artan refahına karşılık köylülerin umutsuz yoksulluğuna tanık olmuştu. Savaş deneyimi ona köylülerin yaşamlarının top yemi olarak kolayca harcanabilir olduğunu, yaşam koşullarını iyileştirebilecek tek şeyin devrim olacağını öğretmişti. Bolşevik Devrimi'nden bir yıl sonra Bulgar Komünist Partisi'nin Razlog örgütünü kuran Atanas, 1923 yılında Bulgarların "dünyanın ilk antifaşist ayaklanması" dediği direnişe katıldı. Annesi Fidanka Lagadinova 1934'te ölünce, henüz dört yaşında olan Elena babası ve ağabeyleri tarafından büyütüldü. En büyük ağabeyi komünist yeraltı faaliyetleri nedeniyle Sovyetler Birliği'ne kaçtığında, Elena ancak olayı hatırlayacak yaştaydı.

Elena Lagadinova annesinin cenazesinde, 1934

Bulgaristan 1878 yılında beş yüzyıllık Osmanlı egemenliğinden kurtulmuştu, ancak büyük ölçüde köylülüğe dayanan ekonomisi Batı Avrupa'nın çok gerisindeydi. Bu koşullardaki genç ulus, hem Almanya'dan hem de Rusya'dan gelen sosyalist ve komünist fikirleri hevesle karşılıyordu. Tarihçi Maria Todorova, Marx, Engels, August Bebel ve nice başka sosyalist düşünürün eserlerinin erken dönemde yapılmış Bulgarca çevirilerini ortaya çıkarmış, komünist ideallerin Bulgaristan'ın okuryazar ve eğitimli kesimleri arasında büyük bir coşku uyandırdığını göstermiştir.[1] Atanas'ın üç oğlu da dönemin devrimci ruhunu benimsemiş, 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Üçlü Paktı imzalayarak İkinci Dünya Savaşı'na dahil olmasına uzanan süreçte aile pek çok zulüm görmüş ve keder yaşamıştı.

1944 baharında, Kızıl Ordu batıya doğru ilerlerken, Bulgar kuvvetleri Kuzey Yunanistan ve Doğu Yugoslavya'da önemli miktarda toprak işgal etmiş durumdaydı. Partizan grupları Almanların Stalingrad'daki yenilgisiyle cesaretlenmiş, Nazi ikmal hatlarına saldırıyor, yerel fabrikaları tahrip ediyordu. İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri, büyüyen gerilla saflarına havadan erzak ve silah atmaya başlamıştı. Kral Üçüncü Boris hükümeti ise partizan tehdidini bastırmak için jandarmayı görevlendirdi. Jandarmalar, partizan olduğundan şüphelenilen ailelerin evlerini ateşe veriyor; partizanlara yardım ederken yakalananlar tutuklanıyor, işkence görüyor ve kurşuna diziliyordu. Bulgar içişleri bakanı da köylülerin hükümetle iş birliği yapmasını umarak, yetkililere getirilen her bir kesik partizan başı için büyük bir para ödülü koymuştu.

31 Mayıs 1944 tarihinde jandarmalar Lagadinov'ların evini yangın bombalarıyla ateşe verdi. Genç Elena alevler içinde kalan evinden son anda kurtuldu. Sonrasında o günü "On bir yaşıma kadar ayakkabı nedir bilmiyordum, evimizi yaktıklarında beni ağlatan şey sahip olduğum ilk ve tek ayakkabımın yanmış olmasıydı," diye anlatacaktı. Yalınayak bir şekilde babasını ve ağabeylerini bulmak için kaçıyor, dağların güvenliğine sığınmadan önce

yakalanırsa askerlerin kendisine yapabileceklerini düşündükçe dehşete kapılıyordu. Lagadinova için 1944 yazı dağlarda saklanmak ve savaşmakla geçti. Eylül başında Kızıl Ordu Bulgaristan'a yaklaşırken Bulgar komünistlerin ayaklanarak hükümeti devirmesi ve Bulgaristan'ın savaşta taraf değiştirerek Müttefik kuvvetlere katılması, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına uzanan sürecin yolunu açacaktı. Elena'nın ikinci büyük ağabeyi (ve ödül için başı kesilen partizanlardan biri olan) Assen dışında, Lagadinov ailesinin üyeleri dağlardan birer savaş kahramanı olarak indi. Şehre büyük beyaz bir at üzerinde muzaffer bir şekilde giren Küçük Lagadinova, bir halk kahramanı, antifaşist bir rol modeli haline geldi. Sovyetler Birliği'ndeki Pavliçenko gibi, Lagadinova da gazeteciler ve propagandacılar tarafından savaştaki katkısı nedeniyle övgüye boğuldu. Sofya'dan Moskova'ya çocuk dergileri kapaklarında Lagadinova'nın resmiyle çıkıyor, sayfalarında onun yaşam öyküsüne yer veriyor ve sosyalist gençleri "Amazon gibi cesur olmaya" teşvik ediyordu.

* * *

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aynı tugaydan bir partizan arkadaşıyla evlenen Lagadinova, 1948-1953 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin Moskova'da bulunan prestijli Timiryazev Ziraat Akademisi'nde tarım biyolojisi doktorası yaptı. Sovyetler Birliği'ndeyken iki çocuğu doğdu. Derecesini aldıktan sonra araştırma stajı için İsveç'te ve İngiltere'de bulundu; burada, akıcı Rusçasına ek olarak biraz İngilizce öğrendi. Sofya'ya döndüğünde, Bulgaristan Bilimler Akademisi bünyesindeki Bitki Islah Enstitüsü'nde araştırma görevlisi oldu. Genetik olarak seçilmiş tohumların makineleşmiş kolektif tarımla birleşmesi sonucunda, yeni sosyalist hükümetin buğday üretimini sübvanse etmesi mümkün olmuştu. Kaba mısır ununu suyla karıştırıp yiyerek büyüyen Lagadinova, ekmeğin en fakir yurttaşları için bile ulaşılabilir olmasında bir payı olduğu için sevinçliydi. Lagadinova, buğday ve çavdar melezi bir bitkinin üretilmesinde gösterdiği bi-

limsel başarı nedeniyle, 1959 yılında Bulgaristan hükümeti tarafından Azizler Kiril ve Metodiy Nişanı'na layık görüldü.

Elena Lagadinova arkadaşlarıyla SSCB'de, 1948

Görüştüğümüz yıllar boyunca, Lagadinova hayatına dair dosyalarca belge ve fotoğrafı benimle paylaştı. Tam bir arşivciydi, belgelerini dönemlerine göre düzenlemişti. 1953 ile 1967 yılları arasında yaptığı bilimsel çalışmalara dayanan makalelerinden bazılarının İngilizce çevirileri vardı; bu makaleler arasında Macar Bilimler Akademisi Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi'nde yayınlanan "Yaygın Kışlık Buğday Triticum Aestivum'un Melezlenmesinde Değerli Bir Başlangıç Malzemesi olarak Tritikale" (1962) ve Bulgaristan Bilimler Akademisi Tutanakları içindeki "Kışlık Buğdayın Birinci Nesil Türler Arası Melezlenmesinde Nitel Unsurların Kalıtımla Aktarılmasının Karakteri Üzerine Çalışma" (1963) da bulunuyordu. Bu makaleleri bana gösterirken Lagadinova âdeta gururla ışıldıyordu. Konuştuğu bilimsel dili anlamasam da bilimi hâlâ sevdiğini görüyor, siyaset alanında kariyer yapmak için laboratuvarından vazgeçtiğine belki de pişman olduğunu düşünüyordum.

Bu kariyer değişikliğini başlatan, Lagadinova'nın Mayıs 1967'de dönemin Sovyet başbaşkanı Leonid Brejnev'e yazdığı

mektuptu. Bu mektupta Lagadinova, sosyalist ülkelerin bilimsel araştırmalarını düzenleme ve yayma biçimlerinden şikâyet ediyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'ın bilim ve mühendislik de dahil olmak üzere çok sayıda alanda yeterli sayıda uzmanı yoktu. Komünizmin geldiği (1917'de Rusya, 1945'te Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya örneklerindeki gibi) geri kalmış köylü ülkelerin sanayi kapasitesi kısıtlıydı, çünkü bu ülkelerin ekonomileri, sanayileşmek için gerekli olan kapitalizm aşamasından geçmemişti. 1945'ten önce var olan az sayıdaki uzman genellikle Batı'ya kaçmıştı, kaçmamış olanların çoğu da eski burjuva sınıfının üyesiydi ve planlı ekonomi politikalarına karşıydı. Savaş sonrası Bulgaristan bu uzmanlara ihtiyaç duyuyordu, bu da önceki rejim tarafından eğitilmiş uzmanlarla birlikte çalışmak anlamına geliyordu. Devlete ait işletmelerde siyasi olarak güvenilir olmayan uzmanların olması bir sorundu. Devlet bu sorununu çözmek (ve olası sabotaj eylemlerini önlemek) için sadık parti üyelerini bu uzmanların çalışmalarına nezaret etmekle görevlendiriyordu.

Ancak bu parti üyelerinin çoğu gerekli eğitimi almamıştı veya teknik konulardaki temel bilgilere sahip değildi. Bürokrasiyi artırarak ve soyut Marksist ilkeler adına yenilikleri engelleyerek sık sık sorun çıkarıyorlardı. Bilimsel bilgi de politikleşmişti. Yüksek nitelikli bilim adamları küçük meseleler nedeniyle rejimle karşı karşıya kalabiliyordu. Savaş sonrasının Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş, sosyalizm ideallerine bağlı ilk bilim insanları kuşağından olan Lagadinova, bilim alanında artık Komünist Parti'nin bebek bakıcılarına gerek kalmadığını düşünüyordu. Hemen hemen her sosyalist ülke, işçi sınıfının üyelerini yüceltmekle iyi eğitimli uzmanlardan oluşan kadrolara ihtiyaç duymak arasındaki bu gerilimi yaşıyordu. Lagadinova, kendisinin de günlük hayatında karşılaştığı bu sorunu, komünist dünyanın lideri olması nedeniyle yalnızca Brejnev'in çözebileceğine inanıyordu.

Kuşkusuz, Lagadinova Sovyetler Birliği'ne böyle bir mektup göndererek çok büyük bir risk almıştı; bu hareket onun

Bulgaristan Bilimler Akademisi'ndeki araştırma görevliliğini kaybetmesine neden olabilirdi. Mektup Bulgar makamlarının eline geçti. Lagadinova'nın şansına, Bulgaristan lideri Todor Jivkov da aynı fikirdeydi; burjuva casusları ve sabotajcıları paranoyasıyla aşırı bürokrasinin ülkesinin ekonomik ilerlemesini engellendiğini düşünüyordu. Jivkov, Stalin'in ölümünden sonra, 1954'te iktidara gelen eski bir partizandı. Doğu Avrupalı komünist liderlerin acımasız diktatörler olduğu yolundaki Batılı klişenin aksine, komünist partilerin kademelerinde Jivkov gibi sosyalizmin ideallerine inanmanın yanı sıra sistemi içeriden iyileştirmeyi isteyen kararlı reformcular vardı; Yugoslavya'dan Josip Broz Tito, SSCB'den Nikita Hruşçov, Çekoslovakya'dan Alexander Dubçek ve belki de en önemlisi son Sovyet başbakanı Mihail Gorbaçov bu reformculardandır. Hruşçov'un 1956'daki meşhur gizli konuşmasından sonra Jivkov, Hruşçov'un "Buzların Çözülmesi" adı verilen değişimini kendi ülkesinde yapmayı, komünist sistemi hem siyasi hem de ekonomik olarak liberalleştirmeyi umuyordu. Brejnev'e yazdığı mektup, Lagadinova'yı sistemi iyileştirmek için inandığını savunmaktan çekinmeyen ilkeli bir komünist olarak Jivkov'un radarına sokmuştu. Jivkov, Lagadinova'nın ünlü bir partizan aileden geldiğini biliyordu. On üç yıldır bir araştırma laboratuvarında sessizce çalışmasına rağmen, çoğu Bulgar onu hâlâ Amazon olarak hatırlıyordu: Boynundaki zincire taktığı tabancasıyla cesur genç kız.

* * *

"Bir gün akademideyken beni almak için geldiler," diye anlatıyordu o günü Lagadinova. "Laboratuvar önlüğüm üzerimde, bir deneyin ortasındaydım. Beklemelerini söyledim, ancak hemen gelmemi istediler. Tutuklandığımı düşündüm. Oysa durum tam tersiydi. Beni Anavatan Cephesi sekreteri ve Kadın Komitesi'nin* yeni başkanı yapmak istiyorlardı."

* Tam adı "Bulgar Kadın Hareketi Komisyonu". *-çev.*

Jivkov ciddi bir sorunla karşı karşıyaydı ve bu sorunu çözmek için Elena Lagadinova'nın yardımına ihtiyacı vardı. Bulgaristan'ın 1945'ten sonra kabul edilen yeni komünist anayasası kadınlara tam eşitlik tanıyordu. Devlet, kadınların özgürleşmesi konusunda önemli adımlar atmış, Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında Kollontay, Krupskaya ve Armand'ın açtığı yolun hemen hemen aynısını izlemişti. Erkek işgücünün yetersiz olduğu koşullarda, Bulgaristan'ın büyük ölçüde tarıma dayalı ekonomisinin modernleştirilmesi için kadınlar hızlı bir şekilde seferber edilmeliydi. Yüzbinlerce köylü köylerini terk edip Bulgaristan'ın yeni kasaba ve şehirlerine akın ederken, yeni hükümet kadınların eğitimine ve mesleki olarak yetiştirilmesine yatırım yaptı. Sonuç olarak, 1945'le 1965 yılları arasındaki yirmi yıl içinde ortalama yaşam süresi artacak, bebek ve anne ölüm oranları düşecek, Bulgarlar savaştan önce hayal dahi edemeyecekleri yaşam standartlarına ulaşacaktı. Ancak kadınların artan bağımsızlığı ve hızlı kentleşme, doğum oranlarının düşmesine neden olmuş, Bulgaristan yüksek doğurganlıktan düşük doğurganlığa ani bir demografik geçiş yaşamıştı.

Tüm sosyalist blokta (ve aynı zamanda bazı Batı ülkelerinde) kadınlar için iş olanaklarının artması doğum oranlarını düşürmüştü. Todor Jivkov da diğer liderler gibi nüfusun ve dolayısıyla işgücünün azalmasının uzun vadeli ekonomik sonuçlarından endişe duyuyordu. Kadınların talepleri doğrultusunda kürtaj olabilmesi bu sorunu büyütüyordu. Komşu Romanya 1966 yılında doğum oranını artırmak amacıyla kadınların üremeyle ilgili tüm haklarını askıya almıştı. Bulgaristan'ın yöneticileri de benzer bir kanun tasarısı sunmayı düşünüyordu. Ancak yasaklamanın kürtajı yeraltına itmekle ve ekonomiyi büyütmek için desteğine ihtiyaç duydukları kadınları kendilerine düşman etmekle sonuçlanmasından çekiniyorlardı. 1968'den önce Kadın Komitesi uluslararası alanda çalışıyordu. Bulgaristan'daki kadın işçileri ve anneleri ilgilendiren meselelerle büyük ölçüde diğer sosyal kuruluşlar (sendikalar, kooperatifler ve gençlik örgütleri) ilgileniyordu: Komitenin ülke içindeki sorumluluklarını artıracak şekilde yeni-

den düzenlenmesi, demografik krize yerel çözümlerin geliştirilip uygulanmasını sağlayacaktı. Jivkov bunun bilimsel bir sorun olduğunu düşünüyordu ve bu nedenle bu sorunu çözmek için yapılacak çalışmaların başına bir bilim insanının gelmesini istiyordu. Lagadinova'yı Bulgar kadın devrimine liderlik etmesi için seçti.

Lagadinova kendi adına laboratuvarında tohumlarıyla kalmayı tercih ediyordu, ancak her zaman iyi bir komünist olduğu için omuzlarına yüklenen sorumluluğu kabul etti. Üçüncü çocuğuna hamile olarak Kadın Komitesi başkanlığına seçildi ve yeni işine başladı. Kürtajın tamamen yasaklanmasına şiddetle karşı çıkan Lagadinova, o zamana dek komünist liderlerin çok nadiren yaptığı bir şey yaptı: Kadınlara sorunlarını sordu. 1969 yılında, Lagadinova ve devletin kadın dergisinin yazı işleri ekibi, Ulusal İstatistik Enstitüsü'yle birlikte 16.000'den fazla katılımcıyı kapsayan sosyolojik bir araştırma yaptı. Ankette kadınlara günlük yaşamları, karşılaştıkları zorluklar ve geleceğe dair umutları soruldu. Araştırma, Bulgar kadınların çoğunun daha fazla çocuk istediğini, ancak işçi ve anne olarak sorumluluklarını dengelemekte zorlandığını ortaya koydu. Lagadinova, işteki yükümlülükleriyle evdeki sorumlulukları arasında sıkışan kadınların, kendi ifadeleriyle bir "ikinci vardiyada"[2] daha çalıştıklarını, bunun kendilerine çok az boş zaman bıraktığını ve onları ailelerinin büyüklüğünü sınırlamaya zorladığını keşfetti. Kocalar nadiren evin işlerine yardım ediyordu. Devlet de kadınların evde harcadığı ücretsiz emeği toplumsallaştırmak için gereken kaynakları henüz ayırmamıştı. Bulgar kadınları bitkin düşmüştü.

* * *

Bugün çoğu Batılı ülkede iş ve aile dengesi hakkındaki tartışmalar hararetle devam ediyor. Koronavirüs pandemisiyle bu alanda ne kadar az ilerleme kaydedildiği gözler önüne serildi. Çocuk bakım merkezleri ve okullar kapanınca, gerekli tüm bakım ve uzaktan eğitim işlerini üstlenmek için işgücünden çekilenler öncelikle kadınlar oldu. Ancak Doğu Avrupa'daki

devlet sosyalisti ülkeler, bu konuları çok daha erken tarihlerde, 1920'lerde Sovyetler Birliği'nde, 1960'lar boyunca Bulgaristan'da ve başka ülkelerde tartışıyorlardı. 1963 yılında Betty Friedan'ın *Kadınlığın Gizemi* adlı kitabı henüz yayınlanmışken ve orta sınıf beyaz Amerikalı kadınlar işgücüne ilk çekingen adımlarını atarken, Doğu Bloku'nda genel çocuk bakımının gerekliliğiyle ilgili tartışmalar ayyuka çıkmıştı. Kendisi de üç çocuk annesi olan Lagadinova, çalışan kadınların karşılaştığı zorlukları bizzat anlıyor, kadınların yüklerini hafifletmek için gerekli kaynakları ayırmaları için (biri hariç tümü erkek olan) Politbüro üyelerine bıkıp usanmadan baskı yapıyordu.

Lagadinova ve çalışma arkadaşları Engels, Bebel ve Lenin'in metinlerine, Kollontay, Krupskaya ve Armand gibi kadınların yaptıklarına, Pavliçenko gibi savaşçıların cesaret ve adanmışlığına işaret ederek, partilerindeki erkeklerden sosyalistlerin kadınlar için gerçek kurtuluş vaadini yerine getirmelerini, anneleri ve çocukları desteklemek için kamu hizmetlerinin sağlanmasını talep edebilirlerdi. Tarımda çalışanlar da dahil olmak üzere tüm kadın işçiler için, işten çıkarılmama güvenceli cömert bir doğum iznini ve çocuk ödeneklerini içeren bir dizi somut politika tasarladılar. İzinde geçirilen süre, emekli maaşları hesaplanırken resmen iş günü olarak sayılacak; kadınlar ilerleyen zamanda bu izinlerin babalar, büyükanneler ve büyükbabalar tarafından kullanılmasını tercih edebilecekti. Sosyalist bloktaki diğer ülkeler gibi Bulgaristan da geniş bir kreş ve anaokulları ağı kurma sözü vermişti; böylelikle gerektiğinde her çocuğun yerleştirilebileceği bir yer olacaktı. Lagadinova ve çalışma arkadaşlarının tasarıları için devlet bütçesinden büyük miktarda kaynak aktarılıyor, Lagadinova sürekli olarak, kadın sorunlarını Bulgar ekonomisinin karşı karşıya olduğu diğer acil görevlerden daha az önemli bulan partili yoldaşlarının direnciyle karşılaşıyordu.

Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında olduğu gibi, Bulgaristan'da da kadınların sosyalizme verdiği katkı ve desteğe rağmen ataerkinin temelleri pek sarsılmamıştı. Cinsiyetçilik hem işyerinde

hem de evde varlığını sürdürüyordu. Lagadinova, kendisi ve kocası Bulgar hükümetinde üst düzey siyasi görevlerde bulundukları için çocuklarına çok zor zaman ayırabildiğini anlatmıştı bana. Şüphesiz ki, Lagadinova Amerikalıların "işkolik" olarak adlandırdığı insanlardandı. İşlerin üstesinden gelmesini sağlayan "ateşli çalışma azmi" Kollantay'la ortak yönüydü. Ancak ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak konusunda sık sık başarısızlığa uğrayan girişimlerinde daha çok Armand'a benziyordu. Bulgar toplumunun annelik ve kadınlık rollerine dair geleneksel beklentileriyle kariyerinin her aşamasında karşılaşıyor, erkek meslektaşlarının "odun kafalı" zihniyeti Lagadinova'yı deli ediyordu.

Bu durum, Lagadinova'nın yönetici konumlardaki erkek yoldaşlarına meydan okumasını engellemedi. Lagadinova'yla yaptığım çok sayıda görüşmeye ve kişisel arşivlerinden edindiğim bilgilere ek olarak, Bulgar Kadın Komitesi'nin Merkezî Devlet Arşivleri'ndeki belgeleriyle on yıl geçirdim. Dosyalarca kanıt, Lagadinova ve meslektaşlarının ekonomik engellerle dolu bürokratik bir sistem içinde nasıl güçlükle yol aldıklarını, perde arkasından kadınlar için ne kadar canla başla çalıştıklarını gösteriyordu.

Tüm planlı ekonomilerde olduğu gibi tüketim mallarındaki kıtlık Bulgar halkı için bir sorundu. Üretilen mallar genellikle kadınların ihtiyaçlarını dikkate almayan erkek planlamacıların önceliklerini yansıtıyordu. Lagadinova Ticaret ve Hizmetler Bakanlığı'na hitaben yazdığı 1977 tarihli bir mektupta, kadın giyim ürünlerinin azlığını ve kalitesini eleştiriyordu: "Çok pratik olan jarse elbiseler mağazalarda yok. Olduğundaysa farklı bedenleri bulunmuyor ve pek modaya uygun oldukları söylenemez."[3] Devam ediyor, merkezî planlamacıların erkek iç çamaşırları yapmakta iyi bir iş çıkardıklarını, ancak kadın ve çocuk iç çamaşırlarında kıtlık olduğunu söylüyor ve "bunlar, halkın aradığı tüm beden, desen ve renklerde değil," diye ekliyordu."[4] Komünist Parti Merkez Komitesi'ne yazdığı mektupta, "şu anda yurttaşlarımızın mağazalarda bulabildikleri giysiler olabileceklerin en çirkini" diyerek şikâyetini sürdürüyordu.[5]

Sosyalist ekonomi koşullarında alışveriş deneyimini kolaylaştırmak ve iyileştirmek için çalışan Lagadinova ve Kadın Komitesi, Batılı self-servis süpermarketlerin düzenlenme biçimini ve mekân tasarımını araştırdı.[6] Tüketim mallarının kıt olması nedeniyle, gıda ürünleri ve diğer eşyalar genellikle bir tezgâhın arkasında tutuluyor ve hiçbir müşterinin bir aile için gerekenden fazlasını satın almamasını sağlamak üzere mağaza çalışanları tarafından veriliyordu. Ancak satış elemanları çok yavaştı ve bu yavaşlık bugün hâlâ sosyalist ülkeleri akla getiren uzun kuyrukların oluşmasına neden oluyordu.[7] Kadın Komitesi, temel gıda ürünlerindeki uzun kuyrukların kadınlar için ek bir yük oluşturduğunu ve Batı tarzı self-servis süpermarketlerin daha verimli olacağını belirtti. Ancak self-servis modeli genellikle stokçuluğa yol açıyor, alışveriş yapanlar daha sonra meslektaşları, komşuları veya akrabalarıyla takas edebileceklerini düşünerek gereğinden fazla ürün satın alıyordu. Stokçuluğun sonucu çoğunlukla boş raflar oluyordu.

Elena Lagadinova yoldaşlarıyla ellinci doğum gününü kutluyor

Bir nesil öncesinin Kollontay, Krupskaya ve Armand'ı gibi Lagadinova da daha fazla sayıda kreş ve anaokuluna gerek olduğunu vurguluyordu. Kamu tarafından nitelikli bir çocuk bakımı

sağlanması yoluyla, çocuk yetiştirmenin getirdiği yükleri azaltmayı hedefliyordu. Ancak hızla sanayileşen Bulgar ekonomisi, gerekli kurumları kuracak ve kadrolarını dolduracak kaynaklardan yoksundu. Erkek yöneticiler, tıpkı erken dönem Sovyetler Birliği'nde olduğu üzere, kadınların "doğal" annelik görevlerinin bir parçası olarak çocuklarına evde ücretsiz bakmalarının daha az maliyetli olduğu düşüncesindeydi. 1987'de Lagadinova, Kadın Komitesi'nin çocuk bakımı konusunda erkeklerin direnciyle uğraşırken yaşadığı sorunları anlatıyor, ısrar ve kararlığının önemini belirtiyordu:

> Kadın Komitesi olarak çocuk yuvaları için daha fazla para harcanması gerektiğini düşünüyoruz. Çocukların yüzde 80'i yuvada, ancak bize göre yüzde 100'ü yuvada olmalı ve bunun için de daha fazla yuva açılmalı. Tartışma sırasında "Elena, yuvalara ayıracak paramız yok," diyorlardı. Ben de bunun nesnel bir gereklilik olduğunu kanıtlamak için yüksek mercilere mektuplar yazmaya başladım. Bu parlamento döneminde onları ikna etmeyi başarabilirsek ne âlâ; eğer başaramazsak bir sonraki dönemde tartışmaya devam edeceğiz. Kişisel tecrübeme göre yeni şeyleri kabul ettirmek zordur. Başarılı olmak için inanmalı ve insanları inandırmayı bilmelisiniz, bunun için de kuvvetli gerekçeleriniz olmalı.[8]

Kadın Komitesi'nin yaptırdığı anketler, çalışan kadınların "ikinci vardiyalarını" alışveriş ve çocuk bakımının yanı sıra yemek ve temizlikle geçirdiğini göstermişti. Lagadinova 1977'de verdiği bir röportajda, komitenin "kadınların gerçek eşitliğini sağlama" amacıyla, okullara ve iş yerlerine, kamusal yemek hizmetlerini yaygınlaştırmaları için baskı yaptığını ifade ediyordu. Sosyalist devletler (Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında yaptığı gibi) okulda, işyerinde ve Polonya'daki süt barları olarak bilinen kafeteryalar gibi mahalle restoranlarında yenen yemekleri sübvanse ediyordu.[9] İşçi ve öğrencilerin hazır yemeğe erişimi, çalışan kadınların ev işlerinin azalması demekti. Lagadinova, Bulgaristan'da birinci sınıftan sekizinci sınıfa dek tüm öğrencilerin yüzde 40'ının kahvaltı ve öğle yemeklerini okulda yediğini, ancak Kadın Komitesi'nin

"kadınların alışveriş ve yemek pişirmek için harcadıkları süreyi minimuma indirmek" için bu yüzdeyi önemli ölçüde artırmayı hedeflediğini belirtiyordu.[10] Ayrıca, işyerlerindeki kantinlerin, iş gününün sonunda eve götürmeleri için kadınlar için yemek (veya gerekli malzemeleri) hazırlayabilmesini umut ediyordu. Görüşmelerimizden birinde bana, sübvanse edilen yemeklerin kalitesini kontrol etmek için ülkenin dört bir yanındaki okul ve iş yerlerini ziyaret ettiğini, öğle yemeklerini daima bu kantin ve kafeteryalarda yemesiyle ünlü olduğunu söylemişti. Lagadinova kamusal yemek hizmetinin ancak çıkan yemekler güzelse işe yarayacağını biliyordu; aksi takdirde kocalar ve çocuklar yine kendi evlerinde yemek pişmesini bekleyecekti.

İlkokul ve ortaokul öğrencilerinin okul sonrasında gidecekleri kulüp ve etkinliklerin olması, Kadın Komitesi'nin önerilerinden biriydi. Ayrıca komite, öğrencilerin ev ödevlerini denetleme sorumluluğunun genellikle annelerde olduğu tespitiyle, "eve okula dair yükümlülüklerinden kurtulmuş olarak gidip aileleriyle daha çok zaman geçirebilmeleri için" öğrencilerin ödevlerini okulda yapmalarını tavsiye ediyordu.[11] Ebeveynlerin ev ödevlerine desteğinin farklı seviyelerde olması, aileler arasındaki eğitim farklarını artırıyordu; bu durumda, ev ödevi kulüpleri ek bir rehberliğe ihtiyaç duyan öğrencilere çok önemli bir destek olacaktı. Lagadinova ve yoldaşları, çalışan annelerin ikinci vardiyalarında geçirdikleri zamanı aşamalı bir biçimde azaltmak ve tüm çocukların iyi bir şekilde gelişmek için ihtiyaç duydukları eğitim imkânlarına ve yeterli beslenmeye ulaşmaları amacıyla somut politikalar oluşturuyorlardı.

Beş yıl boyunca hiç durmaksızın harcanan çabaların sonunda, Bulgar Kadın Hareketi Komitesi'nin fikir ve önerileri nihayet başarıya ulaştı. Komite'nin Bulgar kadınlarla yaptığı anketlere dayanan politika tavsiyeleri, 1973 yılında, "Gelişmiş Sosyalist Bir Toplumun İnşasında Kadınların Rolünün Güçlendirilmesi" adlı Politbüro kararıyla resmiyet kazandı. Bu karar, kadınlara ve

ailelere yapılacak devlet desteğini artırmak için bütçeden büyük bir pay ayrılmasına izin veriyordu.[12] Ayrıca bu karar, kadınların rolleri hakkındaki toplumsal cinsiyet stereotipleriyle mücadele etmek için erkek çocukların ve erkeklerin yeniden eğitilmesini öngörüyordu.

> Kadınların ev işlerinin azaltılması ve hafifletilmesi, eşlerin ikisinin de aile yaşamının düzenlenmesine ortak bir şekilde katılmasına bağlıdır. Bu nedenle a) aile içinde iş bölümüyle ilgili modası geçmiş görüş, alışkanlık ve tutumlarla mücadele etmek; b) genç erkekleri, gerek okul ve toplum, gerekse aile tarafından, çocukluk ve ergenlik dönemlerinden itibaren ev işleri yapmaya hazırlamak zorunludur.[13]

Politbüro kararı açıkça pronatalist [doğum yanlısı] bir dil kullanıyor olsa da, bu belge sosyalist devletin eylemlerine "aşağıdan yukarıya" bir müdahalenin sonucuydu. Bu, Batılı gözlemcilerin totaliter dedikleri bir toplumda gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu düşündüğü bir şeydir. Bulgar kadınlarla yapılan anketler, çoğunun hem ev dışında çalışmayı hem de çocuk sahibi olmayı istediğini, ancak ikisi arasında makul bir denge kurmak için daha fazla desteğe ihtiyaçları olduğunu ortaya koymaktaydı; Bulgar devleti onlara bu desteği verdi. Elena Lagadinova'nın Bulgar delegasyonuna liderlik ettiği 1975 tarihli Birleşmiş Milletler Birinci Dünya Kadın Konferansı'nda, Lagadinova'nın küçük Balkan ülkesi, yalnızca Batı'daki ve Küresel Güney'deki kapitalist ülkelere değil, diğer sosyalist ülkelere göre de kadınlar için en ilerici sosyal sistemlerden birine sahipti.[14]

Lagadinova, BM Kadın On Yılı (1976–85) boyunca yüzden fazla kadın örgütüyle ilişkiler kurarak dünyayı dolaştı (ne yazık ki bu uzun seyahatler ailesinden uzak kalmasına neden oluyordu). Kadın Komitesi'nin dünya sahnesindeki başarısı ülke içinde büyük bir güç elde etmesine neden oldu. Nitekim Lagadinova, aile ve iş kanununda değişiklikler yapılmasını savunurken, komitenin artan uluslararası nüfuzunu kullandı. Kendisi de ko-

münist düzenin bir parçası olmasına (ilerleyen yıllarda hem milletvekili hem de Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi olacaktı) rağmen Lagadinova, yöneticileri kendi yaptıkları yasalara ve imzaladıkları uluslararası sözleşmelere uygun davranmaya zorladığı için çok sayıda düşman edindi. Hamile kadınlara yasal haklarını vermeyi reddeden işletmelerin erkek yöneticilerinin düşmanlığını da kazanan Kadın Komitesi, diğer yandan da ailelerin ihtiyaç duyduğu hizmetleri sağlamaları için devlet planlamacılarına baskı yapıyordu. Lagadinova'nın 1975 yılında Mihailovgrad kasabasındaki bir fabrikanın hâlâ bir işçi kafeteryası olmadığından şikâyet eden bir "uyarı notunu", Bakanlar Kurulu başkan yardımcısına ve Yaşam Koşulları Komisyonu başkanına göndermesi bir örnektir. 830 kadın işçi (toplamda 1.007 işçi) evlerinden getirdikleri yemekleri makinelerinin başında yiyordu. Komite, işçilerin sosyalleşip dinlenebilecekleri, kadınları da öğle yemeklerini hazırlama zahmetinden kurtaracak bir kafeteryanın bir an önce açılmasında ısrar etti.[15] Lagadinova'nın ev işlerinin toplumsallaştırılmasına verdiği önem, komiteye liderlik ettiği yirmi iki yıla damgasına vurdu. Etkisi arttıkça, eylemleri de daha yakından gözetleniyordu. Gizli polisin evini dinlediğini, yaptığı her konuşmanın Bulgar sosyalizmi davasına ihanet iması taşıyıp taşımadığı şüphesiyle incelendiğini biliyordu. Bir keresinde bana, ne kadar fark yarattığını gizli polisin artan ilgisiyle ölçebildiğini söylemişti.

Lagadinova'nın faaliyetleri Bulgaristan'la sınırlı değildi; jeopolitik nedenlerle bölünmüş kadınların dünyaları arasında da köprü kurmaya çalıştı. 1975'teki Birleşmiş Milletler Konferansı'ndan sonra, o zamanlar "gelişmekte olan ülkeler" olarak adlandırılan ülkelerdeki kadınlarla geniş bir uluslararası ağ kurmaya girişti; Afrika, Asya ve Latin Amerika'da yeni yeni oluşan kadın hareketlerine ve komitelere maddi ve lojistik destek sağladı. 1980'lerde barışı ve silahsızlanmayı savunan Batılı kadınlarla güç birliği oluşturarak Demir Perde'nin diğer tarafıyla da ilişkiler kurdu. "Birleştirici liderlik" hakkında bir kitap yazan Amerikalı profesör

Jean Lipman-Blumen, Lagadinova'nın başkalarıyla çalışma konusundaki doğal yeteneğini şu sözlerle övüyordu:

> Elena Lagadinova'yla ilk kez 1980 yılında Sofya'da, Amerikan Ulusal Bilim Vakfı'nın eş sponsorluğuyla düzenlenen bir konferansta tanıştım. Soğuk Savaş hâlâ devam ediyordu, ancak Lagadinova'nın iş birliğini engelleyecek siyasi meselelerle kaybedecek zamanı yoktu. "Hükümetlerin çıkaracağı engeller veya ideolojik farklılıklar konusunda endişelenmeyin. Her iki ülkede de kadınlar için yapmamız gereken işler her şeyden önemli. Birlikte yapacağız!" diyerek konferans katılımcılarına pragmatik bir coşkuyla güvence verdi. Komünist manipülasyona karşı tetikte olan şüpheci Amerikalı ziyaretçiler, kısa süre sonra sözünün de vizyonu kadar hakiki olduğunu gördü. Lagadinova'yı ikinci görüşüm, 1985 yılında, Nairobi'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Konferansı sırasındaydı. Lagadinova konferans delegeleri tarafından raportör olarak seçildi; bu, onun politika yapıcılar, siyasal eylemciler ve akademisyenlerden oluşan çok geniş bir uluslararası ağ tarafından ne kadar değer gördüğünün bir kanıtıydı.[16]

Lagadinova'nın küresel ölçekteki nüfuzu Nairobi'de doruk noktasına ulaştı. Dünya basınında uluslararası kadın hareketinin yüzü haline gelmişti. Olaydan çeyrek asır sonra, kendi de konferansın genel raportörü olarak seçilmesinin uzun kariyerinin en önemli olaylarından biri olduğunda hemfikirdi. Bana dünyanın dikkatini sosyalist toplumlarda yaşayan kadınların başarılarına çekmek için konumunu nasıl kullandığını anlattı. Lagadinova, ilk büyük basın toplantısında kendisini farklı milletlerden gazetecilere sevdirmek ve "anti-sosyalist propaganda" dediği şeyi bertaraf etmek için elinden gelenin en iyisini yaptığını hatırlıyordu. Kürsüye çıktığında nabzı hızlı hızlı atıyormuş; BM toplantılarında çoğunlukla Rusça konuşmasına rağmen karşısında oturan muhabirlere İngilizce hitap etmeye karar vermiş. Batılı kadınların sosyalist kadınlar hakkında genellikle olumsuz klişelere sahip olduğunu bildiği için, insanların kendisini sadece bir politikacı olarak değil bir anne olarak da görmesini istemiş. Basın toplantı-

sına "Şimdi İngilizce konuşmaya çalışacağım," diyerek başlamış ve devam etmiş: "Kızlarımın üçüncüsü (doğrusu hepsi de çok iyi İngilizce konuşuyor) şimdi İngilizceyi nasıl konuştuğumu duysa, 'Ay anne! Hangi cesaretle bütün bu iki yüz insanın karşısında bilmediğin bir dilde konuşuyorsun? derdi bana!'"[17] Salondaki herkes gülmüş. Lagadinova raporunun geri kalanını Rusça vermesine rağmen, konuşmaya İngilizce başlamasının kendisini toplantıyı takip eden Batılı ve Kenyalı gazetecilere yakınlaştırdığını düşünüyordu.

Elena Lagadinova Kongolu bir yoldaşıyla birlikte, 1981

Lagadinova ayrıca sahip olduğu geniş ağları etki sahibi gazetecilerle tanışmak ve ülkesini tanıtmak için seferber edecek; Bulgaristan'ın kadınlara ve ailelere sağladığı kamu hizmetlerini anlatan İngilizce, İspanyolca, Fransızca, Almanca ve Arapça binlerce broşür ve kitapçık dağıtılmasını sağlayacaktı. Nitekim, bir konuşmamızda bana, diğer sosyalist ülkelerin temsilcilerinin Bulgaristan hakkında yazılan makalelerin sayısına hayret ettiğini söyledi; hatta bu sayının, (SSCB dahil) diğer tüm sosyalist

ülkeler hakkında yazılan makalelerin sayısından fazla olduğunu iddia etti. Başka bir gün birlikte çay içerken, farklı insanlarla nasıl çalışılacağını bildiğini söyledi. "İnsanlarla kalp yoluyla iletişim kurmalı. Akılla değil. Akıl ideolojiktir," dedi ve ekledi: "İnsani temas, farklı ideolojilere sahip olsalar da herkesin anladığı bir şeydir."

1986'da Birleşmiş Milletler Kadınların İlerlemesi için Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'nün (INSTRAW) mütevelli heyeti üyesi olan ve iki yıl bu görevi sürdüren Lagadinova, kadınların sorunlarını dünya sahnesinde gündeme getirmeye devam etti. Bulgaristan'ın deneyimlerini paylaşmak için Çin, Kore, Kamboçya, Yemen, Etiyopya, Nikaragua, Yunanistan ve Türkiye gibi hem sosyalist hem de sosyalist olmayan ülkelere giderek dünyayı dolaştı. Tüm Hindistan Kadın Konferansı'nın dergisi *Roshni* için çalışan gazeteci Amina Bose, 1987 yılında ülkesini ziyaret eden Lagadinova'yla röportaj yapmış, onun "iyimserliğinden mizah anlayışından, insanlara olan inancından ve insanlık onuruna verdiği önemden" ne kadar etkilendiğini yazmıştı.[18] Benim de Lagadinova'nın dünyanın dört bir yanındaki politikacılardan, barış eylemcilerinden, bilim insanlarından ve feministlerden aldığı, verdiği bir destek ya da yaptığı bir iyilik nedeniyle şükran ifade eden mektupları görme fırsatım oldu. Doğu Avrupa'da devlet sosyalizminin çöktüğü 1989 Kasım'ına dek, Elena Lagadinova dünyada en çok tanınan Bulgar siyasetçiler arasındaydı.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından önce, Kaliforniya'daki Claremont Lisansüstü Enstitüsü, Lagadinova'ya Başkanlık Üstün Başarı Madalyası verdi. Kendisine verilen onur belgesinde şöyle yazmaktaydı:

> Dünya, Elena Lagadinova, sizin özellikle seçtiğiniz mücadele alanıdır. Adanmış direniş savaşçısı, tanınmış bilim insanı ve uluslararası toplum tarafından takdir edilen devlet kadını; tüm yaptıklarınız bizi hayran bırakan, bize ilham veren bir yol oluşturuyor. Kendini dünya üzerindeki tüm ülkelerdeki kadınların durumunu

iyileştirmeye adayan siz, kadınların sorunlarını yalnızca kadınların sorunu olarak değil, toplumların en temel sorunları olarak kavrama bilgeliğine sahipsiniz. Yeni bir dünya kurulmadan önce, siz onu hayal ettiniz. Sanki o dünya varmış gibi davrandınız, eylemlerinizle o dünyanın ortaya çıkmasına katkıda bulundunuz. Kadınların yaşamlarını iyileştirme davasına bağlı akademisyenler ve politikacılardan oluşan uluslararası bir ağ kurmak için, partinin ve ulusun dar sınırlarının ötesine geçtiniz. Birleşmiş Milletler'le yaptığınız çalışmalarla dünyanın dört bir yanındaki kadınların yaşamlarını, onlar aracılığıyla da ailelerinin kaderini etkilediniz.[19]

Elena Lagadinova'nın 1988 yılındaki Nijerya ziyareti

Doğu Avrupa'da devlet sosyalizminin sonu ansızın, neredeyse hiçbir uyarı vermeden geldi. 1987'de verdiği bir röportajda Lagadinova şöyle diyordu: "Son nefesimi verene dek ülkemdeki siyasi çalışmalara aktif olarak katılacağım. Emeklilerin sosyal hayata aktif olarak katılmaları için çeşitli çalışmalarımız var; ben

de gücüm yettiğince topluma faydalı olmaya çalışacağım."[20] Ne var ki 1990'a gelindiğinde, altmış yaşındaki Lagadinova, emekliliğe zorlanmış, iktidardan uzaklaştırılmış ve (Bulgaristan küresel kapitalizme balıklama daldığında) artık yakışıksız kabul edilen geçmişin bir kalıntısı olarak unutulmuş bir halde buldu kendini. 2010 yılında onunla tanıştığımda, kısıtlı emekli maaşı merkezî ısıtma masraflarını kıtı kıtına karşıladığı için soğuk olan bir apartman dairesinde tek başına uzun günler geçiriyordu. Bulgar kadınları için yaptığı çalışmalar, uluslararası kadın hareketine verdiği katkılar unutulmuş olsa da, o başka bir dünyanın mümkün olduğuna inanmaktan hiç vazgeçmemişti.

Lagadinova'nın uğrunda mücadele ettiği sosyalizm başarısız olmuştu. Ancak bu, başkalarının onun ve Kadın Komitesi üyelerinin deneyimlerinden ders alamayacağı anlamına gelmiyor. Bulgaristan'da sosyalizmin çöküşünün ardından ortaya çıkan ahlaki boşluk –mafyanın yükselişi, suç ve yolsuzluk, yoksulluk ve işsizlik, komplo teorileri, gençlerin yoğun bir şekilde yurt dışına göçü ve hızla düşen doğum oranı– Lagadinova'ya şunu kanıtlıyordu: Yaşamını adadığı sosyalizm, tüm kusurlarına rağmen, en azından yaşam standartlarını yükseltmiş ve çalışan sıradan insanların yaşamlarına bir tür güvence ve istikrar getirmişti. Lagadinova eski sistemdeki seyahat kısıtlamaları, gizli polisin eylemleri, tüketim mallarındaki kıtlık, çirkin giysiler ve siyasi özgürlüklerin yokluğu gibi sorunları itiraf eden ilk kişiydi. Ancak kendisinden önceki diğer inançlı sosyalistler gibi Lagadinova da eski sistemin tamamen yıkılması yerine, içeriden düzeltilmesi gerektiğine inanıyordu.

Bulgaristan'a yaptığım ziyaretler sırasında Lagadinova'yla siyasetten dine, genel çocuk bakımının nasıl finanse edileceğinden yaygın umutsuzluk ve ilgisizliğe rağmen toplumsal hayaller kurmanın önemine kadar her şeyi tartıştık. 2015 yılında, içinde Lagadinova'nın bir partizan olarak yaşadıklarına da yer verdiğim bir kitap yayınladım.[21] O zamanlar Kaliforniya eyaletinin valisi olan Jerry Brown San Francisco'daki City Lights kitabevinde bu

kitaba rastlamış. Sonrasında Lagadinova'yla bir görüşme yapmasına yardımcı olmam için benimle temasa geçti. 2016 yazında Vali Brown ve eşi Sofya'ya uçtu, Lagadinova'yla dairesinde çay içip sohbet ettiler. Bu ilgiden memnun olan Lagadinova, çalışan insanları desteklemek için sosyal hizmetler sağlamanın politikacıların görevi olduğuna Brown'ı ikna etmek için elinden geleni yaptı. Brown daha sonra bana onun hakkındaki görüşlerini "Çok enerjikti, İngilizcesi o kadar iyi olmasa da tutkusunu ve canlılığını hissedebiliyordum," diye ifade etti.

Elena Lagadinova ve Kaliforniya Valisi Jerry Brown, Haziran 2016

Lagadinova'yı en son Mayıs 2017'de Bulgaristan'a yaptığım kısa süreli ziyaret sırasında gördüm; o sırada yazmakta olduğum bir makaleye son dokunuşları yapmak üzere arşivlerde çalışıyordum. Birkaç saat kadar yemek odasında oturduk. Doğu Avrupa'da sağcı partilerin yükselişi, Almanya İçin Alternatif Partisi'nin ülkede artan etkisi ve Donald Trump'ın beklenmedik seçim zaferi hakkında sohbet edip dertleştik. Geleceğe dair umutsuzdum, Yeni Zelanda'ya göç etmeyi aklımdan geçirdiğimi söyledim. O akşam evinden ayrılırken Lagadinova bana şöyle dedi: "Kaçma. Savaş. Ve unutma, nefret ettiğin şeylere karşı mücadele etmek yetmez. İnandığın şeyi savunmalısın."

Elena Lagadinova görüşmemizden beş ay sonra, seksen altı yaşında uykusunda hayatını kaybetti. Kızından ölümünü haber veren e-postayı aldığım zaman bana söylediği son cümleleri hatırladım. Lagadinova kurmak için çalıştığı mükemmel dünyayı asla göremeyecek; ancak onun bu dünyadan hâlâ bu hayali taşıyarak göçtüğünü düşünmek beni teselli ediyor. Onu öte dünyada, boynundaki zincire astığı tabancasıyla yeniden genç ve savaşmaya hazır halde hayal etmeyi seviyorum.

SONUÇ

Kızıl Savaşçı Kadınlar'dan Alabileceğimiz Dokuz Ders

Nadejda Krupskaya'nın doğduğu 1869 yılıyla Elena Lagadinova'nın öldüğü 2017 yılı arasında, Doğu Avrupa'da yaşayan sıradan kadınların dünyası radikal bir şekilde değişti; bu değişim çok büyük ölçüde olumlu yönde oldu. Elbette ki her şey mükemmel değil (ve hiçbir zaman da olmadı); dirençler ve gerilemeler oldu. Hâlâ yapılacak çok iş, aşılması gereken çok zorluk var. Ama bu kitapta portreleri çizilen kadınlar, bir yüzyılı aşan bir zaman dilimi içinde, ülkelerindeki kadınların yaşamlarında gerçekleşen büyük değişikliklere ve bu değişikliklerin tüm dünyayı –sadece Soğuk Savaş sırasında ulusal kurtuluş ve ekonomik kalkınma için sosyalist yolu izleyen ülkeleri değil, aynı zamanda sosyalizmi varlıklarına yönelik yaşamsal bir tehdit olarak gören Batılı kapitalist ülkeleri de– etkisi altına almasına tanıklık ettiler. Doğu Bloku'nun işçi haklarına, kadın haklarına ve sosyal haklara verdiği önem, Batılı hükümetleri, Batı'nın demokrasi vaatlerinin zengin, beyaz (veya etnik çoğunluk mensubu) erkeklerin çıkarlarını korumaktan ibaret olduğu suçlamalarına cevap vermek zorunda bıraktı. Sosyalist ülkelerden uluslararası düzeyde gelen suçlamalar kapitalizmin çelişkilerinin altını çiziyor, Batılı ülkelerdeki yerel toplumsal hareketlerin kullanacağı çatlakların açılmasını sağlıyordu. Halkın tabandan yükselen öfke ve isyanı, dünya çapında ilerici toplumsal değişim talep eden uluslararası baskıyla birleşiyordu.[1]

Bu uluslararası baskı etkiliydi, çünkü devlet sosyalisti ülkeler, sosyalizmin tüm kusur ve eksikliklerine rağmen, yirminci yüzyıl boyunca milyonlarca erkek ve kadının yaşam koşullarını gerçekten iyileştirmişti. Çok temel bazı istatistiki veriler bu gerçeği kanıtlıyor: Örneğin, Rusya'nın Batı'ya kıyasla çok düşük olan ortalama yaşam süresi, sosyalist dönemde yükseldi ve Rusya Batı'yla arasındaki bu farkı kapattı. 1910 yılında ortalama yaşam süresi İngiltere'de elli üç, Amerika Birleşik Devletleri'nde elli iki iken, çarlık Rusya'sında otuz üç yıldı.[2] 1970'e gelindiğinde, ortalama yaşam süresi İngiltere'de yetmiş iki, Amerika Birleşik Devletleri'nde yetmiş olmuş, Sovyetler Birliği'nde ise bu süre iki kattan fazla artarak altmış sekize ulaşmıştı. Merkezî planlamayla ilgili pek çok soruna, tarımın kolektifleştirilmesinin neden olduğu çok büyük insani bedellere ve Stalin'in on yıllar süren zalim yönetimine rağmen, Sovyet vatandaşları çarlık dönemindeki Ruslardan daha uzun ve sağlıklı yaşamlar sürdü. Ekonomik gelişme bakımından Batılı muhataplarının çok gerisinde başlayan Sovyetler Birliği, sosyalist dönemde Amerika'yla arasındaki ortalama yaşam süresi farkını iki yıla indirdi. Bu, Stalin'in veya Sovyet otoriterliğinin onaylanması değildir. Bu, tüm Sovyetler Birliği (ve sosyalizm) tarihinin Stalinizmin korkunç suçlarına indirgenemeyeceğinin kabulüdür.

Ortalama yaşam süresindeki artış, 1945'ten sonra sosyalizmi benimseyen Doğu Avrupa ülkelerinde de gerçekleşti. Ortalama yaşam süreleri bakımından Batı Avrupa'ya Rusya'dan daha yakın olan Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya, sosyalizmi benimsedikten sonra Batı Avrupa'yla aralarındaki farkı hızla kapattı. Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Yugoslavya gibi daha az gelişmiş ülkeler yirminci yüzyıla ABD ve İngiltere'nin çok altında ortalama yaşam beklentileriyle başlasalar da, genel sağlık sistemlerinin yaygınlaşmasıyla ortalama yaşam sürelerinde hızlı artışlar yaşadılar. Ülkenin Doğu Bloku'na katıldığı ve sosyalist bir ekonomi inşa etmeye başladığı 1945'te ortalama bir Bulgar'ın

yaşam süresi elli iki yıldı. Kırk beş yıllık komünizmden sonra, 1990'a gelindiğinde ortalama yaşam süresi yetmiş bir yıla yükselmişti.[3] Arnavutluk'ta ortalama yaşam süresi 1945'te kırk yıldı. 1946'da Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, ortalama yaşam süresi yıllar içinde istikrarlı bir şekilde yükselerek, 1990'a gelindiğinde yetmiş iki yıla ulaşmıştı; bu kırk yıl içinde otuz iki yıllık büyük bir artış demekti.[4]

Annelere sağlanan doğum öncesi bakım ve verilen desteklerin diğer bir anlamı da sosyalist dönemde bebek ölüm oranlarının düşmesiydi. 1915'te Rusya'da bir yaşın altındaki bebeklerdeki ölüm oranı binde 267'ydi; 1990'da sosyalist sistem çökmeden hemen önce bu oran yalnızca binde 24'tü.[5] Bulgaristan'daki bebek ölüm oranı 1945'te binde 130'dan, 1990'da binde 14'e düştü.[6] Yine aynı şekilde, 1917'den sonra Rusya'da nüfusun genelinin ve özellikle kadınların okuryazarlığı önemli ölçüde arttı. 1897'de dokuz yaşın üzerindeki Rusların okuryazarlık oranı kırsal kesimdeki erkeklerde yüzde 35, kadınlarda yalnızca yüzde 12,5 iken, kentlerdeki erkeklerde yüzde 66, kadınlarda yüzde 46'ydı.[7] 1920'de, devrimden sadece üç yıl sonra, kırsal kesimdeki erkeklerin okuryazarlık oranı yüzde 52'ye, kadınlarınki iki katına çıkarak yüzde 25'e ulaştı. 1920'de kentlerdeki erkeklerin yüzde 81'i, kadınların yüzde 67'si okuyabiliyordu. Bu oran hem kırda hem kentte Sovyetler Birliği'nde okuryazar olmayan neredeyse hiç kimsenin kalmadığı 1959 yılına dek yükselmeye devam etti. Sosyalist dünyada, özellikle kadınlar söz konusu olduğunda benzer pek çok başarı sayılabilir. Mesela 1945'ten önce Arnavut kadınlarının çok büyük çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu, ancak sadece on yıl sonra ülkedeki kırk yaşın altındaki insanların neredeyse tamamı okuryazardı.[8]

Sovyetler Birliği ve diğer devlet sosyalisti ülkeler bir yandan da hızlı bir şekilde, tam da Kollontay, Krupskaya ve Armand'ın öngördüğü üzere, en küçük çocukları da kapsayacak şekilde eğitim imkânlarını genişletti. Tarihçi Lisa A. Kirschenbaum *Küçük*

Yoldaşlar: Sovyet Rusya'da Çocuklukta Devrim, 1917-1932 kitabında, Aydınlanma Komiserliği'nin ilk yıllarda, başta iç savaş ve ardından yaşanan kıtlık olmak üzere karşılaştığı zorlukları detaylarıyla anlatır. Kirschenbaum, yerel Sovyet yönetimlerinin pek çok zorluğa rağmen tüm çocuklara anaokulu eğitimi sağlama planlarını sürdürdüğünü gösterir. 1918'de Moskova vilayeti yirmi üç anaokulu, sekiz yuva ve on üç yaz kampı kurmuş, 1919'a gelindiğinde bunlara 279 yeni kurum eklenmişti. Aynı şekilde, 1918'de Petrograd kentinde hiçbir okul öncesi eğitim kurumu yoktu; 1919'a gelindiğindeyse kent içinde 106, kent dışında ise 180 okul öncesi eğitim kurumu vardı. Diğer bölgelerde de, daha yavaş olsa da önemli bir ilerleme kaydedilmekteydi.[9] Bu yeni kurumlarda öğretmenler Krupskaya'nın radikal eğitim yöntemlerinin, özellikle de çocukların bir özgürlük kültürüyle yetiştirilmesi yönündeki fikrinin ilk denemelerini yapıyorlardı. Kirschenbaum "öğretmenler, sınıftaki özgürlüğün, devrimin sosyal yaşamı dönüştürme hedefinin temel ve zorunlu bir parçası olduğu fikrinde ısrarcıydılar," diye aktarıyor. Görüştüğü öğretmenlerden biri, "özgür yetiştirme tarzı" adını verdikleri yöntemin "çocukların içlerindeki doğal kabiliyetlerin özgür bir şekilde gelişmesini sağladığını, onlara bağımsızlık, yaratıcılık ve toplumsal bakış açısı kazandırdığını" belirtiyordu.[10]

İstatistiklerden alıntılar yapmaya devam edebilirim ancak demek istediğim basit: Planlı ekonominin verimsizliğine, bireysel özgürlüklerin yetersizliğine ve ataerkil normların devam etmesine rağmen, sosyalist kadın hakları eylemcilerinin çabaları sonunda meyvesini vermişti. Bu kadınların çoğu bugün sadece Batı'da değil, kendi ülkelerinde bile unutulmuş olabilir; ancak yaptıklarının etkisi yüz milyonlarca yaşamın günlük gerçekliğinde, özellikle annelerinin ve büyük annelerinin hayal bile edemeyeceği eğitim ve iş olanaklarına sahip kadınların yaşamlarında sürüyor. Sosyalist kadın eylemcilerin başarısı, günümüzde bile, Doğu Avrupa'da bilim ve teknoloji alanındaki kadınların yük-

sek oranında veya eski sosyalist ülkelerde matematik alanındaki toplumsal cinsiyet farkının kapitalist ülkelerdekinden düşük olması gibi beklenmedik şekillerde kendini gösteriyor.[11] Sonuç olarak, bu kitapta portrelerini çizdiğim Kızıl Savaşçı Kadınlar'ın ve hikâyelerinin anlatılmasını bekleyen daha nicelerinin yaşantıları ve yaptıkları bir fark yarattı.

* * *

Peki biz, çağımız koşullarında adalet ve eşitlik arayan insanlar olarak, Doğu Avrupa'da yaşamış bu sosyalist kadınların yaşam öykülerinden neler öğrenebiliriz? Bu son sayfalarda, uzlaşmaz bir küresel kapitalizm çağında politik olarak adanmış bir yaşam sürdürmek için gerekli olan unsurları belirlememize yardımcı olabilecek bazı ipuçlarından bahsetmek istiyorum. Bu kadınların hayatlarını okuyarak ve araştırarak geçirdiğim yıllar boyunca, kurgusal veya gerçek rol modellerinin onlar için önemi beni her zaman etkileyen bir şey oldu. İnessa, Aleksandr ve Vladimir Armand romantik yaşamlarındaki karmaşayı, Çernişevski'nin *Ne Yapmalı?* romanındaki kurgusal Vera Pavlovna, Kirsanov ve Lopuhov karakterleri arasındaki ilişkileri düşünerek idare ettiler. Lenin ve Krupskaya da, aşk, cinsellik ve alkolün yanı sıra her tür konforu reddederek, vücudunu ve zihnini Rus halkının kurtuluşu için çalışmak üzere güçlendiren çileci Rahmetov'u idealize ediyordu. Gerçekten de, (Rusya dışında neredeyse kimsenin adını duymadığı) bu roman, Sovyetler Birliği'nin önde gelen Bolşevikleri olacak çok sayıda komünistin kişiliğini biçimlendirmesi bakımından tüm yirminci yüzyılın çehresini büyük ölçüde değiştirmişti.[12]

Tolstoy da benzer şekilde, şiddet karşıtlığı ve maddi dünyadan kişisel vazgeçiş hakkındaki yazılarıyla, sadece Krupskaya için değil, Mahatma Gandhi ve Martin Luther King gibi aktivistler için de önemli bir rol modeli oldu. Genç Gandhi 1894 yılında Tolstoy'un *Tanrının Krallığı İçinizdedir* kitabının İngilizcedeki

ilk çevirilerinden birini okumuş, sonrasında iki adam 1909 ile 1910 yılları arasında mektuplaşmış, Tolstoy mektuplarıyla genç avukata akıl hocalığı yapmıştı.[13] Gerek Çernişevski'nin gerekse Tolstoy'un eserleri okurlarına ilham vermiş; radikal siyasi değişim için içlerinde (insanları dinî tarikatlara çeken türden) özel bir çağrı hisseden adanmış bir havariler kadrosu gerektiğine inandırmıştı. Ancak söz konusu idealistlerin çabası, öte dünyadaki kurtuluş için değil, bu dünyadaki toplumsal değişim içindi.

Çernişevski'nin 1863 tarihli romanındaki karakterler ve Tolstoy'un çeşitli yazıları, nasıl ki yirminci yüzyılın gerçek dünyadaki aktivistleri için bir model oluşturduysa, bu kitapta yer alan Kızıl Savaşçı Kadınlar'ın yaşamları da bugünün müstakbel devrimcilerinin önlerindeki mücadeleler için ihtiyaç duyacakları bazı temel niteliklere işaret edebilir. Elbette bu kadınların hiçbiri mükemmel değildi; her birinin kusurları ve zaafları, yapamadıkları ve başarısızlıkları vardı. Ama onlar gerçek insanlardı. Kurgusal bir karakter olan Rahmetov, ideal devrimcinin yaşamının somutlaşmış hali olabilirdi, çünkü onun elektrik faturasını ödemek veya bir yeraltı gazetesini idare etmek gibi kaygıları yoktu. Rahmetov iktidara gelmedi, siyasi düşmanlarla veya benimsediği ilkeleri tehdit eden nahoş ikilemlerle baş etmek zorunda kalmadı. Rahmetov hiçbir zaman Stalin'le karşı karşıya kalmadı, faşistlerle savaşmadı veya uluslararası bir kadın hareketi kurma görevini üstlenmedi. Kızıl Savaşçı Kadınlar'ımız bunların hepsini ve fazlasını yaptı. Ben de şimdi, belli bir sıralama gözetmeksizin, bu sosyalist kadın hakları eylemcilerinin uzun vadede başarılı olmalarını sağlayan niteliklerin neler olduğu hakkında kafa yoracağım.

1. Yoldaşlar

Bu kitapta anlatılan kadınların hepsinin çevresinde ailelerinden, arkadaşlarından, meslektaşlarından ve hayat arkadaşlarından oluşan, verdikleri çeşitli mücadelelerde kendilerini des-

tekleyen sıkı bir ilişki ağı vardı. Aleksandra Kollontay'ın kişisel ilişkileri, farklı nesillere ve ülkelere uzanıyordu. Aralarındaki romantik ilişki bitse de yaşamına giren erkeklerle arkadaşça ilişkisini sürdürüyor, onlarla iş birliği yapmaktan kaçınmıyordu. Mişa adında bir oğlu ve birlikte bir tür seçilmiş aile kurduğu, ömrü boyunca dost kaldığı Zoya Şadurskaya vardı. Sosyalist yoldaşları Clara Zetkin, Karl ve Sophie Liebknecht, Karl Kautsky ve Rosa Luxemburg'la, ilerleyen yıllarda da Lenin ve Krupskaya'yla yakın bağlar kurdu. İsveç'te görevliyken İspanyol diplomat İsabel de Palencia'yla dost oldu, İsveç kadın hareketinden çok sayıda arkadaş ve tanış edindi. Krupskaya ve Lenin için birbirleri vardı şüphesiz; ama aynı zamanda İnessa Armand, Krupskaya'nın annesi, sürgün yılları boyunca onlara yardım eden Lenin'in annesi ve kız kardeşleri de hayatlarının bir parçasıydı. Armand için de yalnızca Aleksandr, Vladimir ve beş çocuğu yoktu, Krupskaya ve Lenin'in dostluğuna sahipti. Pavliçenko'nun anne babası, oğlu, asker arkadaşları, kocası ve ilerleyen yıllarda, Amerika Birleşik Devletleri'nin first lady'si Eleanor Roosevelt'le kurduğu sıra dışı dostluğu vardı. Elena Lagadinova da yalnız değildi, kocası ve üç çocuğu, erkek kardeşleri ve yirmi iki yıl birlikte çalıştığı Bulgar Kadın Hareketi Komitesi'nin kadınları yanındaydı. Ayrıca Kollontay gibi o da, kendi ülkesindeki yakın çevresi dışında, dünyanın dört bir yanından eylemci ve siyasetçiler arasından yol arkadaşları edinmişti.

Jodi Dean, "Sömürünün, baskının ve bağnazlığın olmadığı bir dünya için birlikte mücadele ederken birbirimize güvenebilmeli ve yaslanabilmeliyiz," diye yazıyor ve "işte bu ilişki yoldaşlıktır" diye ekliyordu.[14] İnsanın siyasi anlamda yoldaşları olması gerektiğine ben de inanıyorum, ancak aile ve akrabalık ilişkilerimizi de bu kategorinin dışında bırakmamalıyız diye düşünüyorum. Göçmenler, yoksullar, beyaz olmayan etnik gruplar için aile bağları, aşılması güç zorluklarla mücadele ederken ihtiyaç duyduğumuz sosyal güvenlik ağlarını, bakım ve şefkati sağlar. Grev hattı-

mıza katılacak veya protesto gösterilerinde yanımızda olacak yoldaşlarımızın olması ne kadar önemliyse, kanserle mücadele eden bir mücadele arkadaşına ilgi göstermenin veya bir öğle sonrasını yalnız yaşayan kıdemli bir yoldaşla geçirmenin de önemli bir politik emek olduğunu düşünüyorum. Lenin'in çok stresli geçen bir kongreden sonra bir tür sinir krizi geçirip zonaya yakalandığı zamanı hatırlayalım. Krupskaya bir yandan Avrupalı solculardan oluşan geniş bir posta ağı örgütleyerek partinin lojistiğini yönetirken, diğer yandan da Lenin'e bakıyor, kızarıklıklarla kaplı vücuduna iyot sürerek onu tedavi ediyordu. İnessa Armand'ın kendisine bıraktığı (Vladimir'den olan küçük Andrey de dahil) çocukların sorumluluğunu almaktan veya hapse girmemesi için İnessa Armand'ın kefaletini ödemekten kaçınmayan Aleksandr Armand'ı düşünelim. Sol, "aile" kavramını, tahayyülleri ataerkil ve heteronormatif [karşı cinse dayalı] bir ailenin ötesine gitmeyenlere bırakmamalıdır. Nasıl ki yoldaşlarımız arasında akrabalarımızı buluyor ve onlardan kendi ailemizi yaratıyorsak, aile üyelerimiz içinde de pekâlâ yoldaşlarımız vardır.

Yaşamımda sayısız kere başka insanlar –bir arkadaş, bir akraba, bir hayat arkadaşı veya bir meslektaş– bir işi kendi başıma halledemediğimde benimle ilgilendi: Beni hastaneye götürdü, seyahat etmem veya geç biten toplantılara katılmam gerektiğinde küçük kızıma baktı, Doğu Avrupa'da saha çalışması yaparken evime göz kulak oldu ve benimki bozulduğunda arabasını bana ödünç verdi. En çok ihtiyacım olduğu zaman tavsiye ve tesellileriyle yanımda oldular. Bu türden bir desteği sağlamak (geçmişte olduğu gibi) tek bir cinsiyetin işi değil elbette. Cinsiyetlerimizden bağımsız hepimizin, bize ilgi ve destek sağlayan bir ilişkiler ağı içinde gömülü olduğumuzu fark etmesi çok önemli. Bu ilişkiler ağı, politik veya kişisel yaşamlarımıza dahil olan tüm insanları kapsıyor.

İlişkileri sürdürmek radikal bir iş. Hiç kimse, Vladimir Lenin gibi büyük bir devrimci bile dünyayı tek başına değiştiremez.

Toplumun tek tek bireysel (ne kadar ilerici olursa olsun) amaçlar şeklinde atomize olması, bizi başkalarının duygusal kaynaklarını açgözlülükle yutan münzevi kara delikler halinde böler ve adaletsizliği devamlı kılar. Her ne kadar bu olguyu tanımlamak için belli bir terime ihtiyaç duysak da, şahsen ben "duygusal emek" ifadesinden hoşlanmıyorum. Çünkü bu ifade, değeri kişisel olmayan bir arz-talep yasası uyarınca dalgalanan emeğin bedelinin ödenmesi gerektiğini ima ediyor. "Duygusal emek" ifadesi en temel insani bağın kullanım değeriyle mübadele değeri arasında ayrım yaparak, kapitalizmin kollarının özel hayatlarımıza dek girmesine neden oluyor. Eski bir dostla tembel bir öğleden sonrasını paylaşmak (en iyisi, arkadaşınızı protestoya katılmaya ve sonrasında uzun bir akşamı birlikte geçirmeye ikna etmeniz olsa da) kitlesel bir protestoda yumruğumuzu kaldırmak kadar önemlidir bence. Dünyayı insanlar için daha iyi bir yer haline getirmek istiyorsak yatay ilişkilerimizi beslemek, bağ ve dostluk kurmak için zaman ayırmalıyız. Yoldaşlar edinmek, güven inşa etmek ve birliktelik sağlamak, siyasi bir mücadelenin temelini oluşturur.

2. Tevazu

Gerek gerçek yaşamımızın filminde gerekse internette başkaları için yarattığımız hikâyelerde her zaman baş rolü oynadığımız (ki bu gittikçe yaygınlaşan ve bazı psikologların çağımızın başlıca kişilik bozukluğu olarak tarif ettiği bir olgudur)[15] hiper-bireyci bir kültür içinde doğup büyüyenlerimiz için tevazu, ancak aktif bir çabayla geliştirilebilecek bir özellik. Başkalarıyla ortak bir siyasi hedef doğrultusunda çalışırken, karmaşık ve dinamik bir ağ içindeki rolümüzün küçük bir düğümden ibaret olduğunu kabul etmek gerekir. Lev Tolstoy bize şunu hatırlatıyor:

> Hepimizin karşısına çıkan ve yaşamın tüm anlamını yok eden iki kaçınılmaz gerçek var; (1) her an her birimizi pençesine alabilecek ölüm, (2) tüm yapıp ettiklerimizin geçiciliği, artlarında

> bir iz bırakmadan hızla geçip gidiyor olmaları. Ne yaparsak yapalım, şirketler kuralım, saraylar ve anıtlar dikelim, şarkılar ve şiirler yazalım, hepsi geçici. Geride hiçbir iz bırakmadan geçip gidiyorlar.[16]

Eserlerinin ölümünden uzun yıllar sonra bile kalıcı olduğu düşünülürse, Tolstoy'un sözlerindeki güzel ironiyi görmemek mümkün değil. Ancak onun ebedi zaman anlayışına göre, kendi eserleri de bilinmeyen bir geleceğin boşluğunda yok olup gidecektir.

Hiper-şimdiciliğimizle, tweet'lerimizin ve TikTok videolarımızın yapıp ettiklerimizin kalıcı bir kaydını sağlayacağını, muhteşem anlarımızı kalıcılaştıracağını düşünüyoruz. Fransız-Çek romancı Milan Kundera'nın bir zamanlar yazdığı gibi: "Çünkü herkes kayıtsız bir evrende görülüp işitilmeden yok olup gideceği düşüncesiyle acı çeker. Bu nedenle, henüz vakit varken, kendisini sözcüklerden oluşan bir evrene dönüştürmek ister."[17]

Geriye çekilip uzaktan baktığımızda ve bir insanın ömrünün tüm insanlık tarihi içinde bir çentik bile olmadığını fark ettiğimizde, Tolstoy'un varoluşun geçici doğası hakkındaki sözleri, daha büyük bir amaç için başkalarıyla çalışmak için gerekli tevazuyu geliştirmemize yardımcı olur. Krupskaya ve Armand'ın davaya (özellikle de Lenin'in taleplerine) itaat etmesinin, ataerkil bir ilişki dinamiğinin örneği olduğu için beni öfkelendirdiğini söylemeliyim. Nitekim günümüz kadın hakları eylemcileri, bu tür bir ilişki biçimini cinsiyetçi ve eşitsiz olduğu için reddediyor. Ne yazık ki, tarih boyunca devrimin ağır işlerinin çoğunu kadınlar yaptı; ilerlemek istiyorsak bu işin daha adil bir şekilde paylaşılması gerekiyor. Ancak siyasi mücadelenin sonsuz talepleri karşısında bir tevazu duygusu geliştirmek, şahsi rollerimiz hakkında çok fazla kafa yormadan devrim için çalışmaya devam etmemizi sağlar.

Bu kitapta portreleri çizilen devrimciler, yaşamlarını kendi öz çıkarlarından daha büyük bir davaya adamış kişilerdir.

Krupskaya Sovyet pedagojisi anlayışını hayata geçirmek için eğitim bakanı yardımcılığı görevini üstlenmek için gönüllü olmuş, takdir edilip edilmemekle ilgilenmemişti. Armand, Lenin'in eserlerini çevirmek için kendi teorik makalelerini yazmaktan vazgeçmiş, Kollontay Avrupa'da faşizmin yenilgiye uğratılması uğruna Stalin'in terör yönetimiyle uzlaşmıştı. Pavliçenko üniversite eğitiminden ve hep hayalini kurduğu tarih öğretmenliğinden vazgeçmiş, cephenin en ön safına geçerek canını ortaya koymuştu. Lagadinova çok sevdiği genetik laboratuvarından ayrılmış, Bulgar Kadın Hareketi Komitesi'ne başkanlık etme görevinden kaçmamıştı. Jodi Dean, "Yoldaşlar kendilerini tekil ve özel bireyler olarak sevmez," diye yazıyor ve ekliyor: "Onlar şahsi tercih ve heveslerini siyasi amaçlarına tabi kılar. Yoldaşların birbirleriyle ilişkisi dışa dönüktür, gerçekleştirmek istedikleri tasarıya, kurmak istedikleri geleceğe yöneliktir."[18] Yaptığımız önemli işler için takdir ediliriz veya edilmeyiz, bunu kabul etmeliyiz.

3. Otodidaktizm

"Otodidaktizm" kelimesi Eski Yunanca *autos* (oto/kendi) ve *didaktikos* (didaktizm/öğreticilik) kelimelerinden türemiştir; kişinin kendi kendini eğitmesi anlamına gelir. Bu sayfalarda yaşam öykülerine yer verilen devrimci kadınların hepsi, günler boyunca ara vermeden kitap okuyan Rahmetov karakteri gibi, hayatları boyunca hiç durmadan çalıştılar. Krupskaya'nın kapitalist toplumlardaki eğitimin, bizi sadece serbest piyasa ekonomisinde hayatta kalmamızı sağlayacak beceri ve fikirlerle donattığı gözlemini kabul edersek, yapmamız gereken şey zihnimizi hâkim statükoyu sorgulayan fikirlerle donatmak olacaktır. Kollontay'ın sosyalizmle tanışması kitaplar aracılığıyla olmuştu: İlk kez Narva'daki bir fabrikada tanık olduğu dehşete çözüm bulmak için kelimeler evrenine dalan klasik bir otodidaktti o. İlk kocasından İsviçre'de üniversite okumak için ayrıldı. Hayatı boyunca kaotik bir dünyada teselli bulmak için sık sık okumaya ve yazmaya yöneldi. Genç

Krupskaya da tam bir kitap kurduydu. Tolstoy'un, Çernişevski'nin ve yüzyıl sonu Rusya'sının toplumsal meseleleriyle uğraşan diğer yazarların eserlerini okuyarak geçiriyordu günlerini. Alabileceği en yüksek örgün eğitimi aldıktan sonra Marx, Engels ve başka teorisyenlerin eserlerini daha yakından tanıyacağı çeşitli okuma gruplarına katıldı. Sürgündeki yaşamı boyunca kendini pedagoji çalışmalarına verdi. Anılarından, Lenin'le sürgünde yaşarken bir şehre taşındıklarında yaptığı ilk işin kütüphaneye kaydolmak olduğunu öğreniyoruz. Nitekim ilerleyen yıllarda Sovyet kütüphaneciliğinin anası oldu. Yeni işçi devletinin ruhu için tehlikeli olduğu düşünülen kitapların sansürlenmesinde pay sahibi olsa da, kendi kütüphanesinde 20.000'den fazla edebiyat ve çalışmaları için kullandığı inceleme eseri vardı. Yine anılarını okurken onu sık sık kucağında bir sözlük, kendi kendine yeni bir dil öğrenmeye çalışırken görürüz.

İnessa Armand'ın siyasete girişi de benzer bir şekilde, Moskova'da genç kayınbiraderi Vladimir Armand'ın evindeki gizli okuma grupları aracılığıyla oldu. Vladimir'in ölümünden sonra Belçika'daki bir üniversitede ekonomi dersleri aldı. Arzusu işçilerin davasına kendi teorik katkısını yapmaktı. Çok sayıda dil bilen Armand, Lenin'in çok sayıda eserini okudu ve tercüme etti. Sürgün yıllarının sonunda, kendi fikirlerine olan artan güveni ve Lenin'in eserlerine aşinalığı sayesinde, Lenin'e yapıcı eleştirilerde bulunuyor, hatta yer yer onun kendisiyle çeliştiği noktalara işaret ediyordu. Lüdmila Pavliçenko savaş tamtamları kendisini askere çağırdığında üniversitede tezini yazıyordu. Terhis olur olmaz eğitimini tamamlamak için hemen üniversiteye döndü. 1942'de Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyarete etmeden önce, cesaretini toplayıp Stalin'den İngilizce dilbilgisi kitaplarıyla bir İngilizce-Rusça sözlük istemişti. Kızıl Savaşçı Kadınlar'ın en yüksek örgün eğitim düzeyine sahip olanı Lagadinova, hayatı boyunca okumaya ve entelektüel kapasitesini geliştirmeye devam etti. Kendini doğa bilimlerine adamışken,

Bulgar kadınların ihtiyaçlarını daha iyi anlamak amacıyla toplumsal araştırmalara yöneldi. Birleşmiş Milletler'deki başarısı, uluslarüstü düzeyde çalışmanın bazen oldukça karmaşık olabilen usullerine aşina olduğunu kanıtlıyordu. 2010 ile 2017 yılları arasında (çoktan emekli olduğu bir zamanda) yaptığımız sayısız görüşmenin istisnasız her birinde, benimle okuduğu bir makale veya kitaptan bölümler, alıntılar paylaşıyordu. Dünyayı olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi görmek isteyenlerimiz için otodidaktizm, gerekli bilgiyi bulup edinmenin yaratıcı düşünceye güç ve ilham verdiğinin kabul edilmesidir.

4. Açık Görüşlülük

Kendini sürekli olarak eğitmesi, kişiye yeni fikir ve bakış açılarıyla karşılaşmasına imkân tanıyan zihinsel esnekliği sağlar. Açık görüşlülük, yeni kanıtlar sunulduğunda fikrinizi değiştirmeye hazır olmayı, bilginin üretimi hakkında eleştirel bir şekilde düşünebilmeyi gerektirir. Yanlış kararlar ve taktik hatalar kişisel veya kolektif gelişimi sağlayabilir. Jodi Dean bu konuda şöyle yazıyor: "Hata yapabilir, öğrenebilir ve değişebiliriz. Kendi yetersizliklerimizin farkına varmakla, başkalarının eksiklikleri karşısında cömert ve anlayışlı olmamız gerektiğini öğreniriz."[19] Kollontay açık görüşlülüğün en iyi örneklerinden biridir belki de. Birinci Dünya Savaşı'nın acımasız şiddetini gördüğü zaman, sosyal demokratlardan (Menşevikler) ayrılarak Lenin ve Bolşeviklerin safına geçmişti. Ekim Devrimi'nden sonra ise İşçi Muhalefeti'nin çizgisini benimseyerek Lenin ve Troçki'ye meydan okumuş, bu onun yurtdışında diplomatik görevlere sürülmesine neden olmuştu.

Krupskaya Marx'ın eserlerini okuyup Saint Petersburg işçi sınıfı içinde ajitasyon yaptıkça gençliğinin Tolstoycu hayat görüşünden uzaklaşmıştı. Armand siyasi faaliyete işçi kadınların acılarının hayırseverlik yoluyla hafifletebileceğini uman bir feminist olarak başlamış, kısa süre sonra Rusya'nın ezilen sınıflarının

gerçek kurtuluşunun ancak eski düzenin tamamen yıkılmasıyla mümkün olacağını anlamıştı. Fikirlerin gücü fiziksel zorun gücünden çok daha büyüktür. Tolstoy şöyle açıklıyor: "Kesintisiz, anlamsız ve umutsuz bir yoksunluk içinde ve ağır çalışma koşulları altında tüm yaşamları tükenen insanlığın büyük çoğunluğu için, emekçi kitleler için acıların en büyüğü olanla (hem kendilerinin hem de onları bu duruma getirip bu durumda tutanların inancına göre) olması gereken arasındaki keskin çelişkidir."[20] Bunlara ne kadar samimiyetle ve sıkı sıkıya bağlı olursak olalım, inançlarımız düşünsel gelişimimizi engelleyen hapishaneler haline gelebilir. Açık görüşlülük, yol boyunca bazı yanlış adımlar atmamıza neden olsa da, kişinin kendi inançlarını sorgulama cesaretini gerektirir.

5. Yetenek

Kişinin kendini sürekli olarak eğitmesi ve farklı alanlarda kendini denemesi, becerilerini keşfetmesini sağlar. Bu sayede kabiliyetlerimizi ve doğuştan gelen yatkınlıklarımızı toplum yararı için nasıl daha iyi kullanabileceğimizin farkına varırız. Beşeri sermaye, ekonomik bir terim olarak, işgücünün serbest piyasadaki mübadele değerini artırmak için yapılan belirli yatırımları ifade eder; yeteneği bir meta olarak görme alışkanlığımız bu yüzdendir. Oysa, taşıdığımız duygular, duyduğumuz muhabbet, gösterdiğimiz dikkat gibi, yeteneğimizi de salt uğrunda çok çalıştığımız ve kazandığımız bir şey olarak değil, içinde bulunduğumuz koşulların bize verdiği tesadüfi bir armağan olarak düşünmeliyiz. "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar" şeklindeki ünlü Marksist ilke, yeteneklerimizi toplumsal mal olarak görür; çünkü becerilerimiz, üzerinde çok az kontrole sahip olduğumuz belirli toplumsal bağlamlar bütününün bir sonucudur. Modern otodidaktizmi mümkün kılan yüksek hızlı internet bağlantısına, ücretli yayın organlarına ve aboneliğe dayalı akademik veri tabanlarına erişimde de, anaokulundan yüksek öğrenime

dek kaliteli devlet okullarına ulaşmakta da, topluluklar ve ülkeler arasında büyük eşitsizlikler var. Bilginin ve rehberliğin eşitsiz bir şekilde dağıtılması, halihazırda iyi koşullara sahip olanlara fayda sağlar. Tüm bu eşitsizliklere rağmen insanlar dünyaya gelir ve farklı beceriler edinirler. İyi bir yoldaş olmanın bir yanı da, çabalarınızın en çok nerede etkili olacağını anlamaktır.

Kollontay çok iyi bir hatip ve yazardı. Önceden herhangi bir hazırlık yapmadan kışkırtıcı bir eleştiri veya dokunaklı bir methiye ortaya koyabiliyordu. Yaşamının ilerleyen yıllarında diplomasi ve müzakerecilik becerilerini geliştirdi, aristokrat geçmişini ve gustosunu işçilerin davasını savunmak için kullandı. Krupskaya doğuştan bir örgütçü ve lojistik sihirbazıydı; aynı zamanda şefkatli bir dinleyiciydi. Armand bildiği farklı diller sayesinde Rusça, Fransızca, Almanca ve İngilizce arasında hiç zorlanmadan geçiş yaparak Lenin'in yazılarının yaygınlaşmasını sağladı. Pavliçenko, akademik özlemlerine rağmen, keskin nişancılıktaki sıra dışı yeteneğiyle öne çıktı; nişan alma becerisi ve sabrıyla çok sayıda Alman keskin nişancısını avlayarak, Sovyet ordusunun paha biçilmez bir askeri oldu. Lagadinova'nın ise azmi ve liderlik becerisi vardı, insanları iş birliği içinde çalışmaya ikna edebiliyordu. Yatkınlıklarınızı saptamak zaman içinde becerilerinizi geliştirmenizi sağlar.

6. İttifak

Aynı fikirde olmadığımız insanlarla çalışmaya hazır olmalıyız; hatta bazen fikirlerini çağ dışı bulduğumuz insanlarla da iş birliği yapmamız gerekir. İttifak kurmak, alçak gönüllülük ve açık görüşlülükle mümkündür, ortak amaç için sabır ve empati ister. Yirminci yüzyıl boyunca, solun en güçlü olduğu zamanlar, çok çeşitli grupların ortak bir düşmanı (genellikle faşizmi) yenmek için bir araya gelmesiyle "halk cephelerinin" kurulduğu dönemlerdir. İttifaka girmek, nihai hedeften önceki ara aşamalarla yetinmek değil, bu aşamaları savunanların, çoğu zaman süreç

içinde radikalleştiğini ve geleceğin değerli yoldaşları olduğunu anlamaktır. Radikalleşme yolunda geride kaldıklarını düşündüğümüz insanlara küçümseme ve alayla yaklaşmak, onların uzaklaşmasına neden olur; bu da bizi bölmek isteyen düşmanların işine yarar. Noam Chomsky'nin dediği gibi, bazen gerekli olan sadece kafesin tabanının genişletilmesidir.[21]

Sosyalist kadın hareketinin tüm tarihi, bazı yönleriyle, geniş kapsamlı ittifakların uzun dönemli stratejik hedefler için kullanılmasının bir örneğini sunar. İşçi sınıfına mensup kadınların özgül ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir hareket kurmak isteyen Kollontay, Krupskaya ve Armand, bu amacı gerçekleştirmek için, sınıf meselesini göz ardı eden feministler ve toplumsal cinsiyet meselesini göz ardı eden sosyalistler arasında, eleştirilerle dolu bir mayın tarlasında yol alırmışçasına manevralar yaptılar. Lagadinova, Soğuk Savaş'ın kırılgan jeopolitik koşullarında, ideolojik ayrılıklara bakmadan kadınlar arasında köprüler kurdu; dil ve politika farklarından kaynaklanan bitmek bilmeyen retorik savaşlara saplanıp kalmak yerine ortak hedeflere odaklandı. Bulgaristan'ın içinde ise, ataerkil normların sürüp gitmesine, erkeklerin ev işlerinde yardım etme konusundaki ısrarlı direncine karşı mücadele etti. Erkeklerin inatçılığı karşısında öfkelenmek yerine, ev işlerini toplumsallaştırmak için gerekli kaynakların yaratılması için daha da fazla savaştı. Klişeleşmiş bir söz vardır ya: Bazen bir muharebeyi kaybetmek, savaşı kazanmaktır.

İttifak kurma ve uzlaşma becerisini çoğu zaman zayıflık olarak algılarız. Tabii ki her durumda, özellikle de sahtekâr faşistlerle veya finans kapitalizminin tek bir amacı olan yardakçılarıyla uğraşırken esneklik ve letafet göstermemiz gerekmez. Ancak Weimar Cumhuriyeti'nin tarihi bize bir şey öğrettiyse, o da soldaki bölünmelerin çoğu zaman faşistlere iktidarın yolunu açtığıdır. Alman Komünist Partisi (KPD) ve Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) toplam oyları, Nazilerin Kasım 1932'de parlamentoda çoğunluğu kazanmasını engelleyecek sayıdaydı.

Stalin'in Sosyal Demokratları "Sosyal Faşistler" olarak itham etmesi nedeniyle iki parti güçlerini birleştirmeyi başaramadı. Müsaadenizle bir klişeyi daha kullanacağım: Stratejik ittifaklar kurmaya hazır olmak, mükemmel olanın iyi olanın düşmanı olmasına asla izin vermemektir. Sosyalistler, sadece farklı hareket ve kimlikler arasındaki kesişme noktalarına odaklanmak yerine, farklı hareketler arasında yan yana eşit ilişkiler kurarak birleşme fırsatlarını da aramalıdır; böylece daha adil bir dünyaya doğru birlikte ilerlemek mümkün olur.

7. Azim

Krupskaya'nın cenazesinde yaptığı konuşmada Kollontay onu şu sözlerle anıyordu: "Tüm sadeliği ve tevazusuyla onda muazzam bir irade, sonsuz bir çalışma kapasitesi ve partinin gücüne büyük bir inanç vardı. Zor durumlarda veya siyasi gerileme dönemlerinde Nadejda Konstantinovna hiçbir zaman umutsuzluğa kapılmadı. Kendisini tanıma şansına sahip olanların hatırasında o, sarsılmaz bir cesaret ve kararlılık abidesi olarak kaldı."[22] Azim, sorumluluk almak, şüphelerinize teslim olmamak ve koşullar ne kadar zor olursa olsun, sinizmi ve umutsuzluğu reddetmek demektir. Popüler kültürün idealizmi çocukça ve naif olarak resmettiği bir bağlamda, kayıtsızlığı reddetmek demektir. Azim, Krupskaya'nın hapisten çıkar çıkmaz illegal grevler için para toplamaya başlamasıdır. Azim, Vladimir'in veremi kötüleştiğinde Armand'ın Mezen'den kaçmayı kotarmasıdır. Pavliçenko, gerek savaş alanında, gerek kendisine cephede burnunu pudralayıp pudralayamadığını soran Amerikalı gazetecilerin önünde olsun, bir azim örneğidir. Azim, kimine göre "dayanma gücü", kimine göre de "metanet"[23] anlamına gelir; ancak en temelde bu, istemeseniz bile devam etmektir. Çevrenizde sizi destekleyenler olsun ya da olmasın, pes etmeyip doğru bildiğinizi söylemek demektir. Bu, duygularımızın incinmesine neden olabilir: İnsanlar suratınıza telefonu

kapatır, yüzünüze kapıyı çarpar ya da internette sizinle dalga geçerler. Devrimden sonraki ilk yıllarda, Kollontay uyguladığı politikalarından nefret eden yurttaşlar tarafından bindiği tramvaylardan kovulmuş, her gün basında çıkan iftiralara maruz kalmıştı. Azim, bazılarına bolca bahşedilmişken, bazılarına ise pek az dağıtılmıştır; ancak azim, zamanla öğrenilebilen ve güçlendirilebilen bir özelliktir: Kaçınılmaz ve "zalim kaderin yumruk ve okları"[24] karşısında deri kalınlaşır, irade gücü artar.

8. Adanmışlık

Sorunlara el atmanın yollarını arama anlamındaki adanmışlık, azimle ilgili bir özelliktir. Krupskaya, 1901 tarihli "Kadın İşçi" adlı broşüründe, kadınların siyasi bilinçlerinin ancak eylemlere katılmaları yoluyla gelişebileceğini savunur. Bu eylemler grevler, gösteriler, sivil veya sivil olmayan itaatsizlik biçimleri olabildiği gibi yayın yapmak, sanat üretmek, internet mim'leri* yapmak veya devrimci şifreler yazmak olabilir. Düşünmek ve hayal kurmak da, eğer dış dünyaya yöneliyorlarsa, adanmışlığın bir parçasıdır. Bu kitapta yer alan savaşçıların her biri, aktif ve adanmış yaşamlar yaşadı; her biri yeteneklerine uygun katkılarda bulundu. Kollontay konferanslar verdi, grevler örgütledi, Sosyal Refah Komiserliği'ni ve Jenotdel'i yönetti; kadınların özgürleşmesini desteklemek için makaleler, öyküler ve kısa romanlar yazdı. İlerleyen yıllarda, Sovyetler Birliği'nin dış ilişkilerini yönetmek ve diğer diplomasi görevleri tüm enerjisini tüketti. Yaşamının sonlarına doğru kendisinden sonra gelenlere bir vasiyet bırakmak amacıyla anılarını yazdı. Krupskaya işçilere ders verdi, grevler için para topladı, makaleler yazdı, illegal gazeteler yayınladı, Partinin dış yazışmalarını yönetti, sürgün yıllarında Lenin'e baktı. 1917'den sonra yetişkin okuryazarlık okulları, kütüphaneler, okuma odaları ve gençlik örgütleri kurdu, aynı za-

* Mim (İng. "meme") internet ortamında kullanılan ve kalıplaştığı için işaret değeri taşıyan herhangi bir resim ya da söz. *–çev.*

manda da Sovyet kadınların yaşamlarını iyileştirmek için çalıştı. Armand kongrelere katıldı, yeraltı toplantıları düzenledi, Lenin'e desteği artırmak için gizli görevler yürüttü ve onun makalelerini tercüme etti. Pavliçenko cephenin ön saflarında keskin nişancı olarak hizmet etmek için gönüllü oldu; on beşine gelmeden partizan güçlerine katılan Lagadinova ise, altmış yaşında emekli olmak zorunda kalıncaya dek sosyalizmi kurmak için çalışmaya devam etti. Eylemsizlik de aynı kayıtsızlık gibi, kurulu düzenden çıkar sağlayanların işine gelir. Politik adanmışlık, azmi mümkün kılar ve azim de politik adanmışlığı artırır: Mükemmel bir üretken döngü.

9. Dinlenme

Adanmışlık ve azim ihtiyacımız olan özelliklerdir, ancak tükenmemeye de özen göstermeliyiz. Uzun süre ve ara vermeden siyasi faaliyette bulunmak en enerjik insanı bile tüketir: Kollontay birkaç kez kalp krizi geçirdi, Krupskaya da stresin kötüleştirdiği bir tiroid hastalığından mustaripti. Devam etme güçlerini yitirdikleri zaman davaları da zarar görmüştü. Armand, Jenotdel'in başkanlığını yürütürken, koleranın pençesine düşene dek ölümüne çalıştı. Halihazırda yoğun olan programımıza dinlenmeyi, gücümüzü geri kazanmak için kendimize zaman ayırmayı da eklemeliyiz. Lenin bile ne zaman mola vereceğini, Alpler'de uzun yürüyüşler yapma zamanının geldiğini biliyordu. Krupskaya'nın anılarında, Krupskaya, Armand ve Lenin'i Krakov'un dışındaki kırlarda gezinirken ya da İsviçre'de bir sonbahar gününü tarlada uzanıp tembellik ederek geçirirken de görürüz. İsabel de Palencia bize Kollontay'la birlikte sık sık Stockholm'ün dışındaki ormanda yürüdüklerini anlatır. Lüdmila Pavliçenko bile 1942'de, Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı gezi sırasında Eleanor Roosevelt'le bir haftalık bir tatil için zaman bulmuştu. Armand da 1917'den önce çocuklarıyla Fransa'nın güneyinde ve Adriyatik kıyısında tatil yapma lüksünü kendine tanımıştı. Dinlenmek, bazen bir ta-

til, bazen de bir kitaba dalmak, doğada zaman geçirmek ya da bir şişe şarap eşliğinde arkadaşlarla takılmak olabilir. Belki bir gün birileri, yorgun aktivistlerin, adaletsiz yapılara uyum sağlamak için değil de önlerindeki mücadeleler için gerekli güç ve azmi toplamak üzere gelecekleri, uygun fiyatlı bir solcu tatil komünü veya kolektif bir kamp alanı kurar.

Günümüzün sömürücü kapitalizmi, ironik bir şekilde, onu yenmek için çalışanları dahi zehirleyen bir aşırı çalışma kültürünü yüceltiyor. Siyasal kuramcı Wendy Brown'a göre neoliberalizm, her alana nüfuz eden bir ideolojidir ve ekonomik düşünme biçimini yaşamımızın her yönüne yaymıştır; öyle ki, yaptığımız her şeyin mübadele değerini ölçmeye, nicelleştirmeye ve hesaplamaya çalışırız, hatta bunu neoliberalizmin hegemonyasıyla mücadele ettiğimiz zamanlara bile uygularız.[25] Güvencesizleştirilmiş emek piyasası koşullarında bile, çok sayıda insanın kişisel bir üslup oluşturma ve bunu sürdürme gibi ilave telaşları var. İnsanlar kendilerini, kendi beşeri sermayelerine yatırım yapmak zorunda hissediyor. Duygusal ve toplumsal kaynaklar, gelecekteki (ve genellikle belirsiz) bir kazanç için stratejik olarak kullanılacak metalar haline geliyor. Kişisel gelişim yönündeki taleplerin üstüne ırkçılık, cinsiyetçilik, yabancı düşmanlığı ve başka ayrımcılık biçimlerinin saldırılarıyla veya iklim değişikliği tehdidiyle uğraşmanın psikolojik maliyetlerini ödüyoruz. İstikrarsız ve adil olmayan bir dünyada yaşamak enerjimizi tüketiyor ve bizi bitap bırakıyor. Bazen yapabileceğimiz en iyi şey, sadece gözlerimizi kapatmak ve dinlenmektir. Jonathan Crary'nin *7/24*'te iddia ettiği gibi, uyku geç kapitalizmin acımasız taleplerine karşı güçlü bir siyasi reddetme eylemi olabilir (ancak utanarak kabul ediyorum ki bu cümleyi yazarken saat sabahın dördünü gösteriyor!).[26]

Doğruyu söylemem gerekirse beni tanıyan herkes, dinlenmeye zaman ayrılması gerektiği yönündeki tavsiyeme en az uyan kişinin ben olduğumu bilir. Üniversitedeki tam zamanlı öğretim ve

idari işlerimin yanı sıra sürekli olarak bir son teslim tarihinden diğerine koşuyorum. (İşin bir tür kutsal çağrı haline geldiği ve kimliklerimizin temelini oluşturduğu) Amerikan "workism"* kültürüne batmış biri olarak, kendimi bazen günlük iş koşuşturmalarına kaptırıp bütünü göremiyorum.[27] Yazdığım bir makaleyi tamamlamak, çalıştığım kitabın bir bölümünü gözden geçirmek veya vereceğim dersi hazırlamak için uykuyu, egzersizi, arkadaşlarla ve ailemle vakit geçirmeyi, hatta (yemek hazırlamak ve duş yapmak gibi) en temel kişisel bakım rutinlerimi ihmal ediyorum Günlerimin değerini tamamladığım işlerle ölçüyorum. Sonuç olarak kendimi tamamen tükenene kadar zorladığım zamanlar hiç az değil. Daha da kötüsü, paylaşacak enerjim ve zamanım kalmayacak denli kendimi zorladığım için arkadaş, eş, yoldaş ve ebeveyn olarak sorumluluklarımdan geri kalıyorum.

Bu dönemlerimden birinde Bulgaristan'daydım. Üç farklı kıtada araştırma yapmamı gerektiren sekiz yıllık bir proje üzerinde çalışıyordum. Sofya'daki arşivlerde veya Milli Kütüphane'de yedi sekiz saat geçiriyor, ardından akşamları sözlü tarih görüşmeleri yapıyor ve geceleri de geç saatlere dek yazıyordum. Uykudan kısıyor, kendimi leblebi, ay çekirdeği, Karelia Light sigaraları ve ara sıra aldığım susamlı gevreklerle besliyordum. Soğuk Savaş sırasında Bulgaristan ve Zambiya'daki sosyalist kadınlar arasındaki dayanışma ağları hakkındaki hikâyeme, çok az insanın ilgi göstereceği ve zamanımı boşa harcadığım şüphesini üzerimden atamıyordum.

O seyahatim sırasında, projemle uğraşmaktan bitkin düştüğümü hissettiğim bir gün, Sofya Opera ve Balesi'nde sahnelenen *Tosca*'ya Elena Lagadinova ve kendim için son anda bilet aldım. Gevşemeye ihtiyacım vardı, Lagadinova'nın da yenilenmiş ope-

* *Workism* terimini ilk kez 2019 yılında *The Atlantic* yazarı Derek Thompson Amerikalıların işe yönelik bakış açısını tanımlamak için kullanmıştır. Thompson Amerikalıların işe gittikçe artan bir şekilde aşırı önem verdiğini söylüyordu. Bu bakış açısına göre çalışmak, yalnızca ekonomik üretim için gerekli olan bir şey değil, aynı zamanda kişinin kimliğinin ve yaşam amacının da merkezidir. *–çev.*

ra binasını görmekten hoşlanacağını düşündüm. Mahallesinin dışına çok nadiren çıkan Lagadinova, bu plansız gezmemizden önce hızlıca saçlarını boyamıştı. Puccini'nin uvertürünün ilk notaları salonu doldururken onun gülümsediğini hatırlıyorum. Birlikte oturduk ve gösterinin tadını çıkardık; çok az konuştuk. Aramızda okyanuslar ve nesiller olmasına rağmen kaderin beni onun hayatına sokmuş olmasına şaşırdığımı hatırlıyorum. Konserin ikinci yarısında bir ara elini kolumun üzerine koydu. Gösterinin geri kalanı boyunca bu şekilde oturduk, müzikle ruhumuzu doldurup akşamın keyfini paylaştık.

Elena Lagadinova'nın yanılgılarına ve attığı kimi yanlış adımlara, tek bir liderin otuz yıldan uzun bir süre iktidarını sürdürdüğü otoriter bir sistem içinde çalışmak için yaptığı tüm fedakârlıklara ve verdiği tavizlere rağmen, yaşamının farklı zamanlarında, burada özetlediğim tüm özellikleri kendisinde topladığını düşünüyorum. Lagadinova'dan gerçek dünyanın kirli, dağınık ve öngörülemez olduğunu öğrendim. Hantal bürokrasinin labirentlerinde yol almak, kıt kaynakları tahsis etmek, kamuoyunu bilinçlendirmek, sistemin derinlerine yerleşmiş klişelerle mücadele etmek için gereken çaba, neredeyse doğaüstü bir iyimserliği ve içten gelen bir direnci gerektiriyor. Ve insanlar, başkalarının onlar için gösterdiği çabaları görmezden geldiği, unuttuğu veya fena halde azımsadığı için bu tür işler çoğu zaman nankör ve tüketici olabiliyor.

Ne var ki Lagadinova, mücadele ruhunu gençliğinde, İkinci Dünya Savaşı'nın dehşeti sırasında kazanmıştı. Sadece kadınlar için değil, tüm ezilen halklar için daha aydınlık bir geleceğe inandı. Ömrünü bu mücadeleye adadı. Bu yanıyla o, aralarında Lüdmila Pavliçenko, İnessa Armand, Nadejda Krupskaya ve Aleksandra Kollontay'ın da bulunduğu, kendinden önce gelen Doğu Avrupalı sosyalist kadınların davasını paylaşıyordu. O gece Sofya Opera ve Balesi'nde, tenorun dudaklarından "*E lucevan le*

stelle" sözleri dökülür, gözlerimizden yaşlar akarken, Lagadinova koluma girdiğinde, onun aracılığıyla sonraki toplumsal hayalperestler ordusuna ilham vermek, onları cesaretlendirmek için nesilden nesile görünmez bir meşaleyi elden ele geçiren tüm Kızıl Savaşçı Kadınlar'ın –dünden bugüne tüm yoldaşlarımın– koluma girdiğini hissettim.

Teşekkür

Angelina Eimannsberger, Maria Murad, Hayden Sartoris, Scott Sehon, Kevin Platt, Annie Finch, Julia Mead ve kızıma, gerek bölümlerin farklı müsveddelerini gerekse kitabın son taslağını okuyarak yorum ve düzeltmelerde bulundukları için teşekkür etmek istiyorum. Her biri, yazmaya devam etmem için beni yüreklendiren çok değerli geri bildirim ve eleştirilerde bulundu. 2021 yazında araştırma asistanım olarak çalışan ve Marcel Body'nin Aleksandra Kollontay hakkındaki anılarının Fransızcadan İngilizceye çevrilmesinde bana yardım eden Abby Laform'a özellikle teşekkür etmeliyim. Kitaba son rötuşları yapmam için bana Maine'deki kulübelerini bir haftalığına ödünç veren Page Herrlinger ve Paul Friedland'a, sayesinde kendime ait bir Ms. Monopoly oyununa sahip olduğum Michael Connelly'ye, uzun yıllara dayanan dostluğu için Rachel Connelly'ye şükranlarımı sunuyorum. Pope Brock ve Sarah Braunstein, bana yazma sürecinde çok ihtiyaç duyduğum manevi desteği verdiler. Profesör Page Herrlinger ise Rus tarihi hakkında yazdıklarımın olgusal doğruluğunu kontrol etmesiyle kahramanım oldu.

Bu kitabın çoğu 2020 ve 2021 yıllarındaki koronavirüs kapanmaları sırasında yazıldı. Bu nedenle özellikle Marksist İnternet Arşivi'ni (Marxists.org) yöneten insanlara, bu kadar çok eserin çevirilerini çevrimiçi olarak sağladıkları için minnettarım. Kütüphane ve arşivlere erişim olmadan evde sıkışıp kalmak büyük bir engeldi; temel olarak elektronik ortamda bulunan ikincil kaynaklara ve eski gazetelerin veri tabanlarına yaslanacak olmama rağmen bu projeyi sürdürmeye karar verdim. Archive.org ve Hathi Trust'ın yanı sıra Pennsylvania

Üniversitesi aracılığıyla eriştiğim başka abonelik temelli veri tabanlarını kullandım. Elena Lagadinova'yla ilgili bölüm için ise onunla çalıştığım yedi yıl boyunca tuttuğum saha notlarının yanı sıra Lagadinova'nın yazdığı makalelerden ve verdiği röportajlardan faydalandım. Merkezî Devlet Arşivleri'ndeki arşivcilere ve Sofya'da Milli Kütüphane'deki kütüphanecilere de her zaman olduğu gibi minnettarım. Lagadinova'nın hayatını daha detaylı bir biçimde Duke University Press tarafından yayınlanan *The Left Side of History* [Tarihin Sol Tarafı] (2015) ve *Second World, Second Sex* [İkinci Dünya, İkinci Cinsiyet] (2019) kitaplarında yazdım. Lagadinova'nın ölümü üzerine yazdığım iki anma yazısı *Jacobin Magazine* ve *Transitions Online*'da yayınlandı; okurların Lagadinova hakkında daha çok şey öğrenmek üzere bu yazıları okumak isteyeceğini umuyorum.

Bu kitabın dünyaya gelmesini sağlayan Verso Books'taki Sebastian Budgen, Anne Rumberger, Mark Martin, Dan O'Connor, Melissa Weiss'a ve redaktör Sophie Hagen'a da teşekkürü borç biliyorum. Çabası, teşviki ve bana ayırdığı zaman için menajerim Melissa Flashman'a ve araştırma iznim nedeniyle uzaktayken işleri hallettikleri için, Pennsylvania Üniversitesi Rus ve Doğu Avrupa Çalışmaları bölümündeki harika meslektaşlarıma teşekkür etmek istiyorum.

2020 ve 2021'in zorluklarını hayat arkadaşım, kızım ve köpeğim Daisy'den oluşan "karantina ekibim" olmasaydı atlatamazdım. Mart 2020'de Covid-19 kapanmaları başlayınca sevinen bir tek Daisy'ydi; birdenbire tüm insanları evdeydi, mutfakta yemek yapıp yerlere kırıntılar döküyor, kanepeye yayılıp Trevor Noah'ın her gece yayınlanan pandemi programını izlerken devasa kaselerde patlamış mısır yiyorlardı. Eylül 2011'de barınaktan kurtardığımızda çelimsiz bir Basset Hound olan Daisy'nin yaşından, herhangi bir kaydı olmadığı için, hiçbir zaman emin olamadık. Bu on yıl içinde Daisy yaşlandı, kızım ise büyüdü. 2021'in Kasım ayının ortalarında, Daisy'den çok uzakta, Belgrad'da bu teşekkür bölümünü ilk kez yazarken, onun eve gideceğim ocak ayına

dek yaşamayabileceği korkusu vardı içimde. Ne yazık ki yemek düşkünü küçük hırsızımız aralık ayını bile göremedi.

Yıllar önce, 2005'te ilk kitabım yayınlandığında o zamanki eşimin Bulgar anne babasıyla başım belaya girmişti. Çünkü kocama teşekkürlerimi sunduğum paragrafta (eski köpeklerim) Porthos ve Tosca'ya da teşekkür etmiştim. Ne olup bittiğinden habersiz iki hayvana teşekkür etmenin tamamen aptalca bir şey olduğunu düşünüyorlardı. Bu onlara göre aklımın pek yerinde olmadığının bir kanıtıydı. Bir boşanmanın, on kitabın ve on altı yılın ardından *bu kitabı tamamen köpeğime ithaf ediyorum.* Yoldaş türler hakkında uzun bir manifestoya girişmeden, pandeminin en kötü zamanlarını atlatmamda Daisy'nin rolünü anmamın önemli olduğunu düşünüyorum. Hayat arkadaşım, kızım ve ben salgın nedeniyle umutsuzluğa kapılmışken, kaçan fırsatlar için yas tutup gelecek için endişelenirken, Daisy'nin rutini korumadaki ısrarı, uzun uzun inlemeleri, yemek, yürüyüş ya da kendini kaşıtmak için sürekli talepte bulunması, evde geçirdiğimiz uzun günlere bir düzen ve istikrar getirdi. Kendi halime bırakılsam, bilgisayarımın önünde saatlerce hareketsiz bir şekilde oturabilirdim. Daisy her zaman beni sandalyemden kaldırmayı ve dünyaya döndürmeyi başardı.

Daisy'nin ölümünden sonra Verso büyük bir nezaketle teşekkür bölümünü gözden geçirmem için bana zaman verdi. Bu işi Yunanistan'ın Atina şehrinde yapıyorum. Birkaç gün önce Ulusal Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret ettim. Antik eserlerden oluşan geniş koleksiyon içinde nadir ve ilginç bir şey vardı: M.S. üçüncü yüzyılın ortalarından kalma küçük bir mermer lahit. Küçücük kutunun üstünde, yumuşak, çizgili yatağında kestiren yaşlı bir köpeğin müthiş bir şekilde oyulmuş heykeli vardı. İnsanlar için bu tür cenaze heykellerinin yapılması Antik Yunan'da alışılagelmiş bir şey olsa da, bir hayvan için böyle bir heykelin yapılması alışılmadık bir şeydi. Arkeologlar bu mezar heykelinin biri tarafından köpeğinin anısına yaptırıldığına inanıyor. Kazıcılar bu heykeli 1937 yılında, şu anda bu satırları yazdığım yerden yakla-

şık bir kilometre uzaklıktaki Ulusal Bahçe'nin kuzey tarafını kazarken keşfetmiş. Bir şekilde, bulunduğum yere yakın bir yerde yaşamış birinin (bin yedi yüz yıldan daha uzun bir süre önce) en iyi arkadaşını kaybettiği için aynı benim gibi kendini kaybettiğini, hıçkıra hıçkıra ağladığını, midesine yumruk yemişçesine çaresizlik hissettiğini düşünmek bana iyi geliyor. Roma dönemi Atinalılarının, iyi bir heykeltıraşa bir köpek lahdi yaptırılmasına ve bunun için para ödenmesine güldüğüne hiç şüphem yok. Muhtemelen onlara göre bu, köpeğinin sahibinin aklının pek yerinde olmadığının bir kanıtıydı.

Ama ben anlıyorum. Çok sevdiği evcil hayvanını kaybeden herkes de anlar. Dünyanın kontrolden çıkmış olduğunu hissettiğimiz bir zamanda, Daisy aklımızın başımızda kalmasını, ayaklarımızın yere basmasını sağladı. O bir arkadaştan daha fazlasıydı, o benim yoldaşımdı. Bunun için (ve her yeni günün bir tabak dolusu kuzu kebap getirebileceği iyimserliğiyle dolu iri kahverengi gözleri için) ona her zaman minnettar kalacağım.

İleri Okuma Önerileri

Sosyalist kadın eylemcilerin yaşamlarını ve eserlerini araştıran çok sayıda nitelikli kitap var. Aşağıdaki liste, bu kitaptaki bölümlere ilham veren ve temel sağlayan çalışmaların yalnızca küçük bir kısmı. Daha detaylı bir kaynakça için lütfen son notlara bakın.

Alexievich, Svetlana. *The Unwomanly Face of War: An Oral History of Women in World War II.* New York: Random House, 2017. [Türkçe çevirisi için bkz. Svetlana Aleksiyeviç, *Kadın Yok Savaşın Yüzünde*, çev. Günay Çetoa Kızılırmak, Kafka Kitap, 2017.]*

Brown, Wendy. *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West.* New York: Columbia University Press, 2019. [Türkçe çevirisi için bkz. Wendy Brown, *Neoliberalizmin Harabelerinde*, çev. Bülent O. Doğan, Metis Yayınları, 2021.]

Bucur, Maria. *The Century of Women: How Women Have Transformed the World since 1900.* Baltimore: Rowman & Littlefield, 2018.

Clements, Barbara Evans. *Bolshevik Feminist: The Life of Alexandra Kollontai.* Bloomington: Indiana University Press, 1979.

Crary, Jonathan, *24/7.* New York: Verso Books, 2014. [Türkçe çevirisi için bkz. Jonathan Crary, *7/24: Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*, çev. Nedim Çatlı, Metis Yayınları, 2019.]

Dean, Jodi. *Comrade.* New York: Verso Books, 2020. [Türkçe çevirisi için bkz. Jodi Dean, *Yoldaş: Siyasi Aidiyet Üzerine Bir Deneme*, çev. Ali Karatay, Minotor Kitap, 2021.]

de Haan, Francisca, Krassimira Daskalova ve Anna Loutfi, der., *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries.* Budapeşte ve New York: Central European University Press, 2006.

de Miguel, Ana. *Alejandra Kollontai (1872–1952)* Madrid: Ediciones del Orto, 2001.

de Palencia, Isabel. *Alexandra Kollontay: Ambassadress from Russia.* Londra: Longmans, Green and Co, 1947.

de Palencia, Isabel. *I Must Have Liberty,* New York and Toronto: Longmans, Green and Co, 1940.

* Yazarın önerdiği kitapların Türkçe baskılarını köşeli parantez içinde belirttik. *-çev*

Farnsworth, Beatrice. *Alexandra Kollontai: Socialism, Feminism and the Bolshevik Revolution*. Stanford: Stanford University Press, 1980.

Fisher, Mark. *Capitalist Realism: Is There No Alternative?* Londra: Zero Books, 2009. [Türkçe çevirisi için bkz. Mark Fisher, *Kapitalist Gerçekçilik: Başka Alternatif Yok mu?*, çev. Gül Çağalı Güven, Habitus Kitap, 2020.]

Fitzpatrick, Sheila. *The Commissariat of Enlightenment: Soviet Organization of Education and the Arts under Lunacharsky*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.

Ghodsee, Kristen. *Red Hangover: Legacies of Twentieth-Century Communism*. Durham: Duke University Press, 2017.

Ghodsee, Kristen. *Second World, Second Sex: Socialist Women's Activism and Global Solidarity During the Cold War*. Durham: Duke University Press, 2021.

Ghodsee, Kristen. *The Left Side of History: World War II and the Unfulfilled Promise of Communism in Eastern Europe*. Durham: Duke University Press, 2015.

Ghodsee, Kristen. *Why Women Have Better Sex Under Socialism: And Other Arguments for Economic Independence*. New York: Bold Type Books, 2018.

Goldman, Wendy Z. *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917–1936*. Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1993.

Gornick, Vivian. *The Romance of American Communism*. New York: Basic Books, 1978.

Harsch, Donna. *Revenge of the Domestic: Women, the Family, and Communism in the German Democratic Republic*. Princeton: Princeton University Press, 2008.

Krylova, Anna. *Soviet Women in Combat: A History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 2010.

Lapidus, Gail. *Women in Soviet Society: Equality, Development, and Social Change*. Berkeley: University of California Press, 1978.

Massell, Gregory J. *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919–1929*. Princeton: Princeton University Press, 2016.

Masucci, Michelle, Maria Lind ve Joanna Warsza, der., *Red Love: A Reader on Aleksandra Kollontai*. Londra: Sternberg Press, 2020.

McNeal, Robert H. *Bride of the Revolution: Lenin and Krupskaya*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972.

Naiman, Eric. *Sex in Public: The Incarnation of Early Soviet Ideology*, Princeton: Princeton University Press, 1997.

Pavlichenko, Lyudmila. *Lady Death: The Memoirs of Stalin's Sniper.* İngilizceye çev. David Foreman. Yorkshire: Greenhouse Books, 2015. [Türkçe çevirisi için bkz. Lyudmila Pavliçenko, *Ölüm Meleği: Bir Sovyet Nişancısının İkinci Dünya Savaşı Anıları*, çev. Tibet Abak, Kronik Kitap, 2021.]

Pearson, Michael. *Lenin's Mistress: The Life of Inessa Armand.* New York: Random House, 2002. [Türkçe çevirisi için bkz. Michael Pearson, *Aşk ve Devrim, İnessa: Lenin'in Sevgilisi*, çev. Ceren Şanlıdağ, Karşı Yayınları, 2010.]

Porter, Cathy. *Alexandra Kollontai: A Biography.* Chicago: Haymarket Books, 2014.

Raymond, Boris. *Krupskaia and Soviet Librarianship, 1917–1939.* Metuchen, NJ: Scarecrow Press, 1979.

Razsa, Maple. *Bastards of Utopia: Living Radical Politics After Socialism.* Bloomington: University of Indiana Press, 2015.

Rowbotham, Sheila. *Women, Resistance and Revolution.* Londra: Verso Books, 2014. [Türkçe çevirisi için bkz. Sheila Rowbotham, *Kadınlar, Direniş ve Devrim*, çev. Suğra Öncü, Yordam Kitap, 2020.]

Ruthchild, Rochelle Goldberg. *Equality & Revolution: Women's Rights in the Russian Empire, 1905-1917.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2010.

Stites, Richard. *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860–1930.* 2. basım. Princeton: Princeton University Press, 1991.

Todorova, Maria. *The Lost World of Socialists at Europe's Margins: Imagining Utopia.* Londra: Bloomsbury, 2021.

Vinogradova, Lyuba. *Avenging Angels: Soviet Women Snipers on the Eastern Front (1941–45).* Londra: MacLehose Press, 2017.

Wood, Elizabeth. *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia.* Bloomington: Indiana University Press, 1997.

Notlar

Giriş

1 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press, 1992.

2 Abraham Maslow, *Motivation and Personality*, New York: Harper, 1954.

3 G. Hofstede, "The cultural relativity of the quality of life concept," *Academy of Management Review* 9 (3), 1984: 389–98; R. Cianci ve P.A. Gambrel, "Maslow's hierarchy of needs: Does it apply in a collectivist culture?" *Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, 8(2), 2003: 143–61.

4 Barbara Wolfe Jancar, *Women Under Communism*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978: 206–207.

5 National Manpower Planning Council, *Womanpower: A Statement by the National Manpower Council With Chapters by the Council Staff*, New York: Columbia University Press, 1957.

6 Kristen Ghodsee, *Why Women Have Better Sex Under Socialism: And Other Arguments for Economic Independence*, New York: Bold Type Books, 2018.

7 Karen Offen, "Defining Feminism: A Comparative Historical Approach," *Signs* 14, no. 1 (1988): 119-57.

8 Sandra Stanley Holton, *Feminism and Democracy: Women's Suffrage and Reform Politics in Britain, 1900–1918*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

9 Leah Asmelash, "In the New Game of Monopoly, Women Make More Than Men," CNN.com, 10 Eylül 2010.

10 Linda Kinstler, "The Wing: How an Exclusive Women's Club Sparked a Thousand Arguments," TheGuardian.com, 18 Ekim 2019.

11 Ellevest.com/pricing-plans.

12 Robin Bleiweis, Diana Boesch ve Alexandra Cawthorne Gaines, "The Basic Facts About Women in Poverty," AmericanProgress.org, 8 Ağustos 2020.

13 Clara Zetkin, "Only in Conjunction With the Proletarian Woman Will Socialism Be Victorious," Marxists.org, 16 Ekim 1896 (*Clara Zetkin: Selected Writings* içinde yayınlandı, der. Philip Foner, çev. Kai Schoenhals, International Publishers, 1984).

14 Sheryl Sandberg, *Lean In: Women, Work, and the Will to Lead*, New York: Knopf, 2013.

15 United States Department of Labor [Amerika Birleşik Devletleri Çalışma Bakanlığı], "Paternity Leave: Why Parental Leave for Fathers Is So Important For Working Families," dol.gov.

16 András Tilcsik, "Statistical Discrimination and the Rationalization of Stereotypes," *American Sociological Review* 86, no. 1 (Şubat 2021): 93–122.

17 Catalyst, "The Bottom Line: Connecting Corporate Performance and Gender Diversity (Report)," Catalyst.org, 15 Ocak 2004.

18 Nancy Fraser, "How Feminism Became Capitalism's Handmaiden – and How to Reclaim It," TheGuardian.com, 13 Ekim 2014.

19 Kristen Ghodsee, *Second World, Second Sex: Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War,* Durham: Duke University Press, 2019.

20 Mary Dudziak, *Cold War Civil Rights: Race and the Image of American Democracy*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

1. Keskin Nişancı

1 "Only Dead Germans Harmless, Soviet Woman Sniper Declares," *The Atlanta Constitution*, 29 Ağustos 1942, s. 2.

2 "Russian Students Roosevelt Guests," *New York Times*, 28 Ağustos 1942, s. 21.

3 Lyudmila Pavlichenko, *Lady Death: The Memoirs of Stalin's Sniper*, çev. David Foreman, Yorkshire: Greenhouse Books, 2015, s. 5.

4 *a.g.e.*, *s.* 5.

5 Anna Krylova, *Soviet Women in Combat: A History of Violence on the Eastern Front*, Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2010.

6 Pavlichenko, *Lady Death*, s. 10.

7 *a.g.e.*, s. 20.

8 Bu pilotlardan bir tanesi 1981 yılında *Gökyüzünde "Gece Cadıları"* (*В небе "ночные ведьмы"*) adlı bir film yaptı.

9 Pavlichenko, *Lady Death*, s. 33.

10 *a.g.e.*, s. 51.

11 *a.g.e.*, s. 72.

12 *a.g.e.*, s. 79.

13 Svetlana Alexievich, *The Unwomanly Face of War: An Oral History of Women in World War II*, New York: Random House, 2017, s. 123.

14 "Lieutenant Liudmila Pavlichenko to the American People," *Soviet Russia Today* 11, no. 6 (Ekim 1942), Marxists.org'dan ulaşılabilir.

15 Lyuba Vinogradova, *Avenging Angels: Soviet Women Snipers on the Eastern Front (1941–45)*, London: MacLehose Press, 2017, s. 158.

16 Vinogradova, *Avenging Angels*, s. 200.

17 *a.g.e.*, s. 200.

18 Pavlichenko, *Lady Death*, s. 82.

19 *a.g.e.*, s. 128.

20 "Russian editor's note," Pavlichenko, *Lady Death* içinde, xv.

21 Pavlichenko, *Lady Death*, s. 114.

22 *a.g.e.*, s. 114.

23 *a.g.e.*, s. 141.

24 *a.g.e.*, s. 141.

25 Pçelintsev'den aktaran Vinogradova, *Avenging Angels*, s. 35.

26 "Sniper Girl Calm Over Killing Nazis," *New York Times*, 29 Ağustos 1942, s. 17.

27 "Only Dead Germans Harmless, Soviet Woman Sniper Declares," *The Atlanta Constitution*, 29 Ağustos 1942, s. 2.

28 Pavlichenko, *Lady Death*, s. 186.

29 Ruth Cowan, "Girl Sniper Paints Nails, Powders Nose," *Philadelphia Inquirer*, 3 Eylül 1942, s. 14.

30 "Famous Russian Girl Sniper Spends Day as Boston's Guest," *Christian Science Monitor*, 21 Eylül 1942, s. 2.

31 Woody Guthrie, "Miss Pavilichenko," WoodyGuthrie.org, 1963.

32 "U.S. Women Frivolous, Girl Sniper Finds," *Washington Post*, 17 Eylül 1942, s. 5.

33 *a.g.e.*, s. 5.

34 Malvina Livesay, "The Gentler Sex: Step-Ins for Amazons," *Washington Post*, 19 Eylül 1942.

35 Gilbert King, "Eleanor Roosevelt and Soviet Sniper," *Smithsonian Magazine*, 21 Şubat 2013; Pavlichenko, *Lady Death*, s. 204.

36 Pavlichenko, *Lady Death*, s. 204.

37 "Russian Heroine Gets a Fur Coat," *New York Times*, 17 Eylül 1942, s. 10.

38 Pavlichenko, *Lady Death*, s. 208.

39 *a.g.e.*, s. 230.

40 "Lieutenant Liudmila Pavlichenko to the American People."

41 Esther Newton, *Mother Camp: Female Impersonators in America*, Chicago: University of Chicago Press, 1979; Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge, 2006.

42 Filmin Rusça adı: "А зори здесь тихие."

43 Krylova, *Soviet Women in Combat*.

44 Anna Krylova, "Stalinist Identity from the Viewpoint of Gender: Rearing a Generation of Professionally Violent Women-Fighters in 1930s Stalinist Russia," *Gender & History* 16, no. 3 (2004): 628.

45 General Accounting Office, "Combat Exclusion Laws for Women in the Military," 19 Kasım 1987, gao.gov.

46 "Girl Sniper Gets 3 Gifts in Britain," *New York Times*, 23 Kasım 1942, s. 20.

47 Pçelintsev'den aktaran Vinogradova, *Avenging Angels*, s. 35.

48 "Research starters: World War II Deaths by Country," www.nationalww2museum.org, erişim tarihi 5 Kasım 2021.

49 Bkz. Ishaan Tharoor, "Don't Forget How the Soviet Union Saved the World from Hitler," WashingtonPost.com, 8 Mayıs 2015.

50 Vinogradova, *Avenging Angels*, s. 20.

51 Pavlichenko, *Lady Death*, s. 236.

52 *a.g.e.*, s. 246.

53 "Lyudmila Pavlichenko (1916–1974): The Deadliest Female Sniper in History," RejectedPrincesses.com; *Drunk History*, 4. sezon, 4. bölüm, "The Roosevelts," yönetmen Derek Waters, Comedy Central, 18 Ekim 2016; *Battle for Sevastopol* (*Незламна*), yönetmen Sergey Mokritskiy, 20th Century Fox, 2 Nisan 2015.

54 Alexievich, *The Unwomanly Face of War*, s. 228.

2. Komünist Savaşçı

1 "Madame Kollontay: Heroine of the Bolsheviki Upheaval in Petrograd," *Current Opinion*, Ocak 2018, Vol. LXIV, No. 1: 22.

2 Maria Bucur, *The Century of Women: How Women Have Transformed the World Since 1900*, Baltimore: Rowman & Littlefield, 2018, s. 16–17.

3 Alexandra Kollontai, *The Autobiography of a Sexually Emancipated Communist Woman*, 1926, çev. Salvator Attansio, önsöz: Germaine Greer, Herder and Herder, 1971: 9.

4 *a.g.e.*

5 Bessie Beatty, *The Red Heart of Russia*, New York: The Century Co, 1918, s. 380.

6 Kristen Ghodsee, "Socialists Have Long Fought for Women's Rights," Jacobinmag.com, 28 Şubat 2020.

7 Alexandra Kollontai, "The Social Basis of the Women's Question," 1909, *The Essential Feminist Reader* içinde, der. Estelle B. Friedman, Modern Library, 2007: 178.

8 Alexandra Kollonta, "Communism and the Family," New York: Contemporary Publishing Company, 1920: 21.

9 Alexandra Kollontai, "The Social Basis of the Women's Question," 1909, alıntılandığı yer Jane McDermid ve Anna Hilyar, *Midwives of the Revolution: Female Bolsheviks and Women Workers in 1917*. Taylor & Francis, 1999: 49.

10 Isabel de Palencia, *Alexandra Kollontay: Ambassadress from Russia*, London: Longmans, Green and Co, 1947, s. 138.

11 Alexandra Kollontay, alıntılandığı yer Wendy Goldman, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917– 1936*, Cambridge, UK, and New York: Cambridge University Press, 1993, s. 187.

12 Alexandra Kollontai, "Theses on Communist Morality in the Sphere of Marital Relations," Marxists.org, 1921 (*Alexandra Kollontai, Selected Writings* içinde yayınlandı, Allison & Busby, 1977).

13 Kollontai, "Theses on Communist Morality."

14 Kollontai, "The Social Basis of the Women's Question," s. 15.

15 Kollontai, *Autobiography of a Sexually Emancipated Communist Woman.*

16 Kollontai, "International Socialist Conferences of Women Workers: The First International Conference of Socialist Women – Stuttgart," 1907, *Alexandra Kollontai: Selected Articles and Speeches* içinde, International Publishers, 1984: 46.

17 *a.g.e.*, s. 47.

18 Kristen Ghodsee, *Second World, Second Sex: Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War,* Durham: Duke University Press, 2019.

19 Barbara Allen, " 'A Proletarian From a Novel': Politics, Identity, and Emotion in the Relationship Between Alexander Shlyapnikov and Alexandra Kollontai, 1911–1935," *The Soviet and Post Soviet Review* 35, no. 2 (2008): 163–91.

20 Lauren Kaminsky, " 'No Rituals and Formalities!' Free Love, Unregistered Marriage and Alimony in Early Soviet Law and Family Life," *Gender & History*, 29, no. 3 (2017): 716–31.

21 Faith Hillis, UtopiasDiscontents.com/Traversing-Borders'da bu rotalardan bazılarının yetkin haritalarını çıkarmıştır.

22 "MME, Kollontay, Soviet Diplomat," *New York Times*, 12 Mart 1952, s. 27.

23 Alexandra Kollontai, "The Statue of Liberty," 1916, *Alexandra Kollontai: Selected Articles and Speeches* içinde, International Publishers, 1984: 112–15: 112.

24 Ole Jödal, "Mme. Kollontay's Career Marked by Excitement and Hard Work," *Christian Science Monitor*, 3 Mart 1944, s. 10.

25 Louise Bryant, *Six Red Months in Russia: An Observers [sic] Account of Russia Before and During the Proletarian Dictatorship*, Marxists.org, 1918 (George H. Doran Company tarafından yayınlandı).

26 "Code of Laws concerning the Civil Registration of Deaths, Births and Marriages," 17 Ekim 1918, MSU.edu.

27 "MME, Kollontay, Soviet Diplomat."

28 Beatrice Brodsky Farnsworth, "Bolshevism, The Woman Question, and Alexandra Kollontai," *The American Historical Review* 81, no. 2 (Nisan 1976): 292–316.

29 Elizabeth Wood, *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia*, Bloomington: Indiana University Press, 1997.

30 Alexandre Avdeev, Alain Blum ve Irina Troitskaya, "The History of Abortion Statistics in Russia and the USSR from 1990 to 1991," *Population* 7 (1995): 452.

31 Palencia, *Alexandra Kollontay*, s. 163.

32 Radek'in sözleri Leon Trotsky, "Speech in Discussion of the Policies of the Russian Communist Party"den alıntılandı, Marxists.org, 5 Temmuz 1921, (der. John Riddell, *To the Masses: Proceedings of the Third Congress of the Communist International* içinde yayınlandı, 1921, Chicago: Haymarket Books, 2016, s. 683–9).

33 Emma Goldman, "Archangel and Return" *My Disillusionment in Russia* içinde, Marxists.org, 1923 (Doubleday, Page & Company tarafından yayınlandı).

34 *a.g.e.*

35 Eric Naiman, *Sex in Public: The Incarnation of Early Soviet Ideology*, Princeton: Princeton University Press, 1997.

36 Louise Bryant, "Mirrors of Moscow," Marxists.org, 1923 (Thomas Seltzer tarafından yayınlandı).

37 Wendy Goldman, "Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR," *Slavic Review* 55, no. 1 (Bahar 1996): 46–77; Wood, *The Baba and the Comrade.*

38 Sergei Tretyakov, *I Want a Baby*, Glagoslav Publications B.V., 2019.

39 Fyodor Gladkov, *Cement*, Chicago: Northwestern University Press, 1994.

40 Julian Graffy, *Bed and Sofa: The Film Companion* (KINOfiles Film Companion), Londra: I.B. Tauris, 2001.

41 Goldman, *Women, the State and Revolution*; Kollontai, *Autobiography of a Sexually Emancipated Communist Woman.*

42 Isabel de Palencia, *I Must Have Liberty*, New York and Toronto: Longmans, Green and Co, 1940, s. 326.

43 Palencia, *Alexandra Kollontay*, s. 237–8.

44 *a.g.e.*, s. 237–8.

45 Alexandra Kollontai, "The Soviet Woman—a Full and Equal Citizen of Her Country," 1946, *Alexandra Kollontai: Selected Articles and Speeches* içinde, International Publishers, 1984: 183– 85.

46 Marcel Body, "Mémoires: Alexandra Kollontai," *Preuves* 14 (1952): 12–24.

47 The Nobel Prize: Nomination Archive, "Alexandra Mikhaylovna Kollontay," NobelPrize.org.

48 Rus Devlet Haber Servisi, "Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Alexandra Kollontay Anısına Yapılan Tabelanın Açılısında Yaptığı Konuşma," Moskova, Rusya, 28 Mart 2017.

49 Kristen Ghodsee, "The Most Famous Feminist You've Never Heard Of," MsMagazine.com, 29 Mart 2020.

50 Steven Cerf, 'Fwd: Kolontay.' e-posta (7 Şubat 2020). Ayrıca bkz. Hans Cerf, "By Leaps and Bounds: The Story of My Life as Narrated to Steven." Europeana.eu.

51 Palencia, *Alexandra Kollontay*, s. 285.

52 Kollontay'ın sözlerinin alıntılandığı yer Barbara Evans Clements, *Bolshevik Feminist: The Life of Alexandra Kollontai*, Bloomington: Indiana University Press, 1979, s. 272.

3. Radikal Pedagog

1 Alexandra Kollontai, "In Memory of Nadezhda Konstantinovna Krupskaya," *Soviet Literature* 3 (1989): 153–6.

2 "The Death of Krupskaya," *Chicago Daily Tribune*, 5 Mart 1939, s. 16; "Krupskaya, Widow of Lenin, Dies, 70" *New York Times*, 28 Şubat 1939, s. 25.

3 *New York Times*, "Krupskaya, Widow of Lenin, Dies, 70."

4 Leon Trotsky, "Krupskaya's Death," *New International* V, no. 4, 1939: 117.

5 Robert H. McNeal, *Bride of the Revolution: Lenin and Krupskaya*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972, s. 188.

6 Marcia Nell Boroughs Scott, *Nadezhda Konstantinovna Krupskaya: A Flower in the Dark*, Arlington: ProQuest Dissertations Publishing, 1996, s. 18.

7 McNeal, *Bride of the Revolution.*

8 John V. Richardson, "The Origin of Soviet Education for Librarianship: The Role of Nadezhda Konstantinovna Krupskaya, Lyubov' Borisovna Khavkina-Hamburger, and Genrietta K. Abele-Derman," *Journal of Education for Library and Information Science* 41, no. 2 (2000): 108.

9 Mihail S. Skatkin and Georgij S. Tsov'janov, "Nadezhda Konstantinova Krupskaya: 1869–1939," *Prospects* 24, no. 1 (1994): 55.

10 *a.g.e.*, s. 56.

11 Nadezhda Krupskaya, *The Woman Worker*, çev. Mick Costello, Manifesto Press Cooperative, 2017, s. 6.

12 *a.g.e.*, s. 8.

13 *a.g.e.*, s. 17.

14 Richardson, "The Origin of Soviet Education," s. 108.

15 Nadezhda Krupskaya, *Reminiscences of Lenin*, çev. Bernard Isaacs, New York: International Publishers, 1970:18.

16 *a.g.e.*, 25.

17 Clara Zetkin, "Lenin on the *Women's Question*: From *My Memorandum Book*," Marxists.org, 1920 (International Publishers tarafından *The Emancipation of Women: From the Writings of V.I. Lenin* içinde yayınlandı).

18 Kristen Ghodsee, *Why Women Have Better Sex Under Socialism: And Other Arguments for Economic Independence*, New York: Bold Type Books, 2018.

19 Donna Harsch, *Revenge of the Domestic: Women, the Family, and Communism in the German Democratic Republic*, Princeton: Princeton University Press, 2008.

20 Krupskaya, *Reminiscences*, s. 63.

21 *a.g.e.*, s. 86.

22 *a.g.e.*, s. 192.

23 Kollontai, "In Memory of Nadezhda Konstantinovna Krupskaya," s. 153.

24 Krupskaya, *Reminiscences*, s. 134.

25 *a.g.e.*, s. 186–7.

26 *a.g.e.*, s. 333.

27 Skatkin ve Tsov'janov, "Nadezhda Konstantinova Krupskaya," s. 58.

28 Nadezhda Krupskaya, "*Concerning the Question of Socialist Schools*," 1918, Nadezhda Krupskaya, *On Labour-Oriented Education and Instruction* içinde, Moskova: Progress Publishers, 1985, s. 47–54.

29 Skatkin ve Tsov'janov, "Nadezhda Konstantinova Krupskaya," s. 59.

30 Lisa A. Kirschenbaum, *Small Comrades: Revolutionizing Childhood in Soviet Russia, 1917–1932*, New York: Routledge Falmer, 2001.

31 Norma Noonan, "Two Solutions to the Zhenskii Vopros in Russia and the USSR—Kollontai and Krupskaia: A Comparison," *Women & Politics* 11, no. 3 (1991): 77–99.

32 Sheila Fitzpatrick, *The Commissariat of Enlightenment: Soviet Organization of Education and the Arts under Lunacharsky*, Cambridge University Press, 1970.

33 Jane Womble Gurganus, *Nadezhda Krupskaia and Political Socialization 1917–1930*, Doktora Tezi (Emory University, 1973).

34 Richardson, "The Origin of Soviet Education," s. 111.

35 Krupskaya, *Reminiscences*, s. 370.

36 Skatkin ve Tsov'janov, "Nadezhda Konstantinova Krupskaya," s. 57.

37 Boris Raymond, *Krupskaia and Soviet Librarianship, 1917–1939*, Metuchen, NJ: Scarecrow Press, 1979.

38 Richardson, "The Origin of Soviet Education," s. 108.

39 Krupskaya, *Reminiscences*, s. 515.

40 Count Leo Tolstoi, *The Kingdom of God Is Within You: Christianity not as a Mystic Religion but as a New Theory of Life*", çev. Constance Garnett, New York: The Cassell Publishing Co. 1894: 49.

41 Nadezhda Krupskaya, "Concerning the Question of Socialist Schools," 1918.

42 John T. Zepper, "N. K. Krupskaya on Complex Themes in Soviet Education," *Comparative Education Review* 9, no. 1 (1965): 33–37.

43 Rebecca Tarlau, "Soviets in the Countryside: The MST's Remaking of Socialist Educational Practices in Brazil," der. Tom G. Griffiths ve Zsuzsa Millei *Logics of Socialist Education: Engaging with Crisis, Insecurity, and Uncertainty* içinde, New York: Springer, 2012, s. 58.

44 Christopher Read, "Krupskaya, Proletkul't and the Origins of Soviet Cultural Policy," *International Journal of Cultural Policy* 12, no. 3 (2006): 245–55.

45 McNeal, *Bride of the Revolution.*

46 Krupskaya, *Reminiscences*, s. 513.

47 *a.g.e.*, s. 267.

48 *a.g.e.*, s. 268–70.

49 *a.g.e.*, s. 291–2.

50 McNeal, *Bride of the Revolution*, s. 135, vurgu orijinal metinde.

51 "Inna Armand, Friend of Lenin, Is Dead," *New York Times*, 9 Temmuz 1971: 34.

52 Martha Vicinus, *Intimate Friends: Women Who Loved Women, 1778–1928*, Chicago: University of Chicago Press, 2006; Sharon Marcus, *Between Women: Friendship, Desire, and Marriage in Victorian England*, Princeton: Princeton University Press, 2007.

53 Vivian Gornick, *The Romance of American Communism*, New York: Basic Books, 1978; Maple Razsa, *Bastards of Utopia: Living Radical Politics After Socialism*, Bloomington: University of Indiana Press, 2015.

54 *a.g.e.*, s. 212–13.

55 Max Eastman, "Lenin 'Testament' at Last Revealed," *New York Times*, 18 Ekim 1926.

56 Gregory J. Massell, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919–1929*, Princeton: Princeton University Press, 2016, s. 364.

57 *a.g.e.*, s. 361–2.

58 Trotsky, "Krupskaya's Death."

59 Nikita Hruşçov'un sözlerinin alıntılandığı yer, McNeal, *Bride of the Revolution*, s. 281.

60 Trotsky, "Krupskaya's Death."

61 "Winners of the Mohammad Reza Pahlavi Prize and the Nadezhda K. Krupskaya Prize," UNESDOC Digital Library: unesdoc.unesco.org.

62 John Crace, "The Soviet Chocolate Named After Lenin's Widow," TheGuardian.com, 27 Ocak 2010.

63 Louis Segal, "Nadezhda Konstantinovna Krupskaya," *The Slavonic and East European Review* 18, no. 52 (Temmuz 1939): 202–4.

4. Ateşli Bolşevik

1 Armand'ın hayatı hakkında çok sayıda çelişkili bilgi olduğunu, dolayısıyla benim de istemeden aynısını yapabileceğimi belirtmekte fayda var. Mümkün olduğu kadar çok sayıda kaynağa çapraz referans vermek için elimden geleni yapsam da Armand'ın yaşamına dair belirsizlikler olduğunu teslim ediyorum.

2 Alexandra Kollontai, *A Great Love*, çev. Cathy Porter, Time Warner Press US, 1991.

3 Bertram D. Wolfe, "Lenin and Inessa Armand," *Slavic Review* 20, no. 1 (1963): 96–114; "romantik ekol" terimi Richard Stites'a aittir, "Kollontai, Inessa and Krupskaia: A Review of Recent Literature," *Canadian-American Slavic Studies* 9, no. 1 (1975): 84–92.

4 R.C. Elwood, "Lenin's Correspondence with Inessa Armand," *The Slavonic and East European Review* 65, no. 2 (1987): 218–35.

5 "Moscow Honoring Lenin Confidante; Newspapers RecallWoman Bolshevik as 'Real Friend'", *New York Times*, 17 Mayıs 1964, s. 23.

6 Michael Pearson, *Lenin's Mistress: The Life of Inessa Armand*, New York: Random House, 2002.

7 Mike Dash, "How Friedrich Engels' Radical Lover Helped Him Father Socialism," SmithsonianMag.com, 1 Ağustos 2013.

8 Bengt Jangfeldt, *Mayakovsky: A Biography*, çev. Harry D, Watson, Chicago: University of Chicago Press, 2014.

9 Aaron O'Neill, "Life Expectancy in Russia, 1845–2020," Statista.com, 1 Ekim 2019.

10 Frederick C. Giffen, "First Russian Labor Code: The Law of June 3, 1886," *Russian History* 2, no. 2 (1975): 83–100.

11 Armand'ın 16 Şubat 1908 tarihli mektubunun alıntılandığı yer R.C. Elwood, *Inessa Armand: Revolutionary and Feminist*, London: Cambridge University Press, 1992, s. 61.

12 Armand'ın Ağustos 1908 tarihli mektubunun alıntılandığı yer Elwood, *Inessa Armand*, s. 48.

13 Armand'ın Aralık 1908 tarihli mektubunun alıntılandığı yer Elwood, *Inessa Armand*, s. 66.

14 Lenin, Armand ve Krupskaya'nın Paris'te yaşadıkları mahalle hakkında bilgi için bkz. "Avenue General Leclerc," leftinparis.org.

15 Y. Bochkaryova ve S. Lyubimova, *Women of a New World*, Moskova: Progress Publishers, 1969: 59.

16 Temma Kaplan, "On the Socialist Origins of International Women's Day." *Feminist Studies*, vol. 11, no. 1 (1985): 163–71; Rochelle Goldberg Ruthchild, "From West to East: International Women's Day, the First Decade." *Aspasia* 6, 1 (2012): 1–24.

17 *Die Gleichheit* gazetesinin arşivi Friedrich Ebert Stiftung derneği tarafından dijital ortamda, ücretsiz olarak sunuluyor, bkz. fes.imageware.de.

18 Görselin orjinali Amsterdam'daki Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü'nün (International Institute for Social History) koleksiyonunda bulunmaktadır; bkz. "Stammbaum des modernen Sozialismus", iisg.amsterdam.

19 Nadezhda Krupskaya, *Reminiscences of Lenin*, çev. Bernard Isaacs, New York: International Publishers, 1970.

20 Elwood, *Inessa Armand*, s. 146.

21 Angelica Balabanova'nın alıntılandığı yer Wolfe, "Lenin and Inessa Armand," 101, 10 numaralı dipnot.

22 Alıntı için bkz. Barbara Evans Clements, *Bolshevik Feminist: The Life of Alexandra Kollontai*, Bloomington: Indiana University Press, 1979, s. 155.

23 E. Blonina'nın [İnessa Armand'ın kullandığı müstear isim] alıntılandığı yer Elwood, *Inessa Armand*, s. 249, 77c numaralı dipnot.

24 Elizabeth Wood, *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia*, Bloomington: Indiana University Press, 1997.

25 Bu broşürün Rusça tam metni Rusya Tarihi Halk Kütüphanesi'nin web sitesinde bulunabilir: elib.shpl.ru. Armand'ın tüm yazıları için bkz. I. F. Armand, *Articles, Speeches, Letters*, Moskova: Politizdat, 1975.

26 Elizabeth Waters, "In the Shadow of the Comintern: The Communist Women's Movement, 1920–43,", der. Sonia Kruks, Rayna Rapp ve Marilyn B. Young, *Promissory Notes: Women in the Transition to Socialism* içinde, New York: Monthly Review Press, 1989.

27 Kristen Ghodsee, "Rethinking State Socialist Mass Women's Organizations: The Committee of the Bulgarian Women's Movement and the United Nations Decade for Women, 1975–1985," *Journal of Women's History* 24, no. 4 (2012): 49–73.

28 Pearson, *Lenin's Mistress*, s. 225.

29 Angelica Balabanova'nın alıntılandığı yer Wolfe, "Lenin and Inessa Armand," 112.

30 Emma Goldman, "My Further Disillusionment in Russia," Marxists.org, 1924 (Doubleday, Page & Company tarafından yayınlandı).

5. Enternasyonal Amazon

1 Maria Todorova, *The Lost World of Socialists at Europe's Margins: Imagining Utopia*, Londra: Bloomsbury, 2021.

2 "İkinci vardiya" ifadesi aynı adlı kitabın Amerika'da yayınlanmasından çok önce Doğu Bloku'nda kullanılıyordu.

3 Tsentralen Darzhaven Arhiv (TsDA)-F417-O5-ae496-L34. Bulgaristan, Sofya'da bulunan Merkezî Devlet Arşivleri'ndeki Bulgar Kadın Hareketi Komitesi arşivinde (417 sayılı koleksiyon) yer alan belgelere atıfta bulunmak için, F = *fond* (arşiv koleksiyonu), O = *opis* (ana koleksiyon içinde yer alan alt birim), E = *edinitsa* (müstakil dosya) ve L = *list* (sayfa numaraları) şeklindeki standart Bulgar atıf yöntemini kullanıyorum.

4 TsDa-F417-O5-ae496, 34.

5 *a.g.e.*

6 "Razvitie na Supermarketite i Hipermarketite vav Frantsiya," Nauka—Tehnika—Ikonomika: Barza Informatsia, No. 76.23.11, Elena Lagadinova'nın kişisel arşivinden alınmıştır.

7 Bu konunun Polonya bağlamında yapılmış bir tartışması için bkz. Malgorzata Mazurek, "Dishonest Saleswomen: On Gendered Politics of Shame and Blame in Polish State-Socialist Trade", der. Marsha Siefert, *Labor in State-Socialist Europe, 1945–1989: Contributions to a History of Work*, Budapeşte/New York: CEU Press, 2020 içinde, s. 123–44.

8 Fredda Brilliant, "Madame Elena Lagadinova," *Women in Power* içinde, Yeni Delhi: Lancer International, 1987, s. 84.

9 Amelia Nierenberg, "In Poland, Communist-Era Restaurants Are Perfect for the Moment," NYTimes.com, 21 Nisan 2020.

10 Nevyana Abadjieva, "About Today and Tomorrow," *The Bulgarian Women*, 1977, s. 2–3.

11 *a.g.e.*

12 "Za Izdigane Rolyata na Zhenata v Izgrazhdaneto na Razvitoto Sostialicticheskoko Obshtestvo" Reshenie na Politbyuro na TsK na BKP ot 6 Mart 1973 G." Sofia: Partizdat, 1977. Bu karara dair kaleme alınmış mükemmel bir feminist tahlil için bkz. Savina Sharkova, "Sotsialisticheskata Zhena Mezhdu Publichnoto i Chast-

noto (1967–1973): Vizii, Protivorechiya i Politicheki Deistviya prez Sotsializma v Bulgariya." Godishnik na Sofiiskiya Universitet, "St. Kliment Ohridski," Filisoski Fakultet, Kniga Sotsiologiya, Tom 103, s. 61–80.

13 "Enhancing the role of women in the building of a developed socialist society" Decision of the Politburo of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party of March 6, 1973, [Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu'nun 6 Mart 1973 tarihli "Gelişmiş bir sosyalist toplum kurarken kadının rolünün güçlendirilmesi" kararı], [İngilizce çevirisi] Sofya: Sofia Press, 1974: 10.

14 Kristen Ghodsee, *Second World, Second Sex: Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War*, Durham: Duke University Press, 2019.

15 Central State Archives (of Bulgaria) Fond 417-box O5-folder AE 496, s. 30–31.

16 Jean Lipman-Blumen, *The Connective Edge: Leading in an Interdependent World*, New York: Jossey-Bass Publishing, 1996, s. 299.

17 Elena Lagadinova'nın anılarını anlattığı bir videosu YouTube.com'da bulunabilir. "Elena Lagadinova: Bulgarian Women's Activist," youtube.com.

18 Amina Bose, "Elena Lagadinova," *Roshni: Journal of the All India Women's Conference* (VII 1986–II 1987): 49.

19 "The Award of the President's Medal, The Claremont Graduate School to Elena Atanassova Lagadinova," Elena Lagadinova'nın kişisel arşivi, 27 Şubat 1991.

20 Brilliant, "Madame Elena Lagadinova," s. 84.

21 Kristen Ghodsee, *The Left Side of History: World War II and the Unfulfilled Promise of Communism in Eastern Europe*, Durham: Duke University Press, 2015.

Sonuç

1 Bu değişimin örnekleri için bkz. Kristen Ghodsee, *Second World, Second Sex: Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War*, Durham: Duke University Press, 2019; Mary Dudziak, *Cold War Civil Rights: Race and the Image of American Democracy*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

2 Aaron O'Neill, "Life Expectancy in Russia, 1845–2020," Statista.com, 1 Ekim 2019.

3 Aaron O'Neill, "Life Expectancy in Bulgaria 1800–2020," Statista.com, 4 Haziran 2020.

4 Aaron O'Neill, "Life expectancy in Albania from 1920 to 2020," Statista.com, 4 Haziran 2020.

5 Aaron O'Neill, "Infant mortality in Russia 1870–2020," Statista.com, 16 Ekim 2019.

6 Aaron O'Neill, "Infant mortality in Bulgaria 1895–2020," Statista.com, 9 Nisan 2020.

7 Boris N. Mironov, "The Development of Literacy in Russia and the USSR from the Tenth to the Twentieth Centuries," *History of Education Quarterly* 31, no. 2 (1991): 243.

8 Fatos Tarifa, "Disappearing from Politics (Albania)," der. Marilyn Rueschemeyer, *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe* içinde, Armonk, NY ve Londra: M.E. Sharpe, 1998, s. 269.

9 Lisa A. Kirschenbaum, *Small Comrades: Revolutionizing Childhood in Soviet Russia, 1917–1932*, New York: Routledge Falmer, 2001, s. 38.

10 *a.g.e.*, s. 72–3.

11 Quentin Lippmann ve Claudia Senik, "Math, Girls, and Socialism," IZA Discussion Paper No. 11532, IZA Institute of Labor Economics, Mayıs 2018.

12 Helen Stuhr-Rommereim ve Mari Jarris. "Nikolai Chernyshevsky's *What Is to Be Done?* and the Prehistory of International Marxist Feminism," *Feminist German Studies*, 36, no. 1 (2020): 166–92.

13 Janko Lavrin, "Tolstoy and Gandhi," *The Russian Review* 19, no. 2 (1960): 132–9.

14 Jodi Dean, *Comrade*, New York: Verso Books, 2020, s. 7.

15 Phil Reed, "The Trouble with 'Main Character Syndrome,' *PsychologyToday.com*. 1 Haziran 2021.

16 Count Leo Tolstoi, *The Kingdom of God Is Within You: Christianity not as a Mystic Religion but as a New Theory of Life*", çev. Constance Garnett, New York: The Cassell Publishing Co. 1894: 361.

17 Milan Kundera, *The Book of Laughter and Forgetting*, çev. Aaron Asher, New York: HarperCollins, 1996.

18 Dean, *Comrade*, s. 71.

19 Dean, *Comrade*, s. 87.

20 Tolstoi, *The Kingdom of God*.

21 "Expanding the Floor of the Cage: Noam Chomsky Interviewed by David Barsamian," *Z Magazine*, Nisan 1997, Chomsky.info'dan ulaşılabilir.

22 Alexandra Kollontai, "In Memory of Nadezhda Konstantinovna Krupskaya," *Soviet Literature* 3 (1989): 155.

23 Angela Duckworth, *Grit: The Power and Passion of Perseverance*, Scribner Book Company, 2016.

24 William Shakespeare, "To Be or Not To Be," ["Olmak ya da Olmamak"], *Hamlet*, 3. Perde, 1. Sahne.

25 Wendy Brown, *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics i the West*, New York: Columbia University Press, 2019.

26 Jonathan Crary, *24/7: Late Capitalism and the Ends of Sleep*, NewYork: Verso Books, 2014.

27 Derek Thompson, "Workism Is Making Americans Miserable," TheAtlantic.com, 24 Şubat 2019; Sarah Jaffe, *Work Won't Love You Back: How Devotion to Our Jobs Keeps Us Exploited, Exhausted, and Alone*, New York: Bold Type Books, 2021.

Dizin

7/24 (Crary) 194
25. "V.İ. Çapayev" Tümeni 43
46. Taman Muhafızları Gece Bombardıman Hava Alayı 41
54. Stepan Razin Piyade Alayı 43
588. Gece Bombardıman Hava Alayı 41
1077. Uçaksavar Alayı 42

Addams, Jane 113
Aiko, Iijima 32
Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (Engels) 71
Aile Yasası 83, 93
al-Dulaimi, Naziha 32
Almanya 15, 17, 18, 51, 85, 96, 138, 154, 173
alternatif bir kadınlık 60
Amerika 21, 35, 36, 37, 51, 52, 54-57, 61-64, 82, 129, 167, 176, 181, 186, 193, 205, 215
"Amerikalı Kadınlar" (rapor, 1963) 54, 57, 64, 161
Anthony, Susan B. 21
Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW) 170
Armand, Aleksandr 128, 130, 131, 135-140, 142, 144, 179, 181, 182
Armand, Andrey, 139, 141, 144, 148, 182
Armand, İnessa Fyodorovna (doğumu: Elisabeth-Ines Stéphane d'Herbenville) 33, 81, 85, 86, 99, 104, 107, 119-122, 127-151, 179, 186
Armand, Vladimir 128, 133-136, 179, 181

Balabanova, Angelica 128, 143, 149, 214, 215
Batı feminizmi
  birinci dalga 22
  ikinci dalga 22
Beauvoir, Simone de 22
Bebel, August 71, 72, 154, 161
Belov, Mihail İvanoviç 13, 38
Belova, Elena Trofimovna 13, 38
Bernstein, Eduard 138
Berşanskaya, Yevdokiya 41
Birinci Dünya Savaşı 16, 17, 38, 71, 80, 82, 83, 84, 85, 91, 120, 140, 142, 144, 145, 187
Birinci Kadın Tüfek Tugayı 42
Birinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı (1907) 77, 137
Birleşmiş Milletler Kadınların İlerlemesi için Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü 170
BM Kadın On Yılı (1976–85) 166
Body, Marcel 95, 198, 210
Bose, Amina 170, 216
Brejnev, Leonid 156, 157, 158
Brik, Lilya 130
Brik, Osip 130
Brown, Jerry 12, 172, 173, 194, 202, 217
Brown, Wendy 194, 202, 217
Bryant, Louise 83, 89, 209, 210
Bucur, Maria 69, 202, 208
Bulgaristan 11, 14, 17, 18, 32, 34, 35, 36, 51, 74, 151-159, 161, 164, 167, 169, 170, 172, 173, 176, 177, 190, 195, 215, 216
Bulgar Kadın Hareketi Komitesi 18, 20, 162, 165, 181, 185, 215

Burns, Lizzie 130
Burns, Mary 130
Butler, Judith 58, 207
"Büyük Bir Aşk", (Kollontay) 129

Cerf, Hans 97, 210
Cerf, Kate 97, 210
Cerf, Steven 97, 210
Chomsky, Noam 190, 217
Cinsel Özgürlüğüne Kavuşmuş Komünist Bir Kadının Hayatı (Kollontay) 93
Colt Silah Fabrikası 37
Comenius, John Amos 113
Cowan, Ruth 53, 207
Crary, Jonathan 194, 202, 217
Çimento (Gladkov) 92
Çernişevski, Nikolay 17, 106, 129, 130, 179, 180, 185
çocuk bakımı 26, 28, 29, 78, 163, 164

Davis, Angela 11, 35, 36
Dean, Jodi 181, 185, 187, 202, 217
Deng Yingchao 32
Dewey, John 113
Dibenko, Pavel 11, 85, 86, 87, 88, 93
Die Gleichheit (dergi) 137, 214
Doğu Avrupa 15, 23, 31, 32, 33, 160, 170, 171, 173, 175, 176, 178, 179, 182, 199
Drunk History (komedi dizisi) 65, 208
Dubçek, Aleksandr 158
"duygusal emek" 183
Dünya Kadınlar Günü 96, 137, 140

Eastman, Max 122, 213
Edwards, Thyra 32
Emma Goldman 86, 87, 150, 209, 215
Engels, Friedrich 71, 72, 130, 134, 138, 154, 161, 186, 213
Espín, Vilma 32

feminizm (*Ayrıca bkz.* liberal feminizm; sosyalist feminizm; Batı feminizmi; kadın hareketi)
"burjuva feministleri" 34, 77, 137
"farklılık" feminizmi ve "eşitlik" feminizmi 24
liberal feminizm ve sosyalist feminizm 24, 25, 27-29
"ilişkisel" feminizm ve "bireyci" feminizm 24
Firouz, Maryam 32
Freire, Paulo 118
Friedan, Betty 22, 161
Fröbel, Friedrich 113

Gandhi, Mahatma 179
Gelişmiş Sosyalist Bir Toplumun İnşasında Kadınların Rolünün Güçlendirilmesi 165
Genç Öncüler 114, 125
Gladkov, Fyodor 91, 92, 210
Goldman, Emma 86, 87, 88, 89, 150, 203, 208, 209, 210, 215
Goldman, Wendy
Gorbaçov, Mihail 158
Gornick, Vivian 122, 203, 213
Gouges, Olympe de 21
Guthrie, Woody 37, 53, 207

Hruşçov, Nikita 18, 124, 125, 158, 213
Hughes, Alice 54

Ibárruri, Dolores 32
"Işık ve Bilgi" grubu 114
ihtiyaçlar hiyerarşisi 22
ikili cinsiyet sistemi 60
İkinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı (1910) 79, 137
ikinci vardiya 160, 164, 165, 215
ilerici toplumsal değişim için uluslararası baskı 175

İngiltere'de oy hakkı 24
"İşçi Kadın" (Sablina, Krupskaya) 102
İşçi Muhalefeti 87, 88, 89, 90, 187
İngiltere 24, 27, 51, 61, 62, 155, 176

Jackson, Robert 11, 59
Jenotdel 85, 86, 109, 123, 146, 147, 192, 193
Jerry Brown 12, 172, 173
Jivkov, Todor 158, 159, 160
Jones, Claudia 32

kadın hareketi (*Ayrıca bkz.* feminizm)
sosyalistlerin yirminci yüzyıl kadın hareketleri üzerindeki etkisi 24
liberal ve sosyalist feminizm arasındaki farklılıklar 23, 24, 25, 27, 28
-nin tarihyazımına Batılı feministlerin egemen olması 21
Kadın Komitesi (Bulgaristan) 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 172
Kadınların Silahlı Hizmetlere Entegrasyonu Yasası (ABD) 60
kadın sorunu 31, 89
Kadın Sorununun Toplumsal Temeli (Kollontay) 72
Kadın ve Sosyalizm (Bebel) 71
Kadın Yok Savaşın Yüzünde (Aleksiyeviç) 45, 202
"Kanatlı Eros'a Yol Açın: İşçi Gençliğe Mektup" (Kollontay) 89, 90, 130
kapitalistlerin kadınların ezilmesinden çıkar sağlaması 27
Kaplan, Fanny 119, 146, 214
Kautsky, Karl 138, 181
Keita, Aoua 32
kendini gerçekleştirme 22
Kennedy, John F. 63
Kerenski, Aleksandr 83
Kışlık Buğdayın Birinci Nesil Türler Arası Melezlenmesinde Nitel Unsurların Kalıtımla Aktarılmasının Karakteri Üzerine Çalışma 156
Kızıl Ordu 18, 38, 43, 47, 52, 56, 61, 92, 116, 145, 154, 155
Kızıl Savaşçı Kadınlar, yazarın başlık olarak bu adı tercih etmesi, 36
King, Martin Luther, Jr. 179, 207
Kirschenbaum, Lisa A. 177, 178, 212, 217
Kitsenko, Aleksey 11, 47, 48, 49, 50, 64
Kollontay, Aleksandra Mihayilovna (doğumu: Domontoviç) 11, 13, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 32, 33, 36, 66-99, 103, 104, 106-109, 111, 114, 118, 119, 122, 124, 125, 127-131, 134, 135, 137, 142, 144-146, 149-152, 159, 161, 163, 177, 181, 185, 187, 189-193, 196, 198, 202, 208, 209, 210
Kollontay, Mikhail (Mişa) 70
Kollontay, Vladimir 70, 71
Komsomol 114
Komünist Parti'nin 1919 yılındaki sekizinci kongresinde, partinin kadınlar arasındaki çalışmalarını yoğunlaştırması yönündeki önerisi 85
Konstantinovna, Nadejda. *bkz.* Krupskaya, Nadejda Konstantinovna
Kosmodemyanskaya, Zoya 42
Krasavçenko, Nikolay 11, 51, 55, 56
Krilova, Anna 39, 60
Krupskaya, Nadejda Konstantinovna 11, 13, 17, 20, 21, 33, 81, 99-129, 131, 134, 136, 138-140, 142-146, 151, 152, 159, 161, 163, 175, 177-179, 181, 182, 184, 185, 187, 189-193, 196, 204, 210- 214, 217

Kundera, Milan 184, 217
Kuusinen, Hertta 32
Küçük Yoldaşlar: Sovyet Rusya'da Çocuklukta Devrim, 1917-1932 (Kirschenbaum) 114, 177

Lagadinov, Atanas 13, 153, 155
Lagadinova, Assen 155
Elena Lagadinova 11-13, 17, 18, 20, 33, 35, 36, 151-153, 155-175, 181, 185, 186, 189, 190, 193, 195-197, 199, 215, 216
Lagadinova, Fidanka 153
Lavrov, Sergey 95, 210
Lenin'den Anılar (Krupskaya) 104, 109
liberal feminizm
"kapitalizmin uşağı" olması 31
hukuk önünde eşitlik konusuna odaklanması 28
sosyalist feminizmle arasındaki farklılıklar 24, 25, 29
Liebknecht, Karl 17, 181
Liebknecht, Sophie 181
Lipman-Blumen, Jean 168, 216
Livesay, Malvina 54, 207
Lopuhov (*Ne Yapmalı?* romanındaki bir karakter) 129, 179
Lunaçarski, Anatoli 114, 118
Luxemburg, Rosa 17, 80, 137, 181

Marx, Karl 114, 134, 138, 154, 186, 187
Maslow, Abraham 22, 205
Massell, Gregory 123, 203, 213
Mayakovski, Vladimir 130
McNeal, Robert 121, 129, 204, 211-213
Menşevikler 187
Mill, John Stuart 21
Montessori, Maria 113
Morales, Rosario 32
Moskova Kadınların Kaderini İyileştirme Derneği 131

Nachthexen [Gece Cadıları] 41
Newton, Esther 58, 207
Ne Yapmalı? (Çernişevski) 17, 106, 129, 179
Nguyễn Thị Binh 32

Owen, Robert 113
Oxford Feminist Teori El Kitabı 23
Ölüm, Doğum ve Evliliklerin Nüfusa Kaydına İlişkin Yasa 83

Palencia, Isabel de 93, 94, 98, 181, 193, 202, 208, 209, 210
Pankhurst, Emmeline 21, 24
Pavliçenko, Lüdmila (doğumu: Belova) 11, 13, 17, 18, 20, 33, 37-66, 74, 82, 104, 151, 152, 155, 161, 181, 185, 186, 189, 191, 193, 196, 204
Pçelintsev, Vladimir 11, 51, 52, 55, 56, 61, 207
Pearson, Michael 148, 204, 213, 215
Pestalozzi, Johann Heinrich 113
Petrova, Nina 42
"Proletaryanın 1 Mayısı'ı" 138

Rabotnitsa ("Kadın İşçi", gazete) 137, 140
Radek, Karl 86, 209
Rahmetov (*Ne Yapmalı?* romanından bir karakter) 106, 122, 129, 179, 180, 185
Ransome-Kuti, Fumilayo 32
Raskova, Marina 41
Razsa, Maple 122, 204, 213
Reed, John 150, 217
RejectedPrincesses.com 65, 208
rol modellerinin *Kızıl Savaşçı Kadınlar* için önemi 179
Roosevelt, Eleanor 11, 18, 33, 37, 50, 51, 55, 56, 59, 63, 64, 181, 193, 206, 207

Rostotski, Stanislav 59
Rousseau, Jean-Jacques 113
Rusya 17, 22, 28, 32, 33, 35, 52, 53, 57, 65, 68-75, 79, 81, 84-86, 90, 92, 95, 98, 100-102, 106-108, 111, 115, 116, 120, 128, 130, 131, 134, 136-146, 154, 157, 176-179, 186, 187, 210, 214

Saint Petersburg 69, 70, 73, 75, 79, 83, 100, 101, 104, 105, 111, 112, 131, 135, 139, 140, 187
Sandberg, Sheryl 22, 24, 205
Sardjono, Umi 32
Segal, Louis 126, 213
Sivastopol Savaşı (film) 65
Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Rusya) 74
sosyalist feminizm 24, 29, 32
sosyalist kadınlar 23, 27, 34, 36, 137, 152, 168, 195
Sosyalist Okullar Meselesi Üzerine 113
Stalin, Josef 18, 39, 41, 50, 51, 54, 88-90, 93-95, 118, 119, 122-125, 127, 147, 158, 176, 180, 185, 186, 190, 204, 206
Stanton, Elizabeth Cady 21
Steinemö, Gloria 22
Street, Jessie 19, 32
Şadurskaya, Zoya 74, 75, 85, 86, 94, 181
Şanina, Roza 42
Sovyetler Birliği 14, 18, 20, 23, 32, 39-42, 48, 51, 54, 58, 60-63, 65, 80, 83, 85, 90, 95, 97, 98, 122, 123, 125, 126, 151, 153, 155, 157, 159, 161, 164, 170, 176, 177, 179, 192
Şlyapnikov, Aleksandr 81, 87, 88, 93, 119

Tanrının Krallığı İçinizdedir (Tolstoy) 179
The Century of Women (Bucur) 69, 202, 208
Tito, Josip Broz 158
Todorova, Maria 154, 204, 215
Tolstoy, Lev 13, 17, 81, 101, 102, 106, 112, 113, 116, 122, 179, 180, 183, 184, 185, 188, 217
toplumsal cinsiyetin performatifliği 58
Tretyakov, Sergey 92, 210
Tristan, Flora 32
Troçki, Lev 13, 87, 88, 94, 100, 123, 125, 137, 144, 187

Ulyanov, Vladimir İlyiç (Lenin) 14, 17, 52, 81, 83-85, 87-89, 94, 99, 100, 104-113, 118-123, 125, 127-129, 134, 136-149, 161, 179, 181, 182, 184-187, 189, 192, 193, 204, 210-215
UNESCO Nadejda K. Krupskaya Okuryazarlık Ödülü 125
"Üç Kuşağın Aşkı" (Kollontay) 89, 90
Üçüncü Meşçanskaya Sokağı (film) 92

Vera Pavlovna (*Ne Yapmalı?* romanının baş karakteri) 129, 179

Wolfe, Bertram 149, 205, 213, 214, 215
Wollstonecraft, Mary 21
Wood, Elizabeth 89, 147, 204, 209, 210, 214

"Yaygın Kışlık Buğday Triticum Aestivum'un Melezlenmesinde Değerli Bir Başlangıç Malzemesi olarak Tritikale" (Lagadinova), 156

Zetkin, Clara 27, 78, 79, 80, 109, 137, 142, 181, 205, 211
Zimmerwald Solu 142, 143

"Beş Devrimci Kadından Dersler" alt başlığıyla yayımladığımız *Kızıl Savaşçı Kadınlar*, sosyalist kadın hakları aktivizminin tarihini bu tarihin önde gelen beş figürü üzerinden anlatıyor: Sovyetler'in kadınlara yönelik politikalarına şekil veren teorisyen, siyasetçi ve diplomat Aleksandra Kollontay; kendini halk eğitimine adamış Nadejda Krupskaya; Komünist Parti Kadın Birimi Jenotdel'in kurucularından İnessa Armand; efsanevi keskin nişancı Lüdmila Pavliçenko ve Bulgar Kadın Hareketi Komitesi'nin 22 yıl boyunca başkanı olan Elena Lagadinova. Bu beş kadının yaşam öykülerinden yola çıkan Kristen R. Ghodsee, sosyalist kadınların mücadelelerini, başarılarını ve önlerine çıkan engelleri anlatırken geçtiğimiz yüzyılın kadın hakları mücadelesini yaşadığımız çağa bağlıyor. İç çatışmalarla, çelişkilerle, birlikte çıkılan veya ayrılan yollarla ama aynı zamanda da büyük bir azimle, yaratıcılıkla ve başarılarla dolu beş yaşam öyküsü. Hayatları boyunca ince bir çizginin üzerinde yürümek zorunda kalan kızıl savaşçı kadınlar kadın mücadelesine büyük bir sadakatle bağlı kaldılar; yeni çözümler ürettiler, siyasi projeler geliştirdiler ve bizlere bugüne dair yeni sözler ederken mutlaka dikkate alınması gereken bir deneyim bıraktılar.

20. yüzyıl kadın hareketine Doğu Avrupa'nın ve Sovyetler'in devrimci politikalarından yola çıkarak bakan *Kızıl Savaşçı Kadınlar*, kadın hareketinin, Batı tarihçiliğinin ilgisiz kaldığı sosyalist yönüne ışık tutuyor ve bu hareketin radikal geçmişiyle yeniden bağlantı kurmayı amaçlıyor. Toplumu ve değişmez sanılan kuralları değiştirmek ve daha adil bir dünya kurabilmek için erkek yoldaşlarıyla omuz omuza çarpışan bu kadınların hem uluslararası etkileri hem de başarıları belki gözden kaçırıldı, ama kesinlikle unutulmadı. Kadın hareketi üzerinde öyle bir etki bıraktılar ki aslında yaşadıkları başarısızlıklar bile ne kadar devrimci olduklarının bir kanıtı sayılmalı.

Kızıl Savaşçı Kadınlar, sadece 20. yüzyıl kadın hareketine dair yazılan hikâyenin değil, aynı zamanda Sovyetler ve Doğu Avrupa tarihinin de eksik kalan sayfalarını tamamlıyor.

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap YordamKitap

ISBN 978-605-172-617-5
9 786051 726175